

FORORD

Den som kanskje undrer seg over at jeg har kommet på den tanken om å skrive en historie siden så mange andre har gjort det før, han må først lese de andres skrifter, deretter gi seg i kast med min, og siden undre seg.

Flavius Arrianos
(95-180 e. Kr)

Jeg har gjennom flere år levd med den høviske litteraturen som trofast følgesvenn, og det er utrolig hvilket forhold man får til noe som man jobber med på denne måten.

Det er undertegnede hele og fulle fortjeneste, som med utrettelig innsats og varierende entusiasme har reist tilbake til ”høviske riddere og opphøyde kvinner” og sett om det er mulig å finne ut noe om perspektiver og problemstillinger i en forgangen tid. Emnet har i seg selv vært en fornøyelse og arbeidet med oppgaven har derfor både vært interessant og spennende.

Samtidig er det ikke til å underslå at jeg har hatt nødvendige støttespillere nå i innspurten, som på hver sin måte har bidratt til at teksten foreligger som den gjør.

Først og fremst vil jeg takke Bjørn Arne Steine for at han med urokkelig tro på mitt prosjekt fikk meg til å la være å kaste inn håndklede. Med stoisk ro og faglig kompetanse fikk han det hele til å lande – gang på gang.

Takk til Hallvard Ystad som tok seg tid til å hjelpe meg i en hektisk tid, leste korrektur, bedret setningsstrukturer og passet på at komma sto på rett plass.

En spesiell takk til min gode venninne Turid som har vært min utrettelige sparringspartner til alle døgnets tider, og som har hjulpet med form mer enn innhold og samtidig bidratt til å opprettholde sinnets munterhet.

Oslo, mai 2007

Ridderromantikk eller elitistisk maktbygging?

**Høvisk dannelseskultur fra riddere ved det franske
hoff til hirdmenn ved Håkon Håkonssons bord.**

Innhold

Del I

....og størst av alt er kjærligheten?

Kap. 1. Synopsis.....	4
Struktur og innhold.....	8
Begrepsavklaring	10
Kap. 2. Norsk bondekultur versus importert åndssnobberi	13
Jakten på det norske.....	14
Forfall.....	15
Forfengelighet	17
Politisk ærgjerrighet.....	18
Mine refleksjoner.....	20

Del II

Historisk bakteppe – kulturoptimisme og vilje til fornyelse

Kap. 1. Et ordnet univers slår sprekker	24
Et dennesidig liv	24
Den psykologiske revolusjonens hjerte	25
Oppbrudd fra det gamle	26
Hoffet – et kulturelt univers	27
Kongens mann og kvinnens kavalér	29
Den opphøyde kvinne	30
Mystiske strømninger og gotisk inderlighet.....	32
Kap. 2. Under kirke og kongemakt – et realhistorisk riss.....	35
Daglig liv og levnet	35
Maktstruktur i endring	36
Kong Håkon Håkonsson – mesen for høvisk litteratur.....	38
Fornsogur Suderlanda - en gren av norrønt åndsliv.....	42
Kap. 3. – Et lite land med store ambisjoner	45
Fra runer til skrift.....	46
Kirkens betydning.....	47
Offentlig vekst.....	48
Kap. 4. I oversetterens vold – høvisk litteratur på norrønt	49
Avskrift eller gjendikting	49
Gåten Robert	50
Oversetterens stemme	52
Kap. 5. Romantikk og politikk– ny kontekst og ny funksjon.....	57
Kongen – og hans plan.....	59
Kongen – og hans hoff.....	61
Kongens menn	62
Hoffets kvinner.....	66

Del III

Høvisk litteratur i en norrøn virkelighet

Kap. 1. Litteratur som nøkkel til forståelse.....	74
Hva kan en høvisk tekst fortelle.....	75
Det er gått lang tid.....	76
Et nytt publikum.....	77
Kap. 2. Les Lais – Strengleikar.....	80
To fortellinger.....	81
Laustiksongen.....	82
Songen om to elskande.....	83
Kap. 3. ”Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager”.....	84
Viktig for kirken.....	85
Skyldfølelse og dårlig samvittighet?.....	87
Romantisk kjærlighet – en ny følelse?.....	88
En opphøyet kjærlighet.....	90
Kjærlighetens karakter.....	91
Kap. 4. Nye roller.....	94
Kongen – Guds representant på jorden.....	95
Ridderen.....	97
Kvinnen.....	103
Ekteskapet.....	106
Alternativ til ekteskapet.....	110
Syndenes forlatelse.....	111
Uproblematisk dobbeltmoral.....	112
Kap. 5. Religiøse og ikke-religiøse elementer i tekstene.....	114
Med religiøse briller.....	115
Faste - en hellig handling.....	116
Går opp mot fjellet – stiger opp mot himmelen.....	117
Helgendyrkelse og relikvier.....	118
Død og begravelse.....	119
Magi – et vindu inn til middelalderens mentalitet.....	121

Avslutning

”Det er den draumen me ber på”.....	125
Alt har en ende.....	126

DEL I

...og størst av alt er kjærligheten?

Kap. 1. Synopsis

Jeg har ikke om mord å fortælle, men jeg har
om glæder og lidelser og kjærlighet.
Og kjærlighet er like så hæftig og farlig som mord.

Knut Hamsun

”Han før ei storferd med henne, og han kom seg opp på fjellet
med henne med stor lidning. Der fall han ned og sto aldri opp att,
hjarta hans rann heilt or han, og der låg han såleis sprengd.”

Teksten er fra *Songen om to elskande* i *Strengleikar – eller Songbok* – en norrøn
oversettelse av en samling gamle franske fortellinger, *Les Lais*, som ble skrevet av
forfatteren Marie de France i siste tredjedel av det 12. århundre.¹ *Strengleikar* er en
samling gammelfranske romantiske fortellinger, som er oversatt til norrønt og som
samlet bare finnes overlevert i et norsk håndskrift, *De la Gardie nr. 4-7 fol I UUB*, fra
ca 1270. *Strengleikar* inneholder 21 fortellinger i prosa, som alle er oversatt fra
franske versefortellinger og hvorav de fleste er skrevet av Marie de France.²
Seks fortellinger finnes også i andre samlinger. For fire av dem har man ikke funnet
den franske originalen og noen er ennå ukjente i hjemlandet. *Strengleikar*
representerer derfor en del av fransk middelalderlitteratur som bare er overlevert i
norrøn form.

¹ Det er noe uenighet om datering av hennes verk, men jeg har valgt å bruke Kurt
Ringgers datering i ”*Die Lais. Zur Struktur der dichterischen Einbildungskraft der
Marie de France*”, s. 15

Dateringen har forøvrig ingen praktisk betydning for tekstene i denne oppgaven.

² I oppgaven har jeg benyttet den norrøne versjonen, *Strengleikar, An old Norse
Translation of Twenty-one Old French Lais*, *Norrøne tekster 3*, Norsk Historisk
Kjeldeskrift-institutt, Oslo 1979, og den norske versjonen; *Strengleikar – eller
Songbok*,

Norrøne Bokverk Nr 38, oversatt frå gammalnorsk av Henrik Rytter, Det norske
Samlaget, Oslo 1982

Marie de France var en av mange franske forfattere som førte den høviske litteraturen i pennen på 1100-tallet. Fra de franske trubadurene som priste kvinnen og dyrket kjærligheten som et ideal, og fra keltiske myter og sagn, hentet hun inspirasjon til sin diktning. Selv levde hun ved et av de store europeiske hoffene, og var der en del av de aristokratiske sirkler som dannet bakteppet for den nye dannelseskulturen som ble til i dette miljøet.³ I løpet av sin korte blomstringstid fra slutten av det 12. og gjennom det meste av det 13. århundre, utviklet ridderkulturen en særegen kunst og litteratur.

Den høviske litteraturen er underholdende og gjenspeiler det verdslige aristokratiets hang til det forfinede og sentimentale. Grunntrekket er delikate og detaljerte analyser av menneskelige følelser, og for å formidle dette ble det antikke, romerske vokabularet for god adferd tatt i bruk, og tilpasset det høviske idealet om dannelse i det 12. århundre. Ridderdiktningen fra denne tiden var gjennomsyret av forestillinger og bilder av riddernes liv og en kodeks som fortalte hvordan de skulle oppføre seg både på og utenfor slagmarken.

Den romantiske ridderlitteraturen gir oss dermed et historisk innblikk i et lukket miljø i den verdslige europeiske eliten på 1100- og 1200-tallet. De høviske ridderen og kvinnene ved hoffet forholder seg til et normsett svært ulikt det man har sett tidligere, og kulturen som litteraturen beskriver, gir oss bred kunnskap om hvilke store forandringer som skjedde i det ytre, men også i menneskenes indre. Den representerer et nytt dannelsesideal som vokste frem på den tiden

Perioden representerer en brytningstid mellom det gamle romanske samfunnet og den nye gotiske mentaliteten som vokste frem og som skulle endre Vest-Europa for alltid. Gjenoppdagelse av antikke skrifter, korstog, møte med arabisk kultur, en opphopning av nye inntrykk blandet sammen med det gamle, alt dette skapte et komplekst åndsliv. Forutsetningen for forandring var en gryende sekulariseringsprosess som muliggjorde verdslige påvirkninger og innflytelse på menneskene i langt større grad enn tidligere.

³ Det er rimelig å anta at kongen som prologen i *Strengleikar* nevner, er Henrik II av England (1154-89), Halvorsen Eivind, Fjeld: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bnd 22, s. 307

På 1200-tallet kommer strømningene fra Europa til Norge. Kong Håkon Håkonsson regjerte i landet, og han hadde både kunnskap om og begeistring for det som skjedde ute i Europa. Det kan se ut til at han hadde store ambisjoner om å etablere et kongedømme etter europeisk mønster. I så måte var deltagelse i det europeiske kulturelle samfunnet et viktig anliggende. Lærdomskulturen og dannelsesidealet som den oversatte høviske litteraturen brakte med seg, plantet nye tanker og forestillinger inn i det norske samfunnet. I strukturen lå en dannelsesprosess som et nytt konstituert kongedømme kunne ha bruk for, og Håkon Håkonsson fremmet høvisk litteratur parallelt med kirken og den religiøse litteraturen, for å legitimere sin egen stilling som en *Rex iustus Dei gratia* - den rettferdige kongen av Guds nåde.

Mitt hovedanliggende har vært å undersøke i hvilken utstrekning den norske eliten lot seg forføre av den nye litteraturen og de idealer den førte med seg, og hvordan det kan ha gjort det enklere for Håkon Håkonsson å gjennomføre sitt politiske prosjekt. Det norske aristokratiet hadde behov for litteraturen som didaktisk hjelpemiddel for å fremme høvisk adferd, og kongen hadde behov for litteraturen for å skape et aristokrati av lydige kongstjenere. Andre sentrale spørsmål som dukker opp, er hvorfor den høviske litteraturen ikke har fått større oppmerksomhet som referanse og ikke er satt mer i sammenheng med statsutvikling og holdninger i det norske aristokratiet i høymiddelalderen generelt.

Høvisk adferd og romantisk kjærlighet kom til Norge og fikk en egen form og funksjon her, og ble tilrettelagt for den norske overklassen. Hvor norsk den høviske litteraturen var, er et underordnet spørsmål. Tankestrukturene som den nye dannelseskulturen bragte med seg, fikk en utbredelse. Det overordnede spørsmålet rent idéhistorisk er da hva de gikk ut på samt hvordan de spredte seg i nettverk og gjennom interesser, hvilken grobunn de hadde og hvilke behov de kan ha oppfylt. Det er ikke så viktig å vite hvem som skrev litteraturen, men hvem som oversatte og leste den. Og vi må ikke spørre etter i hvilken grad folk levde etter disse normene, men i hvilken grad de anerkjente dem som gyldige

Formålet med dette arbeidet er å analysere den interne overføringen av en lærdomskultur fra Europa til Norge, representert ved fortellingene *Laustiksongen* og

Songen om to elskande i Strengleikar. Innholdet i høvisk litteratur har bare i et begrenset omfang blitt brukt til å anskueliggjøre tankeforestillinger i norsk høymiddelalder, og jeg mener det kan være nyttig å se i hvilken grad den kan gi nye perspektiver.

I det følgende vil jeg se på både noen av de europeiske og de norske forutsetningene for den nye tiden. Referansene til de europeiske tankeforestillinger kan være meningsbærende i etableringen av en bakgrunn for innholdet i den romantiske ridderdikningen og gi en forståelse for de endringer som skjedde da gotisk inderlighet og riddersentimenter kom til Norge. Det fremmede verdensbildet og glimt av de tankeforestillinger høviske litteratur gir av det øvre samfunnslag, gjør tekstene interessante som en idéhistorisk kilde. I studiet er benyttet det Lennart Olausson kaller en sirkulær tilnærming, hvor man i arbeidet med teksten både ser på de konkrete tekstene, annen litteratur og i hvilken kontekst disse tekstene fungerer.⁴

Ved å se på fortellingene *Laustiksongen* og *Songen om to elskande i Strengleikar* vil jeg se på møtet mellom det norske samfunnet og den høviske litteraturen. Jeg vil med utgangspunkt i tekstene selv belyse samtiden, fordi skjønnlitteraturen kan være en god kilde til en analyse av samfunnet. ”Skönlitteraturen sager mycket om sin samtid därfor att den formår involvera så olikartade, mångskiftande faktorer og fakta i analysen och dessutom ge dom en personlig tolkning.”⁵ Det tidstypiske i tekstene danner utgangspunktet for min idéhistoriske studie av den høviske litteraturen.

Over Marie de France – like fullt som over en rekke av middelalderens øvrige sentrale forfattere – hviler det et slør av mystikk. ”Hennes identitet er like gåtefull som hennes biografi.”⁶ Av de sparsommelige opplysninger vi har om henne, vet vi at hun ble født i Frankrike, og levde sitt voksne liv i England i nær kontakt med kongefamilien. Her bodde hun ved hoffet og skrev til sine leseres underholdning og oppbyggelse.⁷ At valget falt på Marie de France som representant for den høviske litteraturen, var først og fremst fordi hun er en av få kvinnelige forfattere fra middelalderen, og at hennes

⁴ Olausson, Lennart (red): *Idéhistoriens egenart*, s. 12

⁵ Ibid, s. 91

⁶ Marie de France: *Fortellinger*, s. 7

⁷ Ewart, Alfred: *Les Lais*, s. VI

forfatterskap, som består av tre verk; *Les Fables*, *L'esurgatoire saint Patrice* og *Les Lais*, ikke tidligere har vært gjenstand for spesiell oppmerksomhet og analyse i relasjon til utviklingen av det høviske dannelsesidealet i Norge. Det vil være for omfattende å gjøre en studie av hele hennes produksjon, så arbeidet begrenset seg til å la to tekster; *Laustiksongen* og *Songen om to elskanda* i *Strengleikar* representere helheten.

Struktur og innhold

I denne delen skal jeg avklare arbeidets struktur samt klargjøre begreper som er nødvendige for å forstå den høviske dannelseskulturen. Deretter skal jeg se på den norske forskningstradisjonen som den høviske litteraturen står i. Den noe polemiske tilnærmingen til litteraturen, som de tidlige forskerne i fagfeltet gjerne fremla, har de siste tiårene veket plass for en mer nyansert fortolkningstradisjon. Interessen for europeisk høvisk litteratur i forståelsen og fortolkningen av norsk middelalder, er fortsatt begrenset, fordi tekstene betraktes som oversettelser uten innhold av interesse for norske forhold. Et forsøk på å isolere og definere det norske i motsetning til det europeiske i en historisk samtid og epoke var en tvilsom strategi, noe senere forskere har påpekt. I et spenningsfelt mellom nasjonal kultur og fremmed dannelses, har sagaer og religiøs litteratur som referanse for gjenfortelling av Norges intellektuelle og mentale historie i middelalderen, blitt erstattet av en mer nyansert fortolkning av historien, hvor høvisk litteratur har fått en funksjon.

I del II vil jeg i dette studiet opprette en europeisk bakgrunn for de idéer og tankeforestillinger som førte til gotikkens endringer av menneskenes ytre og indre verden, og som etter min mening var forutsetninger for at den nye dannelseskulturen kunne utvikle seg også i Norge. Dernest skal jeg etablere en forståelse for hvordan det norske samfunnet var i tiden mellom 1130 og 1350, og se på noen av de realhistoriske betingelsene som dannet grunnlaget for en ny tid. Videre vil jeg se på hva den nordiske renessansen på 1200-tallet brakte med seg av nye idéer og tankeforestillinger til Norge.

Høvisk litteratur fikk norsk form og funksjon og tekstene må forstås ut fra sin egen tid, på sine egne premisser. Fransk ridderromantikk og føydale regler ble omskrevet og tilpasset norske forhold. Etter min mening er oversetteren en nøkkelperson og et utgangspunkt. Jeg kan ikke forestille meg noe som klarere viser at Norge er et lite land med store ambisjoner enn nettopp oversetteren som frakter det franske inn i en ny kontekst. Jeg vil i studiet vise hvilket arbeid oversetteren gjorde, og hvilket uttrykk og funksjon tekstene i hans fremstilling kunne få for kvinner og menn ved Håkon Håkonssons hoff.

I del III skal jeg gjennom allmenn historisk kontekst undersøke hvordan fortellingene *Songen om to elskande* og *Laustiksongen i Strengleikar* inngår i en dialog med den omkringliggende virkeligheten i Norge i høymiddelalderen. Fremveksten av en verdslige kultur skjer parallelt med en religiøs kultur, og jeg vil se hvordan høvisk litteratur passer inn i den norske middelalderdiskursen. Ved å trekke frem elementer i tekstene og ulike tankeforestillinger og idéer i samtiden kan det vise i hvilken grad innholdet i høvisk litteratur var i overensstemmelse med det norske. Å se perspektiver og prosesser i et nytt lys og peke på sammenhenger som jeg mener er viktige og relevante, kan det gi en ny forståelse av høvisk litteratur i en norsk virkelighet. Det er nødvendig å trekke veksler på en del generell kunnskap for å vise høvisk dannelseskulturs møte med den norske tradisjonen, og for eventuelt å forstå i hvilket omfang den kunne tenkes å påvirke folks tankemønstre, og senere handling. En rekke strømninger som er problematiske å klargjøre preget middelalderen, og i kombinasjon med den historiske perioden dette arbeidet omfatter og dens manglende entydige karakter, blir årsaksrekker og sammenhenger like mye et behov for å ordne og klassifisere, og nødvendigvis ikke en reell forståelse av virkeligheten.

Avslutningsvis i arbeidet vil jeg kort berøre spørsmålet om hvorvidt det er mulig å trekke noen konklusjoner om den høviske litteraturen i norsk funksjon.

Ved å rette oppmerksomheten mot det høviske dannelsesidealet ser man at det er kulturelt betinget. Med den høviske litteraturen kom forestillingen om romantisk kjærlighet til Norge, men mye tyder på at høvisk litteratur også spillte en betydelig rolle som politisk maktfaktor i høymiddelalderen.

Begrepsavklaring

All kunnskap måste ses i ett socialt och kulturelt sammanhang, i ljuset av samtidens problem og prioriteringar. I den utsträkning som samhället är heterogent kan inte kunnskapen som är knuten till olika tankestilar och tankekollektiv, vara enhetlig eller homogen.⁸

Noen av idéene og referansene i de høviske tekstene er fremmede for den som leser dem i dag. En god del av begrepene som brukes er forlengst foreldet i sin opprinnelige form og har fått nytt innhold, eller er så selvfølgelige at man tar dem for gitt og har glemt deres historiske opphav. Impulser fra antikken definerer innholdet i en del av de normer og idealer som ligger til grunn, og det er blant annet inspirasjon fra den greske Paidea⁹ som influerte den dannelsen man etterstrebet i de høyere kretser i høymiddelalderen. Dannelse som begrep har senere vært brukt i Norge siden 1800-tallet, men da med et litt annet innhold. Dannelse betyr nå danning, og kommer fra det tyske ordet *bildung*, som har et innhold om forståelse av finhet i kultur og væremåte kombinert med visse kunnskaper.¹⁰

Den høviske litteraturen handler også om høflighet – courtoise i sin opprinnelige betydning og er i denne sammenheng en dyd man skulle tilstrebe. Ordet høvisk er direkte lånt fra lågtysk og betyr; ”som hører til hoffet, ridderlig, med en dannet, høflig og sømmelig opptreden og er relatert til ordet høflig som betyr; det som sømmer seg ved hoffet, som er hensynsfull og dannet. Oppfattelsen og teorien om høviske handlinger og ridderlighet står i sentrum av det verdslige aristokratiets erkjennelse av samfunnet som en absolutt verdi. Den høviske dannelseskulturen hadde krav, forskrifter og etikette som det var vesentlig å beherske for å skille seg fra andre.

⁸ Ibid, s. 10

⁹ Paideia er betegnelse for de oppdragelses- og dannelsesidealer som var fremherskende i den oldgreske bystaten, den greske polis. Uttrykket er blant annet benyttet som idehistorisk term i; Jaeger, Werner: *Paideia: the Ideals of Greek Culture* *Paideia*, verkets tittel, er ikke bare et symbolsk navn, men den eneste eksakte betegnelse på det historiske tema som presenteres der. Det er vanskelig å definere og slik som andre brede omfattende konsept (f.eks. filosofi og kultur) nekter den å bli knyttet til en abstrakt formulering.

¹⁰ *Bokmålsordboka*, s. 79

Et sentralt tema i den høviske litteraturen er kjærligheten, og det er kjærligheten som en overveldende kraft som kan bryte alle regler og konvensjoner, som skildres. Det er verken kristen moral eller keltisk overtro som er målestokk for kjærligheten i høviske tekster, men den lidenskapelige kjærligheten, som ikke nødvendigvis var avhengig av noen fysisk fullbyrdelse. Høvisk kjærlighet er et komplisert sosialt system som utviklet seg først hos trubadurene i sør-Frankrike og som i en mer verdslig form fikk sin glanstid ved hoffene i Europa. Den romerske dikter Ovid¹¹ som var velkjent innen den katolske kirkens kulturkrets, var inspirasjonskilde for samtidens kjærlighetsteoretiker Andreas Capellanus, som dokumenterer begreps kompliserte psykologi i sitt verk *De arte honeste amandi*.¹²

Det kan synes som den høviske litteraturens forståelse av kjærligheten er i strid med kirkens lære om kjærlighet og ekteskap. Kjærligheten er en makt som bryter alle bånd, *også* det hellige ekteskapet innstiftet av kirken. Romantisk kjærlighetsdiktning står på den måten fjernt fra kirkens budskap, men allikevel ikke i direkte konkurranse eller opposisjon.¹³ Jeg mener at en forklaring på det kan være at skillet mellom det hellige og profane i tekstene ikke ble problematisert i samtiden, men var tilpasset middelalderens diskurs.¹⁴

Kristendommen var også i forandring i det 12. århundre, og kirkens stilling ble opprettholdt i en annen form enn tidligere. Den gotiske inderligheten fikk kirkens talsmenn til å vende seg vekk fra menneskene i denne verden og feste blikket mot det hinsidige. Det ga rom for en bevisstgjøring av det dennesidige, og menneskene ble opptatt av å oppleve livet. Man måtte sikre seg livet ved å føle det, og i kjærligheten til et annet menneske var det ikke nok å være opptatt av mennesket, man måtte også være opptatt av sin egen kjærlighet til det.

¹¹ Publius Ovidius Naso (43 f.Kr. til 17.e.Kr.), mest kjent for sitt verk om *elskovskunsten: De arte amandi*, – *Kunsten å elske*.

¹² Hans grunnleggende avhandling, ”*Om den høviske kjærlighetskunst*”, ble skrevet ultimo 1200-tallet. Se også Andreas, Capellanus: ”*The art of courtly love*”, s. 89

¹³ Bugge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 203

¹⁴ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 295

En rendyrkning av følelser, en sentimentalisering av livet og en individualisme, som til nå har vært ukjent i middelalderens forestilling av mennesket vokser frem. Enkeltindividets følelser blir slikt sett viktigere enn det kollektive ansvar. Man kan snakke om en psykologisk revolusjon, og se konturene av en gryende personlig bevissthet. Jeg mener derfor at kjærligheten slik vi kjenner den, er en arv fra en tid der kristendommen og gotikken var på sitt mest intense. Et moment som støtter en slik antakelse, er at kristendommen og den romantiske kjærlighet har vært sentral i hele vår kulturhistorie, noe som vår samtid bærer preg av. Videreføring av den kristne tradisjonen og gotikkens sentimentalitet gjør av vi i dag kan gjenkjenne mye av det som dukker opp i høymiddelalderen. Det betyr imidlertid *ikke* at verken begreper eller følelser hos menneskene hadde den samme betydning som de har for oss. Det er ingen indrestyrte individualister vi snakker om, vi kan ikke tillegge dem de samme sidene av det indre sjelsliv som vi har i dag og dermed gjøre dem til førmoderne individer. Begrepenes idéinnhold må forstås ut fra kontekstene der de brukes eller utøves.

Kap. 2. Norsk bondekultur versus importert åndssnobberi – den norske forskningstradisjonen

Ingen Eiendomsret bør derfor mellom Nationerne indbyrdes mere respecteres end den enhver Nation har til sine historiske Minder. At berøve en Nation disse er nesten lige uretfærdig som at berøve den et Stykke Territorium.

P.A. Munch

Den høviske litteraturen kom til et Norge på høyden av sin kulturelle og politiske makt, med en konge og et riksaristokrati som strevet etter aksept og anerkjennelse i en gryende ny politisk maktstruktur. Utenlandsk verdslig litteratur har kommet i skyggen av andre litterære kilder, og egentlig er dette merkelig, for kong Håkon Håkonssons introduksjon av den høviske litteraturen i Norge er trolig et uttrykk for en bevisst og utadrettet kulturpolitikk fra en norsk konge som hørte hjemme blant de mektige i Europa. Samtidig er det en kjensgjerning at høvisk litteratur har hatt ulik betydning for forståelsen og interessen for norsk høymiddelalder gjennom tidene. Det er ulike oppfatninger av hvordan den høviske kulturen kan forstås, og det er ulike syn på hvorvidt den har hatt innflytelse på oppbygging av et riksaristokrati i Norge. Hadde den norske eliten sans for litteraturen – fikk den en betydning og funksjon her? Slike problemstillinger har forskerne vært opptatt av og jeg vil i det følgende forsøke å svare på dette. De ulike oppfatninger av den høviske litteraturen i forskningstradisjonen kan gi en fruktbar forståelse av det norske idéinnholdet i tekstene og sette det hele inn i et historisk perspektiv, før tekstene selv knyttes til det norske samfunnet.

Deretter vil jeg redegjøre for europeiske tankeforestillinger som lå til grunn for endringene i Vest-Europa i middelalderen. Det kan være meningsbærende å etablere en europeisk bakgrunn for innholdet i og betingelsene for den romantiske ridderdiktingen, fordi forandringene som skjer i overgangen fra romansk kollektivismen til gotisk individualisme er så grunnleggende; de forandrer det ytre verdensbildet og de forandrer det indre i mennesket. De moderne individuelle sjelskonflikters tilblivelse var et resultat av de strukturelle endringene som skjedde,

og endringer i religiøse og verdslige verdier var en betingelse for den høviske litteraturens tilblivelse og korte, men hektiske levetid.

Det er tiden selv som tilrettelegger for høvisk litteratur, og det er ingen tilfeldighet at dannelse dukker opp i akkurat denne perioden av middelalderens øyeblikk. Fremmed kulturinnflytelse fra Østen og arabiske land formidlet en luksus over de til nå relativt primitive forhold i Europa. Gjenopptagelsen av antikkens kultur, kristen indregjøring, mystikk og gotikkens sentimentalitet endret livsbetingelsene både på det ytre og det indre plan hos menneskene.

Jakten på det norske

1800-tallets folkelige oppgjør med embetsmannskulturen og dens nasjonalromantiske bestrebelser gjorde at jakten på det "opprinnelige" norske stod i fokus. På midten av 1800-tallet ble norsk kultur dominert av det store kulturelle prosjektet som skulle konstruere en norsk identitet. Det var tvingende nødvendig for en ung nasjon som Norge å etablere en historisk linje på veien mot frihet og selvstendighet. En kulturell elite ønsket å oppdage det skjulte, egentlige Norge. Det egentlige Norge skulle først og fremst være å finne i bondekulturen; i bøndenes tradisjoner, språk, diktning, musikk og kunst.¹⁵ I et slikt perspektiv representerte den høviske litteraturen det stikk motsatte; en hoffkultur og et åndsnobberi for en aristokratiet som ville skape avstand til allmuen. Den norske nasjonalkarakteren ble forbundet med bonden og den barske, norske naturen. Patriotene tilla norske bønder egenskaper som ble nært forbundet med opplysningstiden: "Selvstendige norske bønder var bærere av liberale, individuelle friheter, verdier som den unge nasjonen Norge skulle bygges videre på."¹⁶ Norges svake nasjonale posisjon på gjorde det påtrengende å gi svar på spørsmålet om nordmennene overhode var et eget folk. Det gjaldt simpelthen å "bevise vår nasjonale identitet i forhold til våre nabofolk".¹⁷ I en tid med nasjonsbygging og identitetsproblemer var det viktig å kunne peke på den litteraturen som var med på å gi et bilde av Norge som en fremstående kulturnasjon i middelalderen, i den

¹⁵ Seip, Anne-Lise: "Kulturarv og kulturkonstruksjon" i Sørensen, Øystein (red): *Jakten på det norske*, s. 93

¹⁶ Ibid, s. 24

¹⁷ Dahl, Ottar: *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*, s. 40

tradisjonelle litteraturhistorien var det Heimskringla og andre kongesagaer som best bygget opp under bildet av en tidligere norsk stat. I en slik kontekst befant oldtidssagaer, bispesagaer, legender og høvisk dikning seg i periferien. Det er i lys av manglende forskerfrihet og politiske føringer for historieskrivingen på 1800- og 1900-tallet at verdslig oversatt europeisk litteratur fra middelalderen må forstås og som en forklaring på at den ikke fikk en reell plass i den norske litterære tradisjonen. Et samlende program ble å finne og fremme det opprinnelige nasjonale, og spenningen mellom nasjonal kultur og fremmed dannelse splittet kultureliten.¹⁸ Importert høvisk litteratur var derfor lenge uinteressant som historisk materiale til å forstå sekulære tanker og forestillinger i det norske samfunnet. Elitens litterære smak hadde ingen interesse i arbeidet med den nasjonal identiteten som man søkte i Norge.

Forfall

Høvisk litteratur ble av de første historikere betegnet som importert europeisk tankegods, uten interesse for det *norske* idéinnholdet. Dette festet seg som en sannhet som har fulgt tekstene siden. Den tidlige litteraturhistoriens nasjonalpedagogiske perspektiv om forfall, og litteraturens status som simple europeiske oversettelser, dominerte den nasjonale holdningen til et langt stykke inn på 1900-tallet. Først med oppblomstringen av mentalitetshistorien ser man en forandring av perspektiver og ideologiske skillelinjer i forskningsmaterialet.

Da Håkon Håkonsson hadde festet sin makt og skaffet riket fred, skulde en tro at der efter de lange og blodige onde år kunde ha blomstret frem et nytt kulturliv. Og på sett og vis må det vel sies at det gjorde det også. Men det er noe underlig fattigslig og uhjemlig over dette liv, hvor omtrent ikke et eneste tre gror av nasjonal jord.¹⁹

Marianne Kalinke oppsummerer totalinntrykket den tidligste forskningen gir av den høviske litteraturen i norrøn språkdrakt med W.P Kers ord fra 1986; ”they are among

¹⁸ Ibid, s. 105

¹⁹ Elster, Kristian: *Illustrert norsk litteraturhistorie*, s. 100

the dreariest things ever made by human fancy.”²⁰ En kulturperson som Hans E. Kinck var en av de mest markerte tilhengere av ”forfallstanken”, som han mente den høviske litteraturen representerte. I sitt polemiske *Storhetstid* fra 1922, forklarer han hvordan eliten i høymiddelalderen har mistet kontakten med folkelig kultur og originalitet og at ”verdighet er blitt erstattet med meningløs kopiering og etterplapring.”²¹ Kinck vektlegger i *Storhetstid* kontrasten mellom to kulturer som sto side ved side på denne tiden. Så sent som i 2001 peker Per Thomas Andersen på det faktum at ”Soga om Tristram og Isond”, som er den høviske romanen som både er best kjent og tillagt størst betydning fra epoken, ikke er oversatt til moderne norsk, og forklarer det primært med at det har blitt betraktet som et oversatt verk og har blitt tillagt liten betydning i forståelsen av åndslivet i middelalderen.²² Etter mitt syn er nok tekstenes litterære innhold og uttrykk også en medvirkende faktor til at ridderromantikken ikke i stor grad har appellert til et moderne publikum. For den var svulstig og kunstferdig og skrevet for en snever krets, ”for hvem innholdet var meningsbærende, og var ikke beregnet til alminnelig bruk.”²³

At all kristen litteratur og åndsliv var importert fra Europa, hadde en allmenngyldig anerkjennelse. Det er en tradisjon i religiøs litteratur å oversette fra det europeiske.²⁴ Paasche skriver videre; ”Den norske homilie har europeiske forbilder, men i sin ypperlige omskrivning viser den vår evne til å tilegne oss og tilgodegjøre oss det fremmede.”²⁵ Det viser en motstridende holdning til hellig og profan litteratur. Høviske verk gjenspeiler middelalderens forhold til elskovs- og æresprinsipper som de divergerte med 1800-tallets kristne moral og verdisyn. Den religiøse litteraturen representerte et innhold som hadde allmenn gyldighet og helt andre preferanser enn den høviske. Sett i et slikt perspektiv kan den negative holdningen til den høviske litteraturen i denne perioden i tillegg til å være politisk motivert, også ha vært religiøst betinget. Viktigste er likevel det faktum at høvisk litteratur ikke ble sett på som en reell

²⁰ Kalinke, Marianne: *Norse Romance*, s. 316

²¹ Kinck, Hans E: *Storhetstid*, s. 53

²² *Soga om Tristram og Isond* foreligger nå på moderne norsk, oversatt av Magnus Rindal, Det norske Samlaget, Oslo 2003.

²³ Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 24

²⁴ Paasche, Kristian: *Kristendom og kvad*, s. 67

²⁵ *Ibid*, s. 69

kilde til kunnskap om høymiddelalderens kultur, og at mange fant det problematisk å skulle identifisere nordmenn med en slike dannelsesidealer.

Forfengelighet

Både sosialt og militært var ridderstanden den mest betydningsfulle samfunnsklassen i det føydale Vest-Europa i middelalderen. Ridderne var forbilledlige på slagmarken så vel som i sin væremåte overfor verdslige stender, og i sitt forhold til kongen. Det høviske ideal var et produkt av ridderstanden og deres liv ved hoffet.

For flere forskere har det vært maktpåliggende å forklare hvorfor den høviske litteraturen kom til Norge og ble oversatt til norrønt. Svarene er gjerne relatert til en kombinasjon av årsaker, men stort sett har forskerne enten sett på tekstene som litterær smak eller utfra at tekstene har en bestemt politisk hensikt.

Mitt syn er at beundring for ridderne og deres liv neppe er teoretisk holdbart som eneste årsak til at Håkon Håkonsson fikk oversatt høvisk litteratur, og det er i overensstemmelse med hva flere forskere mener. Men tidens hang til å være på høyde med resten av den europeiske elite og deres litterære smak er heller ikke nok til å forklare motivasjonen bak den omfattende oversettelsesvirksomheten, selv om det har vært retningsgivende for mange. Finnur Jonsson er blant dem som mente at ved siden av kong Håkons Håkonssons litterære interesse og franskorienterte kulturbevissthet, var hoveddrivkraften bak innføringen av den høviske litteraturen kongens politiske ærgjerrighet og kappelyst med fremmede fyrster og hoff. ”Det var kongens utilsørte *koketteri* med europeiske stormakter som forklarer hvorfor fremmed litteratur ble oversatt.”²⁶ For at Håkon Håkonsson skulle bli tatt på alvor i europeisk sammenheng, måtte han tilpasse seg til det som var forventet og akseptert. Oppførsel og dannelse ved kongens hoff måtte være annerledes og til dels stikk motsatt av det vanlige folk praktiserte.²⁷ Litteraturen fungerte av den grunn som en politisk og kulturell opprustning, som modell for den nye tids tanke-systemer. Kunnskapen hadde som formål å hjelpe en bestemt gruppe mennesker til å klare seg i den verden gruppen

²⁶ Jonsson, Finnur: *Den islandske litteraturhistorie*, s.107

²⁷ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 88

opplevde i sitt daglige virke.²⁸ Håkon Håkonsson trengte følgelig høvisk litteratur som mal for hvordan den nye dannelsesidealet skulle anvendes. Også E. Fjeld Halvorsen viser til at det både er didaktiske og moraliserende elementer i den høviske litteraturen samt at oversetterne av og til har føyd til betraktninger som viste at de mente de kunne fungere som en veiledning i høvisk adferd for norske hirdmenn.²⁹ Fra et politisk perspektiv er det en plausibel grunn for kongen til å få den høviske litteraturen oversatt. Det didaktiske innholdet i ridderlitteraturen, som skulle ha oppbyggende effekt på aristokratiet, kunne innfri kongens ønske om politisk anseelse både ute og hjemme.

Blant forskere som hevder at hensikten med ridderdiktingen var å fremme det høviske adferdsideal i Norge, er historiker Knut Helle. Det didaktiske elementet ved høvisk litteratur om hvordan de skulle oppføre seg, var av stor interesse for kongen å kunne lære sine hirdmenn. Hensikten var å etablere forståelse for et hierarki ved hirden og motivet var politisk motivert. Også Sverre Bagge mener den høviske litteraturen kunne brukes som en veiledning for eksemplarisk oppførsel ved hoffet, i en politisk hensikt. For at slike resonnementer skal ha gyldighet, er det en nødvendig forutsetning at forskjellene i høvisk litteratur på fransk og norrønt ligger i form mer enn innhold, og at en rekke psykologiske mekanismer i tekstene er ivaretatt. I tillegg til at høvisk litteraturen viste en ny litterær smak i Norge, representerte den også et bevisst ønske om at aristokratiet vil la seg påvirket av nye regler og holdninger.³⁰

Politisk ærgjerrighet

Moderne forskning har lagt vekt på den høviske litteraturen som et bilde på Håkon Håkonssons vilje til fornyelse. Hans tanker om utbygging av kongemakten på det administrative og ideologiske plan har derfor fått bred plass i senere års forskning. Men allerede Rudolf Meissner hevdet at Håkon Håkonsson gikk inn for å skaffe Norge både en statsrettslig og sosial stilling, likeverdige med de store monarkiene i Europa. Når han gjorde alt for å sette seg selv høyt, var det primært ikke i dynastisk

²⁸ Ibid, s. 89

²⁹ Halvorsen Eivind Fjeld: *Kulturhistorisk leksikon*, s. 30

³⁰ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 187

mening, men av interesse for landet.³¹ Alle hans relasjoner til fremmede monarker, all pomp og prakt rundt hans person og hoff, var for å la tidens høyere mening med kongedømmet komme til sin rett. Meissner så nøkkelen til den oversatte litteraturen i kongens spesielle ønske om å være på høyde med Europa, både politisk, økonomisk og kulturelt, slik blant annet historikerne Knut Helle og Sverre Bagge senere har gjort. Sverre Bagge mener også at oversettelseslitteraturen var et ledd i en stor internasjonaliseringsprosess i Norge, og at hensikten med høvisk kultur var at kongen ønsket å befeste sin politiske posisjon og få aksept fra sine egne.³² Bagge innrømmer at det er viktige kulturelle forskjeller mellom et aristokratisk Europa og Norge i høymiddelalderen, men gjennom litteraturen kunne Håkon Håkonsson styrke kongemakten og den verdslige maktstrukturen. Nyere forskning har også lagt vekt på den høviske litteraturens nære tilknytning til kultur og dannelse, som en nødvendig betingelse for etablering av nye institusjonelle forutsetninger i høymiddelalderen. Hoffkulturen inneholdt manerer og regler som forsterket avstanden mellom de som behersket dem – og de som ikke gjorde det. Behovet for litteraturen økte, fordi den nye klassen hadde behov for å legitimere sin oppkomst og glorifisere sin stilling i samfunnet. Bjarne Fidjestøl mente at den oversatte litteraturen kunne sees på som et speil for aristokratiet; ”eit ideal å leve opp til om dei skulle kunne fylle den rolle dei var tiltenkte i samfunnet.”³³ Her viste han til eliten som hadde et mål om å etablere en kulturell avstand til folket, og at høvisk litteratur var sentralt i et slikt opplegg. Det ble et viktig middel i en maktstruktur og et verdisett som vokste frem i Norge og i utformingen av det aristokratiske og sterk lagdelte samfunnet som var en realitet i høymiddelalderen.³⁴

³¹ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 113

³² Ibid, s. 210

³³ Fidjestøl, Bjarne: *Erotisk lesnad ved Håkon Håkonssons hoff*, s. 88

³⁴ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 70

Mine refleksjoner

”Middelaldermennesket levde i en merkverdig oppfattelse av, at alle sannheter var avslørt, alle forhold klarlagt, og at det egentlig ikke var noe å tilføye.”³⁵ I

Kongespeilet er dette understreket som en allmenn sannhet: ”Så gammel er verden alt nå blitt at knapt nok de ting er til som det ikke kan finnes eksempler på at har hendt før. Og derfor vil det neppe kunne hende ting som ikke en vis mann kan finne eksempler på.”³⁶

Også i *Strengleikar* er det i oversetterens fortale referert til å lære av fortiden; ”hugnad gav det oss å røkje etter og ransaka tiltake deira som levde i gamletid”³⁷ Fortidens historier og myter anvendes som veiledning for dem som lever i samtiden, og menneskene i høymiddelalderen stilte ikke spørsmål om sannhetsinnholdet eller troverdigheten i det som ble foreskrevet dem fra en høyere instans. I en endringsprosess og en overgang til noe nytt var aktørene maktpersoner med stor gjennomslagskraft og konfrontasjon og tvang hører med til dette bildet. Mitt syn er at autoritetstroen og den dyptliggende betydning det hadde for samfunnet i høymiddelalderen ikke er ubetydelig og bør sees i sammenheng med det nye atferdsidealet som manifisteres i den høviske litteraturen.

Forskningen kan virke noe begrenset fordi den mangler det fullstendige bildet av innholdet i høvisk litteratur, slik den kommer til uttrykk i Norge. Jeg mener kongsideologi og makt som motivasjon er vesentlig i lesningen, og det er det politiske budskapet som er retningsgivende for tekstene, ikke det øvrige litterære aspektet. Høviske tekster uttrykker mening, men meningsinnholdet blir kun relevant når det knyttes opp til middelalderens politiske diskurs.

³⁵ Lund Erik, Phil Mogens, Sløk Johannes: *De europeiske idéers historie*, s. 153

³⁶ *Kongespeilet*, s. 147

³⁷ *Norrøne Bokverk nr. 38: Strengleiker*, s. 33

Høviske tekster handler om *courtoisie* i ordets opprinnelige betydning, og litteraturen viser den ideelle atferd for undersåtter i kongens tjeneste. Jeg mener at det er Håkon Håkonssons sterkeste motiv for oversettelsene. Ridderromantikken var slikt sett en gavepakning i hans elitistiske maktoppbygging. Gjennom underholdning ble normative retningslinjer introdusert og i Norge ble grunnen beredt ved at eliten tok ved de nye reglene på mange ulike premisser. I hvilken grad idealene ble noe annet enn teoretiske anliggender er lite omhandlet, blant annet fordi kildematerialet er så begrenset.

Sammenhengen mellom høvisk litteratur og 1200-tallets omdannelse av hirden til en organisasjon for et riksaristokrati av adelig karakter med landsomfattende interesser, funksjoner, prestisje og maktgrunnlag, har generelt vært forholdsvis lite arbeidet med i forskningen. Jeg mener det er nærliggende å anta at det kan være nye perspektiver i et slikt forhold. Nye idealer om adferd og dannelse ved hoffet, var retningsgivende for allmuen. ”Som med religionen var det viktig først å omvende de adelige herrer med innflytelse og så ville resten følge etter”.³⁸

Kong Håkon Håkonsson lot *Strengleikar* ”norræna” etter ”velsk” og det er ikke kulturelle ambisjoner, men statsinteresser som er motivet for oversettelsene.³⁹ Hadde motivet kun vært litterær interesse og hang til forfinet hoffetikette, mener jeg det ville det vært naturlig for aristokratiet å lese høviske fortellinger på fransk. Som ellers i Europa var det nok var mange i eliten som behersket det franske språket, likevel ble den høviske litteraturen oversatt til norrønt. Det finnes ingen indikasjon på at det er litterær estetisk verdsetting av den høviske litteraturen som ligger til grunn for oversettelsene, og heller ingen nedvurdering av den hjemmelige norrøne litteraturen. Oversettelsene er rett og slett et utslag av en vilje til kulturell fornyelse.

På 1100- og 1200-tallet var det i tillegg til geistlig og verdslig aristokrati, poeter og forfattere som brukte folkemål, altså norrønt, i skrift.⁴⁰ Snorre Sturlasson (1179- 1241) skriver for eksempel en rekke verk på morsmål, selv om han var opplært i latin. Og i *Kongespeilet* sier faren til sønnen; ”Om du vil bli fullkommen i lærdom, så lær alle

³⁸ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 33

³⁹ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 105

⁴⁰ Scmitt, Jean-Claude: *Religion, Folklore and Society in the Medieval West*, s. 68

tungemål, men aller helst latin og fransk, for dei måla går vidast, men gløym likevel ikkje ditt eige tungemål.”⁴¹ Den nære kontakten med England, hvor man hadde tradisjon med å skrive på morsmålet, kan også være en årsak til at tekstene ble oversatt til norrønt, men etter mitt syn var det for å nå flest mulig i hoffmiljøet, fordi det var av så stor betydning for Håkon Håkonsson at denne litteraturen skulle få gjennomslag.

⁴¹ *Kongespeilet*, s. 12

DEL II

Kulturoptimisme og vilje til fornyelse

Nyere forskning har lagt vekt på den høviske litteraturen som et bilde på Håkon Håkonssons vilje til fornyelse, og et brudd med gamle politiske systemet. Hans aktive deltagelse i det europeiske samfunn i høymiddelalderen var et uttrykk for et bestemt punkt i den norske kongemaktens utvikling, og den høviske litteraturen regnes som en del av den intellektuelle renessansen i Norge på den tiden. Det er en kjensgjerning at åndslivet i Norge endret karakter da det norske hoffmiljøet kom i kontakt med høvisk litteratur. Den høviske lærdomskulturen var et viktig bidrag til et verdslig norsk aristokrati, og ga miljøet rundt kongen en kulturell kompetanse og forståelse for en ny kongsideologi og statsutvikling,

I midten av det 13. århundre fremstår Norge i en klar og stabil utforming. Landet var delt i 50 faste administrasjonsdistrikter, som kalles sysler, og hver av dem ble ledet av en sysselmann, som var en adelsmann fra kongens hird. Både for å styre landet nasjonalt og internasjonalt trengte kongen rådgivere, og han hadde en nær liten krets av betrodde bordfaste menn, og et skiftende utvalg av hirdens ikke bordfaste menn. Hirden var ingen homogen gruppe, både verdslige og geistlige hirdmedlemmer fylte de ulike administrative funksjonene. Ved flere anledninger brukte kong Håkon Håkonsson geistlige i klostre og domkapitler, og til og med biskoper, til enkeltoppdrag.⁴²

Karakteristisk i høymiddelalderen var også et økende gap mellom en internasjonalt orientert elite og en lokalt orientert befolkning. Sagaer og lyrikk av hjemlig opprinnelse ble utfordret av importerte litterære trender fra utlandet, som romanser, ballader og høvisk litteratur. Det er av den grunn ikke mulig å se høvisk litteratur i Norge isolert, for kristendommen og gotikkens psykologiske endring av menneskets oppfatning av seg selv var nødvendige faktorer i samspill og gjensidig påvirkning.

⁴² Helle, Knut: *Norge blir en stat 1130-1350*, s. 215

Kap. 1. Et ordnet univers slår sprekker

Når verden ennå lå i dunkelhet,
var himmelen så klar,
og siden verden nå ligger i klart lys,
har himmelen fordunklet.

Johan Nestroy

Middelalderen var en tid preget av krig og vold og de menneskelige belastninger på slagmarkene og i samfunnet forøvrig var store. Den europeiske enhetskulturen var i ferd med å slå sprekker, nasjonalstatene vokste frem, pavedømmet mistet makt, byene vokste og borgerstanden økte sin innflytelse i samfunnet. Det var en hel samfunnsordning som knaket i sammenføyningene og med den et idékompleks og tankemønster som legitimerte og reflekterte denne ordningen. Menneskene hadde et ben i en stabil fortid og et i en usikker fremtid og levde i et spenningsforhold mellom endetidsventing og troen på fremtiden.⁴³ Gotiske katedraler strakk seg mot himmelen og trakk kirkemaktens oppmerksomheten bort fra denne verden. Tilbake sto et verdslig samfunn som måtte finne egne løsninger. Tidens søken etter mening i tilværelsen må sees i sammenheng med gotikkens vektlegging av det følelsesmessige, fokus på det dennesidige og det sekulære samfunnets økte angst for Antikrist og dommedag.

Et dennesidig liv

Kirkens stilling og kristendommen som hovedreferanse bestemte middelalderens innhold. Middelalderens verdensbilde var en evig orden og et hierarkisk samfunn styrt av en konge på Guds vegne. Verden var skapt og styrt av en allmektig personlig Gud, og naturen var underlagt uforanderlige lover som gikk tilbake til Guds vilje. Mennesket var i besittelse av etiske normer som enten var iboende dets fornuft eller gitt det i de hellige skrifter tolket av kirken. Menneskenes rolle i det jordiske liv var skjebnebestemt av en allmektig Gud og man skulle leve etter hans ord, slik kirken

⁴³ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 32

forvaltet det, for å få et bedre liv i det hinsidige. Overgangen fra romansk til gotisk kristendom ble av den grunn en belastning på den enkeltes ansvarsfølelse.

Parallelt med det religiøse kulturen vokste det frem en verdslig kultur, som innenfor de konstituerte sannheter utviklet et sekularisert åndsliv hvor det dennesidige fikk en større betydning. Gjenopplivelse av filosofi, vitenskap, utdanning, litteratur og kunst på 1100- og 1200-tallet var den egentlige renessansen i Vest-Europas historie.⁴⁴ Det var nå de store endringene i middelalderen skjedde og man kan se glimt av formene til det moderne samfunnet bli støpt. Det karakteristiske ved tiden er etter mitt syn at den var preget av motsigelser og kontraster på alle plan og det var et stort gap mellom idealer og virkelighet. Det som skjedde var et resultat av endringer i samfunnsnormene, og menneskenes rolle i denne verden. En spirende individualisme og humanisme ga ikke bare muligheter, men også forventninger til individet både i det hellige og det sekulære samfunnet. Det var individets valg og hensikten med valget som fikk større betydning. Menneskets forhold til seg selv forandret seg i møte med en ny virkelighet. Sjel ble funksjonelt og den moralske selvrefleksjon så dagens lys.

Den psykologiske revolusjonens hjerte

Et av de karakteristiske ytre trekk ved den nye tiden var de gotiske katedraler med sine hvelvede bueganger og strålende fargerike lys fra ruter og rosetter og vakre glassmosaikker. Gotiske katedraler var bygget til ære for Gud, men storslåttheten ved bygningene ga de urbane menneskene en optimisme og stolthet over sin egen tilstedeværelse som til nå hadde vært ukjent.⁴⁵ Gotikkens vektlegging av det følelsesmessige åpnet for mykere og mer personlige sider i det religiøse og det verdslige liv, og endret menneskenes mentalitet. Det var i menneskets indre den største forandringen skjedde, og byene var forutsetningen for etablering av en ny virkelighet.⁴⁶ Med gotikken ble tro og frelse oppfattet som åndelige og individuelle størrelser, og byene var mest influert av de ny tankestrømmene. Med økt etterspørsel

⁴⁴ Artz, Frederick, B: *The mind of the middle ages*, s. 228

⁴⁵ Greer, Thomas: *A brief history of the western world*, s. 248

⁴⁶ Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvete*, s. 7

etter ulike varer ekspanderte handelsvirksomheten og byene vokste, og med dem utvikles en ny samfunnsklasse – borgerskapet.⁴⁷ De utgjorde et nytt sosialt element i samfunnet, mellom adel og vanlige folk og fikk etter hvert stor betydning for en ny samfunnsutvikling i Vest-Europa.

Den nye innvendiggjøringen av kristendommen fikk gjennomslag i flere lag av befolkningen, fordi den gjorde veien til Gud tilgjengelig for alle uansett stand, kjønn eller boklig lærdom. Da de troende i tillegg begynte å kommunisere med Gud på egenhånd, ble prestenes rolle mindre viktig. ”Den kristne ble sin egen prest og arkitekten bak sin egen frelse.”⁴⁸

Det kristne fellesskapet ble svekket når gudstro ble en individualistisk handling. Også *utenfor* kirkeromme, uavhengige av prestene, kunne menneskene nå utøve sin kristne tro, og bønn ble som en bekreftelse og styrking av båndet mellom den enkelte og Gud. Men jeg mener at en innvendiggjøring av kristendommen etterlot seg en verdslig verden, hvor enkeltmennesket sto mer alene. For da kirkemakten vendte blikket mot det hinsidige medførte det at menneskene ble overlatt til seg selv. Det skapte en indre problematikk i samfunnet, de fleste mennesker var jo tross alt mest opptatt av livet her og nå, selv om løftet om evig frelse i den hinsidige fortsatt dominerte tidens tankeforestilling. Knyttet til byene, med deres langt mer differensierte liv og mer kompliserte sosiale og økonomiske forhold enn distriktene, kom nye former for åndelighet og søken etter nye religiøse idealer.⁴⁹

Oppbrudd fra det gamle

Overgangen mellom et politisk-religiøst ættesamfunn og en humanistisk kristendom hadde den konsekvens at etablerte kollektive idéer og forestillinger som styrte tanker og handlinger, forandret seg. Dualismen mellom politikk og religion skapte en begynnende sekularisering i byene.⁵⁰ Et oppbrudd fra de etablerte hierarkiske forestillinger var et oppbrudd fra alle rådende normer og regler. Nettopp avvisning av

⁴⁷ Greer, Thomas: *A brief history of the western world*, s. 228

⁴⁸ Gebhart, Émilie: *Mystics and Heretics in Italy, at the end of the middle ages*, s. 44-45

⁴⁹ Schumacher, Jan: *Norges religionshistorie*, s. 112

⁵⁰ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 11

tradisjonen var noe av det som kjennetegnet mye av det nye som skjedde i byen. I byene lå forholdene til rette for en forandring, fordi menneskene der var løsrevet fra de føydale bånd og konvensjoner i distriktene. Den sosiale strukturen var ikke fullt så rigid og bygget mer på økonomiske og personlige egenskaper. I byene var det flere muligheter for den enkelte til å skape seg et liv og å være ”sin egen lykkes smed”. En frigjøring fra etablerte maktforhold ga flere individuelle rettigheter. ”I bykulturen bestemmes ikke lenger menneskets identitet av dets stand og ætt, men av dets iboende evner.”⁵¹ Det skjedde en aksentuering av mennesket og en gryende individualisme begynte å erobre den enkelte. I middelalderen var fortsatt individualiteten oppslukt av det universelle og kollektive.⁵² Det er derfor ikke en individualisme i en moderne forstand det er snakk om.

Hoffet – et kulturelt univers

Vore Begreber om en Gentleman og en Dame, om Ridderlighed og Kvindelighed, om Elskov og Ære, om gode Sæder og pæne Manerer har udviklet sig af Idealer, der dannedes ved Provences og Champagnes og de thurigske Landgreves Hoffer for 700 år siden. Det er da at følge en hel Side af moderne Dannelse og Moderne Digtning tilbage til Spiren, naar man trænger ind i den Kultur – aristokratisk, selskabelig og romantisk – som blomstrede i Frangrig og Tyskland i det 12te og 13de Aarh.

På 1100- og 1200-tallet hadde kristelig følelseskultur vokst til en svermerisk følsomhet som skyllet som en bølge over ridderstanden.⁵³ Langt på vei er motsetningen mellom den forfinede og pompøse høviske dannelsen ved hoffet på den ene siden, og vissheten om død og lidelse *utenfor* på den andre siden, grunnleggende karakteristisk for tiden. Hoffkulturen reagerer med å lukke seg inne fra en verden som var vanskelig og motsetningsfylt, og utviklet en kultur hvor inderlige følelser og streng etikette gir livet mening. Det skjedde en sivilisasjonsprosess da hoffene i det

⁵¹ Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvet*, s. 9

⁵² Eriksen, Trond Berg: *Undringens labyrinter*, s. 194

⁵³ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 23-24

12. århundre ble en modell for vanlige mennesker i adferd og oppførsel.⁵⁴

Høflighetsidealet spredte seg over store deler av Europa og vi vet at det fikk en allmenngyldig anerkjennelse.

Føydalismen holdt stand i det 12. århundre og ridderkulturen fikk en oppblomstring takket være korstogene.⁵⁵ I møte med den bysantiske bykulturen skjedde det en langsom polering av den føydale kulturen i Vest-Europa. Tidlig så man en dannelsesstrang hos ridderne spesielt og i den franske eliten generelt. Ridderne og deres damer begynte å tilegne seg nye manerer og etikette, og det ble viktig å vite hva som høvet seg. Dannelse ble på en måte en motepreget retning hos den verdslige eliten og i tillegg til skikk og bruk fra de gamle greske læremestrene Ovid, Cicero og Seneca, var det regler fra klosterlivets system for daglig samvær som ble tatt i bruk. Begrepet ”disciplina”, som i middelalderen ble anvendt av munk og andre religiøse grupper til selvkontroll og askese, ble sekularisert, eller mer korrekt resekularisert, og tilpasset en forfinet oppførsel og adferd blant lekfolk.⁵⁶ Geistlige lærebøker om etikette og atferd ble formidlet til hoffene av prester og munk som lærte dannelse videre til et verdslig aristokrati.⁵⁷

”De spontane impulser temmes, først ved hoffet, så i det høyere borgerskap og deretter i hele befolkningen.”⁵⁸ De europeiske hoffene var det sentrale sentrum for det nye dannelsesidealet og her utviklet man manerer som fløt nedover i samfunnet. Avstanden mellom klassene økte når ikke bare materiell avstand økte, men også normer og regler i alt større grad var avgjørende for om man tilhørte det gode selskap eller ikke. Behov for å skille seg ut var en motivasjon for den nye lærdomskulturen. Ritualer som var forbeholdt noen få, skapte samhold og forsterket følelsen av å være noe særegent. ”En intellektuell og estetisk, en manerens og sedens dannelse, som det gjaldt å få del i hvis man ikke ville vedbli å være barbar.”⁵⁹ Fjernt fra alminnelige menneskers hverdag levde man et rent selskapsliv ved hoffene, og det var all

⁵⁴ Norbert, Elisas: *The court society*, s. 74

⁵⁵ Det første korstoget går i 1095 og det siste i 1204

⁵⁶ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i fransk og tysk middelalder*, s. 56

⁵⁷ Ibid, s. 58

⁵⁷ Ibid, s. 59

selskapeligheten som polerte og forfinet folks seder og skikker. I en slik overfladisk tilværelse var det ikke plass for et dypere tankeliv, og menneskene hadde behov for å finne medfølelse hos andre og ikke minst bekrefte seg selv. Elskverdighet, behag, koketteri og forfengeligheit, sympati og finfølelse var egenskaper som selskapslivet utviklet. Menneskets indre ble preget i slike omgivelser hvor dype følelser sjelden fikk anledning til å utvikle seg, og samliv ble korte og flyktige. Den utvikling som Norbert Elias kaller for sivilisasjonsprosessen, endret ikke bare på det ytre organisatoriske plan, men forandret mennesket grunnleggende.

Til den høviske dannelselse hørte naturligvis våpenferdighet og rideferdigheter. Det var turneringer og jakt, utsmykking av rustninger og lanser, oppdrett av jaktfalker ol. som var hovedinteresser ved hoffene. Utover 1100-tallet kom også selskapelige kunster i tillegg til de fysiske aktivitetene. Som et ledd i den høviske dannelsen ble gutter og jenter undervist i hvordan de skulle spille sjakk og danse, og for de rikeste kom også etter hvert kravet om at man skulle spille et instrument og at man måtte lære seg å lese og skrive. Ridderkulturen var først og fremst en gestuell kultur. Selv om klassikerne opplevde en viss renessanse, inviterte ikke hoffkulturen til studium, men snarere en opptreden. Ridderturneringene gjenspeilte behovet for å vise seg frem og ble bedømt. Innenfor rammen av tidens mote var det de individuelle ferdigheter som var viktigst og man ble vurdert utfra hva man gjorde og hvordan man gjorde det.⁶⁰

Kongens mann og kvinnens kavalér

Riddere var opprinnelig en samfunnsgruppe som levde for og av krig. De kjempet til hest, dekket av rustninger, og bøndene, som ikke kunne skaffe seg dette kostbare utstyret, var dermed ekskludert fra deltagelse. I løpet av middelalderen ble verdiene til ridderlighet gradvis utfylt med en mindre militær kvalitet, som inkluderte gode manerer og høflighet. En slik høfligheten hadde like mye med hoff som med ridderskap å gjøre.

⁶⁰ Ibid, s. 62

Allerede tidlig på 1100-tallet ble ridderne velsignet av kirken og ridderskapet medførte etter hvert kristne plikter.⁶¹ Kirkens velsignelse av ridderskapet var som et sakrament, og skilte ridderne fra røvere og voldsmenn.⁶² De ordinerte ridderne ble omgjort til høviske helter, som hadde både gode manerer og lidenskap i sin kjærlighet. Ridderens oppgave var å beskytte kirken, ære prestene, verne de små og svake og ofre sitt blod i kamp for andre. Han skulle ikke bare krige, men også stille sin styrke til rådighet for de svake i samfunnet, noe som var nærmest enestående i historien og viste en ny tillit til mennesket.⁶³ Middelalderens krigere ble dermed utsatt for et krysspress, der han på den ene siden hadde den høviske hoffmann hengende ved seg og følgelig skulle være både følsom og dannet. På den annen side var han en kriger - en drapsmann som ikke hadde anledning til å vise verken nåde eller medlidenhet på slagmarken, hvor regelen om å drepe eller bli drept rådet. Med en slik dobbeltrolle sto han til enhver tid i en virkelighet med ekstreme motsetninger. I hvilken grad ridderen selv følte dette problematisk vet vi ikke, og derfor er det vanskelig å tolke ridderen i lys av vårt moderne begrepsapparat. Hvis vi kunne trenge inn i ridderens sinn og se hva som skjedde med mennesker som levde under slike motsetningsforhold i den tiden, ville vi kommet nærmere en forståelse av den virkelige ridderen i middelalderen. Det kan vi ikke og derfor blir det ulike måter å se historien på som gjør oss i stand til å prøve å forstå hvordan det var å være ridder for 800 år siden.

Den opphøyde kvinne

Den grunnforestillingen som hele adelskulturen hvilte på og som den høviske litteraturen ettertrykkelig bygget på, er stikk i strid med kristendommens ord om at mennesker er like mye verdt.⁶⁴ Samtidens uproblematiske oppfatning av kvinnen som mannen underlegen preget hele samfunnet og legitimerte kvinnens reelle plass som mindreverdige. Kristendommen bygget sin holdning til kvinnen på Paulus, og var en følge av historiene om Skapelsen og Syndefallet. Utsagnet om at mannen ble skapt før

⁶¹ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 21

⁶² Ibid, s. 348

⁶³ Pernoud, Régine: *Kvinden på katedralernes tid*, s. 101

⁶⁴ Ibid, s. 64

kvinnen og om at det var kvinnen som syndet først forekommer i Det nye testamentet og ble i middelalderen ytterligere forsterket av kirkefedrene.

I verdslig litteratur har vi sett at kvinnen ble forgudet og var kilden til alle romantiske følelser. Hun var den som skulle befale og som ridderen skulle adlyde og tilegne side heldedåder.⁶⁵ Kvinnen er en katalysator for kjærligheten, og kjærligheten er løsrevet fra alle sosiale sammenhenger og eksisterer som en makt utenfor tid og rom.

Virkelighetens store kjærlighetshistorie var historien om Abélard og Heloise. I det tolvte århundre “oppdager” Abélard kvinnen gjennom den unge og begavede Hèloise, og det er på samme tid at dyrkingen av jomfru Maria som *regina coeli* slår ut i full blomst i kristendommen. “Kjærligheten mellom mennesker har nok alltid eksistert, men denne kraften som opphøyet kvinnen til dronning, som gjorde kjærligheten til en religion, den representerer kvintessensen av middelalderen.”⁶⁶ Det later til at både i klostermiljøene, først og fremst innenfor den del av kirken som sto for en mystisk og spiritualistisk renessanse. og ved de verdslige hoff ble kvinnen nå dyrket.

En kvinne i overklassen spilte mange og viktige roller i middelalderens verden, men juridisk og i det føydale samfunnets struktur hadde hun primært betydning som jordeier. I familien hadde hun betydning som hustru og mor, og var i besittelse av stor autoritet som husfrue og som representant for sin mann når han var bortreist, og det var som oftest hardt arbeid og et strevsomt liv kvinnene hadde. Kvinner i hoffmiljøet vet man lite om, bortsett fra det som er skrevet i litterære kilder, hvor de er fremstilt som yndige og lunefulle, opptatt av broderi eller sjakk, ofte midt i en komplisert kjærlighetshistorie, en som driver falkejakt ved elven en skyfri sommerdag, eller underviser unge riddere i kjærlighetens kunst og høvisk dannelse. Livet ved hoffet var nok i virkeligheten ganske begivenhetløst, og hoffdamen var nok ikke ulykkelig i romantisk henseende, men kjedet seg simpeltent til døde.⁶⁷

⁶⁵ Power, Eileen: *Kvinder i middelalderen*, s. 31

⁶⁶ Pernoud, Régine: *Kvinderne i katedralenes tid*, s. 153

⁶⁷ Ibid, s. 32

Mystiske strømninger og gotisk inderlighet

Oppfatningen av Kristus som den mektige himmelkongen som dømte og vokter, endret seg i middelalderen gradvis til å handle om Kristus som den lidende og tålmodige frelseren. Det er et faktum at troen endret karakter i høymiddelalderen, og oppfatningen av Gud forandret seg. Fra å være et rent kontraktsforhold, ble det nå kjærligheten som sto sentralt i forholdet mellom Gud og den troende. Mennesket *skyldte* nå Gud sin kjærlighet, fordi Han hadde gitt sin uforbeholdne kjærlighet først, ved å ofre sin sønn.⁶⁸ Kjærlighetsbudskapet i kristendommen ble viet stor oppmerksomhet, og bibelens kvinner fikk større plass. Gotikkens vektlegging av det følelsesmessige og det nye bildet på Kristus åpnet for kristendommens mykere og mer personlige sider, slik som omsorg for mennesker og et sterk etisk-moralsk element som ga seg utslag i sosialt arbeid for fattige og syke.

Skolastikk og mystikk var to teologisk- filosofiske retninger som fikk stor innflytelse i høymiddelalderen. Blant skolastikerne var Pierre Abélard (1079-1142) den mest betydelige, men hans samtidige, mystikeren Bernhard av Clairvaux (1091- 1153), fikk større innflytelse i samtiden. Bernhard var kjærlighetsmystiker og regnes som opphavsmann til gotikkens Mariakultus, og hans ideal var ikke kontemplasjon, men handling. Cistercienserordenen med Bernhard av Clairvaux kom til å spille en viktig rolle for en indre livsforandring og et nytt syn på mennesket.⁶⁹ Her møter vi et nytt menneskesyn der individet begynner å tre frem og et indre religiøst landskap avdekkes. I stedet for å søke Gud av frykt for å bli straffet for sine synder, er det kjærlighetens forening med Gud som er budskapet. Sammen med andre teologiske idéer i samtiden endret kristendommen karakter; den ble mer sammensatt og ikke lenger entydig. At folk i mystikkens navn begynte å søke dypet i sin egen sjel etter forening med Gud, var ingen tilfeldig dreining av kristendommen. Betingelsen for en slik innvendiggjøring av troen lå først og fremst i det gotiske skillet mellom religion og politikk. Åndslivet ble avgrenset fra alle verdslige forhold, og det spirituelle livet fikk utvikle seg uten å bli forstyrret av praktiske og politiske anliggender.⁷⁰

⁶⁸ Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvete*, s. 8-9

⁶⁹ Schumacher, Jan: *Norges religionshistorie*, s. 159

⁷⁰ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 231

En annen omstendighet av betydning for den gotiske inderligheten var trubadurenes heftige kjærlighetserklæringer. I det sørlige Frankrike, som egentlig aldri hadde gitt slipp på den antikke oppfatningen av skillet mellom individ og fellesskap, hadde lidenskapen blitt et yrke og en kunstform.⁷¹ Selvkomponerte kjærlighetssanger for en dannet, engere krets var deres handelsvare, og aristokratiet lyttet til rim og vers om kjærlighet og lengsel de aldri før hadde trodd var mulig. Fordi det var en etablert sannhet at trubadurene aldri kunne får kvinnene de sang om, kunne erklæringen både være sterk og overdådig uten at det gikk på ære og anstendighet løs. Kjærligheten var ærbar når den ble fornektet av den elskede og kyskhet var den største kilden til energi. ”Denne kraften som opphøyet kvinnen til dronning og gjorde kjærligheten til en religion, representerte kvintessensen av middelalderen.”⁷² Dyrking av kvinnen som dronning foregikk ikke bare ved hoffene, men også i klostermiljøene, først og fremst innen den del av kirken som sto for en mystisk og spiritualistisk renessanse, og som ble anført av Bernard av Clairvaux og munkene i Saint-Victorklosteret i Paris. Her vendte man tilbake til Augustin, til strengere klosterregler og også til urkirkens kjærlighetsmetaforikk: Kirken som Kristi brud.

Jomfru Maria fikk en ny rolle i kristen trosutøvelse, og ved første øyekast kan det synes som om trubadurenes kjærlighetserklæringer til adelskvinnene og hengivenheten til Jomfruen var to sider av samme sak. Begge var like uoppnåelige, begge ble gjenstand for inderlige følelser, og i hyllesten var det deres fullkommenhet det ble lagt vekt på. Maria Warner er av dem som mener at trubadurenes poesi og forherligelse av kvinnen på den ene side, og kjærlighet til Jomfru Maria på den annen var av helt ulik karakter.⁷³ Selv om det kan være feilaktig å sammenlikne hyllesten av kjærligheten til adelskvinnen og den hellige Jomfru, kan det likevel tenkes at den ene var en forutsetning for den andre. Jeg mener det kan være rimelig å anta at den sterke, individuelle kjærligheten til kvinnen langt på vei var trubadurenes fortjeneste. Oppfattelsen av den forherligede kvinnen, sto i skarp motsetning til kirkens oppfatning om kvinnen som djevelens redskap.⁷⁴ Med trubadurenes hjelp fikk kvinnen en bedre anerkjennelse, og sammen med den sterke kjærligheten, ble hun

⁷¹ Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvete*, s. 7

⁷² Pernoud, Régine: *Kvinnerne i katedralernes tid*, s. 100

⁷³ Warner, Maria: *Alone of all her sex*, s. 135

⁷⁴ Erslev, Kristian: *Middelalderens historie*, s. 36

forbilledlig og nøt stor respekt. Dette ses videreført i den høviske litteraturen, om enn i en litt mer verdslig innpakning. Som Jomfu Maria i kristendommen ble et eksempel på den ultimate renhet og følgelig et eksempel til etterfølgelse, kunne kvinnene i den høviske litteraturen være rollemodell for de verdslige kvinnene ved hoffet?

Kap. 2. Under kirke og kongemakt – et realhistorisk riss

Dei største Tankar vi alltid faa
af Verdens det store vit;
men desse Tankar dei brjotast maa,
lik Straalar af Soli, som altid faa
i kver si Bylgje ein annan Lit.
Aasmund Olafsson Vinje

Middelalderen i Norge regnes vanligvis fra 1000/1050 til 1536⁷⁵ og har ofte blitt sett på som en sammenhengende passiv periode, hvor landet styres av kristen autoritet, og mange mener at det først i 1814 våkner opp til den moderne europeiske virkeligheten. Gjennom et nærmere studie av middelalderens historie, ser man imidlertid at Norge allerede på 1200-tallet hadde en liten, men viktig rolle i det europeiske fellesskapet. Kirken og kongen var blitt maktinstitusjoner, og den heroiske verden av vikinger var blitt erstattet av føydalisme og handel.

Daglig liv og levnet

Tiden var, etter vår tids begreper om moral og atferd, både brutal og voldelig. Hungersnød, drap, henrettelser og sykdom dominerte hverdagen. Selv om borgerkrigene opphørte, var det mye intern uro, og den hardeste påkjenningen for folk i bygd og by var å bli utsatt for plyndring og økonomiske utredelser, som straff for å støtte fienden eller fordi hærflokkene trengte noe å leve av.⁷⁶ Folk flest i Norge kunne verken lese eller skrive. Organisert undervisning var for de få. Som de fleste landene ellers i Europa var Norge et jordbrukssamfunn, hvor bønder og fiskere utgjorde majoriteten av befolkningen. De fleste bønder var leilendinger og leide den jorda de dyrket av en eller flere jordeiere. For vanlige mennesker var det derfor kampen for det daglige brød som var av størst viktighet.

⁷⁵ Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen, Gunnar, Sandmo Erling: *Norsk historie del I 750-1350*, s. 21

⁷⁶ Helle, Knut: *Aschehougs Norgeshistorie*, s. 22

De fleste menneskene bodde spredt langs kysten eller i innlandet. Byene vokste fram som et resultat av et ekspanderende verdslig aristokrati og en geistlig elite. Det ble behov for profesjonelle håndverkere for å ivareta nødvendigheten av ulike varer og tjenester til alle som hadde tilhold her. De norske byene var gjennomgående små i høymiddelalderen, med unntak av Bergen som hadde et folketall på mellom 5000 og 10000 og representerte en mellomstor europeisk by, kanskje den største i Norden.⁷⁷ Byene hadde rekker av laftede trebygninger som var skilt av allmenninger og streter, det var ingen bymur og mange byfolk drev utstrakt husdyrshold. Byene i Norge var derfor i stor grad svært ulike de større byene ellers i Vest-Europa.

Avstanden for vanlige folk til både den religiøse og verdslige eliten var stor, selv om den var mindre enn i mange andre land i denne perioden.⁷⁸ Den norske statsbyggingen innebar ærefulle embeter, politisk makt og økonomiske goder for kongen og stormenn, som til gjengjeld kunne de tilby bondefolket et tryggere og mer stabilt samfunn. I hovedsak ble den norske høymiddelalderstaten bygget opp i samarbeid mellom kongen og bondefolket.⁷⁹ Men det var det eliten som bestemte. Det administrative systemet hadde et elitistisk grunntrekk og den daglige politikken på topplan ble utøvd av en liten elite og primært formet etter dennes interesser.

Maktstruktur i endring

Gjennom borgerkriger og intern uro fikk Norge i middelalderen gradvis en fastere organisert sentraladministrasjon, med riksembetsmenn som hadde ansvar for forskjellige typer saker. På 1100-tallet skjedde det ting som stillte det norske samfunnet i forvandlingens tegn – også kongedømmet. Markante sosiale forskyvninger slik som en reduksjon i antall selveiende bønder og en økning av antall leilendinger og eiendomsløse, utvidet kløften mellom eliten og allmuen. Etter forsoningen mellom birkebeinere og baglere i 1217, ble et enhetlig riksaristokrati organisert i kongens hird. De sterke kongene av Sverre-ætta utviklet i samarbeid med aristokratiet middelalderkongedømmet gjennom lovgivning og

⁷⁷ Ibid, s. 239

⁷⁸ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo: *Norsk historie 750- 1537*, s. 261

⁷⁹ Hansen, Thor Ebbestad: *Norsk tro og tanke*, s. 32

administrasjonsutbygging til en begynnende statsdannelse, fullt på høyde med det som fantes i Europa.⁸⁰ Kongen ble statsoverhode og fikk en guddommelig posisjon, samtidig som en religiøs og verdslig elite ble tydeligere, og fikk større innflytelse i samfunnet. Handel og et gryende byliv ga kongen og aristokratiet nye ressurser og delvis et nytt maktgrunnlag.

På samme tid forsterket en ekspanderende kirke konkurransen med kongedømmet om samfunnsressursene. Kirken ble i 1152-1153 organisert som egen kirkeprovins ledet av erkebiskopen i Nidaros. Kristendommen sto sterkt, og kirken førte en maktutøvelse over den enkelte gjennom sakramenter og den kirkelige kalender. Til daglig var det likevel innen kirkesognet at folks religiøse liv utspilte seg. Sognet ble i høymiddelalderen grunnenheten i kirkens organisasjon. ”Det var i første rekke her personlige forhold mellom folk og kirke kom i stand og ble holdt i live.”⁸¹

Kirkelige institusjoner var viktige sentra for kulturell virksomhet i høymiddelalderen og spilte en sentral rolle i formidlingen av utenlandsk litteratur til det norske miljøet. I første halvdel av det 12. århundre kom cistercienserne til Norge og etablerte klosteret på Hovedøya og Lysekloster og senere klosteret på Tautra som religiøse sentra. De sto for en ny fromhet i kristendommen og en Mariadyrkelse hvor avstanden mellom den religiøse inderligheten og den politiske ytre verden var stor. Klosterordenene drev fra første stund undervisning for sine egne, både kvinner og menn.⁸² De geistlige var sentrale aktører også på det kulturelle feltet, og det var i stor grad de som stod for det meste av oversettelser av både religiøs og verdslig litteratur. Fra midten av 1100-tallet og til utløpet av Håkon Håkonssons regjeringstid skjedde det en gradvis forskyvning av det litterære tyngdepunktet fra kirken til den verdslige eliten rundt kongen.

Samarbeidet mellom de to dominerende samfunnsmakterne stabiliserte seg og forholdet mellom partene var i stor grad preget av vekselvirkning i hele perioden. Grunnlaget for en sterk vekst i sentral makt, representert ved kongedømme og kirke, gir en klarere avgrensning av en maktelite på toppen av samfunnet enn tidligere. Den riksbærende eliten bestod av både en verdslig og en geistlig del, som tross ulike

⁸⁰ Ibid, s. 101

⁸¹ Helle, Knut: *Aschehougs Norgeshistorie*, s. 209

⁸² Ibid, s. 226

funksjoner og rettigheter også hadde betydelige fellesinteresser, ikke minst økonomiske. Tallmessig var eliten med sine familier høyest på 1300-tallet, og utgjorde da 2-3% av en befolkning på mellom 350.000 og 400.000.⁸³

Kong Håkon Håkonsson – mesen for høvisk litteratur

Når du spurte angående det at han er opphøyet og meget æret på jorden, og alle bøyer seg under ham som for Gud, så kommer det av at kongen er merket av Guds egen verdighet. For han bærer Guds eget navn og sitter på det høyeste dommersete på jorden, og dette må anses slik at mennesket hedrer kongen for det navns skyld som han har av Gud.⁸⁴

Tanken om et sterkt eneveldig kongedømme der kongen var Guds utvalgte var relativt ny i Norge på 1200-tallet, men samtidige kilder viste at det var politisk orientering mot en enekonge. Så tidlig som fra kong Sverres tid (ca 1150-1202) hadde man ”*En tale til biskopene,*” – et kampskrift og et heftig innlegg for kongemaktens rett.⁸⁵

Om kong Håkon Håkonsson har vi overlevert en stor saga, forfattet av islendingen Sturla Tordsson (1214-84) i 1265, to år etter kongens død.⁸⁶ Sturla Tordsson oppholdt seg på den tiden i Norge, og skrev sagaen på oppdrag av Magnus Lagabøte og med kongens nærmeste omgivelser som kilde. Det er rimelig å anta at sagaforfatteren hadde tilgang til brev og annalistiske opptegetninger i det kongelige arkiv og ved bispestolene. Man er derfor velinformert om kongens liv og det som skjedde i hans nærvær, slik sagaen fremstiller det. I sagaen blir det fortalt at: ”Da kongen var 7 år gammel, lot Håkon ham lære å lese”, senere gikk han på katedralskolen i Nidaros. I 1248 var en av tidens fremste innen både kunst og vitenskap, Munken Mattheus av

⁸³ Kristjansson, Jonas: *Eddas and Sags*, s. 134

⁸⁴ *Kongespeilet*, s. 139

⁸⁵ Gunness, Erik: *Kongens ære*, s. 57

⁸⁶ Jeg har benyttet Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Norrøne tekster nr 2, *Håkonar saga Håkonarsonar*, etter Sth. 8 fol, AM325 VIII, 4 , og AM304,3, Oslo 1977 og Håkon Håkonssons saga oversatt av Anne Holtmark, som referanse i oppgaven.

Paris, i Norge, og i sitt verk om samtiden, *Chronica majora*, forteller han om sitt besøk i Norge og om sitt møte med kong Håkon. Han kaller ham ”vir discretus modestus et bene litteratus”, – en forstandig og måteholden og litterært dannet mann.⁸⁷ Som offisiell biografi var sagaen et partsinnlegg og et talerør for Sverre-ættens politiske program, og understreket Håkon Håkonssons kongsrett og kongedømmets glans og overordnede samfunnstilling.⁸⁸ Et mer nyansert bilde av sagakongen er at Håkon Håkonsson ikke var en maktfull personlighet, men allikevel en betydelig statsmann med stor forståelse for hva som var nødvendig for at Norge skulle bli et regulert arvekongedømme.

Da kong Inge ble syk våren 1217, utnevnte han etter hirdens ønske Skule Bårdsson til jarl og leder for hirden. Etter kong Inges død samme år ble Håkon Håkonsson valgt av birkebeinerhirden, og bare 13 år gammel ble han hyllet som konge. Skule Bårdsson og hans tilhengere våget ikke å splitte birkebeinerne ved å nekte å godta Håkon Håkonsson som konge. I den første delen av hans regjeringstid hadde Skule en sterk stilling, men til tross for at kong Håkon Håkonsson giftet seg med hans datter, økte motsetningene mellom dem. I 1239-40 brøt det ut åpen strid som endte med Skules død, og Håkon Håkonsson ble enekonge. I kong Håkon Håkonssons regjeringstid ble kongemakten grunnfestet i Norge, og det ble endelig fastslått at eldste sønn skulle arve tronen alene. Som det heter om Håkons sønn og etterfølger i en av de islandske annalene; ”Han var den første som uten misunnelse fra noen regjerte som enekonge i Norge. Han bøtte på lov og landsrett, og derfor ble han kalt Magnus Lagabøte. I hans tid var det god fred i Norge.”⁸⁹ En ny æra for kongemakten i Norge hadde begynt, og Håkon Håkonsson hadde fått erfare hvor viktig det var å ha folk han kunne stole på rundt seg. Nå fulgte en lang fredsperiode, hvor det ble mer tid for kongen til å befeste sin makt innad og utvide kontakten med Europa.

En sammenheng mellom kongens og kirkens utvikling var påviselig allerede i høymiddelalderen. Når det gjaldt verdensbildet om den hierarkiske ordning av

⁸⁷ Paris, Matthew: *The illustrated chronicles of Matthew Paris; observations of thirteenth-century life*, s.157

⁸⁸ Helle, Knut: *Norge blir en stat*, s.108

⁸⁹ Helle, Knut: *Aschehougs Norges Historie*, s. 238

samfunnet innstiftet av Gud, og en direkte kongsideologi, rettfærdiggjorde kirken en sentral verdslig statsmakt representert ved kongen.⁹⁰ Kongen med sitt maktapparat ga på sin side kirken nødvendig beskyttelse til å drive sin virksomhet. I datidens politiske system var det selve kongehyllingen, *konungstekja*, som gjorde en tronpretendent til konge i Norge, mens kroningen var en kirkelig innvielsesseremoni. Kroningen ga en kristen legitimitet til det embetet kongen forvaltet på Guds vegne, og slik fikk den kronete konge en særlig autoritet og hellighet.⁹¹ Det var derfor viktig for Håkon Håkonsson å bli kronet. Som uektefødt behøvde kong Håkon pavens dispensasjon, og etter mange forsøk fikk han det. I året 1247, ble han kronet domkirken i Bergen og pavens utsendte kardinal Vilhelm av Sabina, ledet kroningsseremonien. Handlingen viste at kongen var opptatt av å legitimere sitt kongedømme etter europeisk mønster og at han så behovet for å markere sin stilling som konge som regent på Guds vegne.

På tross av økt opphøydhed og ideologisk legitimering for kongeverdigheten, vedvarte kongens *person* å spille en viktig rolle i politikken i høymiddelalderen.⁹² Samtidig var han fremdeles avhengig av resten av det verdslige aristokratiet for å styre riket. Føydale bånd mellom kongens person og aristokratiet var sterke gjennom hele middelalderen, og personlige lojalitetsbånd var rådende i politisk praksis i hele Vest-Europa frem til 1700-tallet. Først da fikk samfunnet en annen maktstruktur og innhold, og gamle konstellasjoner ble avløst av andre faktorer.

”Gjennom kontroll av det intellektuelle liv er man premissleverandør for idéproduksjonen i et samfunn.”⁹³ Det er god grunn til å anta at oversettelsene av høvisk litteratur var en del av kongens politiske prosjekt på 1200-tallet, for jeg mener at Guds nåde alene ikke var tilstrekkelig som ideologisk maktgrunnlag for kong Håkon Håkonsson. Et slikt syn er i samsvar med de fleste historikere i nyere tid. Kongemakten var i høymiddelalderen underlagt politiske rammer både fra det geistlige og verdslige aristokrati, noe som begrenset kongens maktutøving.⁹⁴ I Vest-Europa hadde en kristen kongsideologi ført til et betydelig verdslig hierarki, der

⁹⁰ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 204

⁹¹ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo: *Norsk historie 750-1350*, s. 129

⁹² Helle, Knut: *Norsk historie I 750-1536*, s. 133

⁹³ Sørensen, Øystein (red): *Jakten på det norske*, s. 20

⁹⁴ Helle, Knut: *Norsk historie I 750-1537*, s. 133

forskjellene mellom kongen og hans menn og befolkningen forøvrig ble stadig større. Adelens utvikling kom tildels av den økonomiske ordningen der de mange underholdt de få som levde av krig, og hvor ridderne ble en utvalgt gruppe og ikke lenger bygde på folkemasser.⁹⁵ I Norge var kongen i langt større grad enn i andre land i Vest-Europa avhengig av en riksbærende elite, og selv om kongens posisjon og prestisje i samfunnet var stor, var den aristokratiske kulturen felles for kongen og det verdslige aristokratiet. ”Kongen styrte gjennom samarbeid med aristokratiet, ikke over det.”⁹⁶ En ny dannelseskultur skulle derfor hjelpe kongen og hans menn til å se seg nye muligheter bevisst og til å formulere og dermed påvirke en utvikling.

Det er et faktum at kongen og hans hoff var svært beskjedent sett i europeisk målestokk, og langt mindre glamorøst enn de store hoffene i Frankrike, Tyskland og England. Etter min mening betyr ikke det at høviske idealer ikke kunne få gjennomslag i den norske eliten. Politiske og kulturelle impulser fra Europa hadde allerede gjennomsyret Norge fra innføringen av kristendommen og folk var vant til å følge sine tradisjonelle ledere. De europeiske hoffene var det sentrale sentrum for de nye adferdsidealet og her læres manerer som flyter nedover i samfunnet og som i siste instans frembringer en sivilisasjonsforandring.⁹⁷ Avstanden mellom klassene økte når ikke bare materiell avstand, men også normer og regler i alt større grad var avgjørende for om man tilhørte det gode selskap eller ikke. Sett i et slikt perspektiv er en hoffkultur etter europeisk mønster som betingelse for den høviske litteraturen, ikke nødvendigvis et kjernepunkt i en studie av høvisk litteratur i norsk funksjon. Det er fordeling av makt i samfunnet som ligger i bunnen, en hierarkisk orden slik Gud har bestemt, hvor kirkens menn passer på sjelen, mens adelen passer på eiendom og andre mennesker.

⁹⁵ Erslev, Kristian: *Middelalderens historie*, s. 32

⁹⁶ Ibid, s. 168

⁹⁷ En sentral representant for en slik utviklingstanke er Norbert Elias (1897-1990) som har skrevet verket; *Über der Prozess der Zivilisation*. Jeg har brukt Sverre Bagges forståelse av hans tegning om middelalderen i Sverre Bagge: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 15f og s. 255ff.

Fornsgur Suderlanda - en gren av norrønt åndsliv

Høvisk litteratur ble en manifestasjon av den kulturelle og politiske orienteringen mot allmenn-europeiske strømninger og idéer i Norge i høymiddelalderen. Den førte med seg et bredt spekter av nye verdier, normer og regler som kan sees på som en reell kulturell nyvinning for det norske samfunnet.⁹⁸ Håkon Håkonssons navn er knyttet til et representativt og variert utvalg av høvisk litteratur, og innførselen av høvisk dannelse markerte en kulturell opprustning for landet.

Den ustrakte kulturkontakten hevet lærdomsnivået i Norge og styrket siviliserende tendenser i samfunnslivet.⁹⁹ Høvisk litteratur henvendte seg til kvinner og menn av høyere rang, og definerte det ultimate dannelsesbegrepet som det ble viktig å beherske. Høvisk litteratur ble av den grunn oversatt og bearbeidet i Norge for underholdning og ikke minst oppbyggelse av et aristokratisk publikum.¹⁰⁰

Allerede fra midten av 1100-tallet var den høviske litteraturen godt kjent i hoffkretser både i Frankrike og England, og med den nære kontakten de norske kongene hadde til England er det sannsynlig at nordmenn fikk kjennskap til de høviske verseromanene allerede på 1100-tallet, men man kjenner ikke til noen oversettelser før i 1226.¹⁰¹

Erfaringer fra religiøs litteratur og kultur ga bakgrunn til de høviske tekstenes intertekstualitet, som var en forutsetning for forståelse av tema og motiv. Innholdets symbolverdi forutsatte innsikt i både riddertidens symboler og adferd, samt innsikt i de premissene det føydale samfunnet var bygget på. Selv om det er vanskelig å vite sikkert hva slags strømninger som hadde nådd frem til det norske hoffet, er det mye som tyder på at den gotiske inderligheten og høviske omgangsformen var noe man kjente til og ønsket å tilstrebe ved kong Håkon Håkonssons bord. Oversetteleser av høvisk litteratur, hirdens tilnærming til europeisk riddervesen, pomp og prakt i kongehusets fremtreden, samt gotikkens innflytelse i kristen kultur og arkitektur, tyder på at bevisstheten om den nye tiden var kommet til Norge.

⁹⁸ Holmsen, Andreas: *Nye studier i gammel historie*, s. 104

⁹⁹ Ibid, s.104

¹⁰⁰ Olsen, Thorkild Damsgaard: *Den høviske litteraturen*, s. 92

¹⁰¹ Beyer, Edvard (red): *Norges litteraturhistorie*, s. 131

I det kongeriket var det ein ung mann, son til ein dyrverdig mann, fager og vel manna over alle andre. Han la det hardt på seg å vinne kongsdottera. Han var ofte lenge ved kongshirda og elska kongsdottera mykje, og ofte rødde han med henne, at ho skulle unne han elskan sin. Han var ein raust og riddarleg mann, og kongen rosa han mykje og heldt han svært kjær.¹⁰²

Den høviske litteraturen var fjern og fremmed med sine skildringer av riddernes kjærlighet og alle de vanskeligheter og forviklinger den medførte. Parallelt med den overfladiske handlingen skaper litteraturen psykologiske skildringer og karakterer i utvikling. Ridderen representerer ikke bare en kriger i kamp for konge og kirke, men også høyverdige etiske idealer. Ridderen skulle tenke på sin egen og sin dames ære, være trofast og gamild, sterk og modig. Mot og styrke skulle brukes til å beskytte de svake – et krav som kanskje virket mer fremmed for middelalderens mennesker enn det gjør i dag.

I ridderdiktingen er det sentimentalitet og følelser som drar handlingen fremover i en fjern og ubestemt fortid, langt vekk i tid og rom, og i en idealisert og uvirkelig verden der alt kunne skje. Litteraturen sto langt fra hverdag og livets realiteter, alle problemer i fortellingene er relatert til kjærligheten, og den eneste ”slangen i paradiset” var en sjalu ektemann. Litteraturen som kom fra de europeiske hoffene var vesentlig forskjellig fra den norrøne sagalitteraturen. Sagaene med sin strenge, episke knapphet og tette stil, var nøkterne i sine skildringer av natur og menneskers følelser. Det er hendelsesforløpet som er det sentrale. Heltegjerninger er felles for de to sjangerne, men i den norrøne litteraturen skulle helten være mandig *drengiligr*, mens helten skulle være høvisk, *kurteiss* i den høviske litteraturen.

Ridderromantikken blir et idealisert uttrykk for den edle og fornemme menneskelighet som utfoldes i datidens høyeste kulturkrets.¹⁰³ I den høviske litteraturen fant man en bekreftelse på tendensene i sin egen tid – den fanget opp den nye spirituelle holdningen og den føydale samfunnsstrukturen som etableres. Innholdet gjenspeilte samfunnets oppfatning av et hierarkisk standsystem, hvor

¹⁰² Rytter, Henrik: *Strengleikar*, s. 119

¹⁰³ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i tysk og fransk middelalder*, s. 443

lojalitet til kongen var det viktigste. Høviske fortellinger var ikke folkelig litteratur, men lesning for en lukket krets, et fellesskap som skulle ha andre normer og regler enn andre for å skape distanse. ”Noen ganger er utelukkelsen av de andre selve poenget med de sosiale symbolkonsumet.”¹⁰⁴

¹⁰⁴ Eriksen, Trond Berg: *Hva er idéhistorie*, s. 47

Kap. 3. – Et lite land med store ambisjoner

Gamle Norig, nørdest i Grendom,
Er vaart eget Ættarland.
Det er Hav, som heilt aat Endom
leikar um den lange Strand.
Der er Vikar og Votn og Øyar,
tusund Fjordar og tusund Fjell,
Snøydor, der sjeldan Snjoen tøyar,
Dalar, der Fossen diger fell.

Ivar Aasen

Den nordiske renessansen regnes fra ca 1150 til 1300, og denne perioden skulle bli det store oppbruddets tid, fra en fortid som på mange måter hadde forbrukt seg selv, til en fremtid hvor alt syntes å kunne skje. Norge var på vei inn i en ny fase, hvor alt skulle bli annerledes mellom land og mennesker – noe til det bedre og noe absolutt til det verre. Nordmenn opplevde at det samfunnet de levde i ble utsatt for ualminnelig sterk innflytelse utenfra. Middelalderens gotiske katedraler åpnet forestillingen om det uendelige rommet og at innsikt i livets hemmeligheter ikke var uoppnåelig, men kunne vinnes av dem som va i besittelse av de riktige evnene og den rette kunnskapen. Ved å endre innholdet i menneskenes virkelighet fikk de en ny forståelse av sin egen tid, og det måtte skje noe også på det indre plan. Menneskene begynte å tenke annerledes om mange ting, og man kan se at seder, skikker og normer forandrer seg.

Allerede vikingene hadde en rekke idéer og tankemønstre fra sydligere breddegrader med seg til Norge. Senere var det korstog, pilgrimsreiser, studiereiser og handel som opprettholdt kontakten mellom Norge og Europa. Tiden omkring 1200-tallet er en brytnings- og omformingsperiode, når kristendommens rike åndsliv og gotisk mentalitet blander seg med norrønt kulturliv. I Norge var det utbrudd av initiativ og kreativitet på mange fronter og det litterære miljøet ble vekket til live. Nå var det foruten hellige skrifter i stor grad verdslig litteratur som preget bildet, og innenfor alle kulturområder kunne man finne et oppbud av nytenkning.

Fra runer til skrift

Et av de mest sentrale trekk ved samfunnsutviklingen i norsk middelalder er overgangen fra muntlig til skriftlig kommunikasjon.¹⁰⁵ Med innføring av kristendommen utvikles skriftspråket, og runene erstattes av det latinske alfabetet. Den litterære virksomheten ekspanderer og i den første tiden er det religiøs litteratur som er dominerende. Det voksende antall geistlige ble en ny elite, en ny gruppe makthavere, som ikke bare mestret skrivekunsten, men også ivaretok håndhevelse av moral og etikk, noe som tidligere hadde vært den verdslige elitens oppgave. Skriftlige kilder fra midten av 1100-tallet viser økt aktivitet i produksjon av både bøker og dokumenter, og kongemakten tok også tidlig skrift i bruk til sin politiske gjerning. En ny interesse for språk, litteratur og hedensk tid utviklet seg, og eddadikt, skaldekvad, sagaer og historiske verk ble skrevet ned. I en av tidens mest markante personer, skalden og politikeren Snorre Sturlassons forfatterskap, møtes de forskjellige strømmingene, og i hans produksjon samles egentlig hele den norrøne renessansen.¹⁰⁶

I tillegg til hjemlige sagaer, ble det nå også oversatt klassiske tekster, en enorm mengde religiøs diktning samt høvisk litteratur. *Kongespeilet* er et norsk originalverk fra midten av 1200-tallet, og ”fremstår både i form, moral og gjennom sin kunnskapsbaserte visdom en slag litterær essens av det som gjerne blir kalt den norske storhetstiden.”¹⁰⁷ Verket er en hyllest til klokskap og høvisk dannelse og er i et høydepunkt i den norske middelalderlitteraturen, men mengden av oversatt litteratur er like sterkt og imponerende tegn på en kulturell vekstfase.

Skriftlig kultur forutsatte delaktighet i miljøer som hadde tilgang til bøker, og det var i stor grad personer som i sitt daglige virke var knyttet til de kirkelige institusjonene og hoffkretsen, som hadde en slik mulighet.¹⁰⁸ Boklig lærdom var for de få, det var kostbart å skaffe materiale til å skrive på, slik at produksjonen av et verk var svært begrenset. Det var derfor den muntlige kulturen som var dominerende, de skriftlige

¹⁰⁵ Sigurdsson, Jøn Vidar & Sørensen, Preben Meulengracht: *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen*, s. 5

¹⁰⁶ Beyer, Harald og Edvard: *Norsk litteraturhistorie*, s. 41

¹⁰⁷ Helle, Knut: *Norsk historie I 750-1536*, s. 252

¹⁰⁸ Helle, Knut: *Bergen bys historie bind I*, s. 637

tekstene ble i stor grad bare benyttet for å bekrefte det muntlige budskap. Brev hadde hovedsakelig et symbolsk funksjon, de skulle gi legitimitet og autoritet til et budskap som ble overbrakt muntlig. "Lese" innebærer å overbringe muntlig, å referere noe som er nedfelt i skrift.¹⁰⁹

Utdannelse var nødvendig for den som skulle lede et riksstyre som mer og mer baserte seg på skriftbruk. Undervisning var uten unntak knyttet til kirkelige institusjoner og siktet først og fremst mot å utdanne geistlige. Men ikke bare vordende geistlige nøt godt av undervisningen. Adgang til kirkelig undervisning hadde også en del ungdommer fra landets stormannssætter.¹¹⁰ Dette medførte at det fra 1200-tallet ble mer vanlig at lekfolk innenfor de høyere klasser kunne lese og skrive. I norske kirker og klostre ble det brukt latin, men de som hadde studert ved europeiske universiteter, må også ha lært andre språk, særlig var fransk, og tildels engelsk noe man regner med at den norske eliten hadde god kjennskap til.

Kirkens betydning

Norske geistlige deltok i en felles europeisk kultur, og de som hadde intellektuelle ambisjoner, delte en felles tradisjon. Allerede på 1100-tallet reiste menn fra Norge til blant annet Bologna, men det var først på 1200-tallet valfartstiden startet, og Paris dominerte som studiested. De ledende personene i de norske læringsmiljøene fikk derfor tidlig utdanningen sin fra utenlandske universiteter. På en slik måte knyttes Norge til det kristne europeiske fellesskapet. Kirkens lære om skjærsilden og avlat, en lidende Kristus og den nye tidens Maria femstilling på 1200-tallet, viser sammen med religiøs litteratur at inderligheten og gotisk sentimentalitet fikk fotfeste her i landet. Kirken og kunnskapen den forvaltet var helt nødvendig for kongen og for etableringen av en ny statsmakt. Selv om det var interne stridigheter mellom partene, trengte kongemakten kirkens ideologiske legitimering og administrative erfaring. Gjennom kirken hadde Norge blitt trukket inn i et europeisk fellesskap, noe som ga en kvalitativ omveltning med hensyn til politisk makt. Kirken var en aktiv pådriver, men

¹⁰⁹ Sørensen, Preben Meulengracht & Sigurdsson, Jon Vidar: *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen*, s 63

¹¹⁰ Helle, Knut: *Aschehoughs Norgeshistorie*, s. 228

samtidig ble prosessen gjennomført av en liten hjemlig elite. Thomas Lindkvist kaller det som skjer for en ”europeisering.”¹¹¹ Kirken legitimerte kongemakten, og det forandret måten kongemakten manifesterte seg på.

Offentlig vekst

Et fremtredende trekk ved samfunnsutviklingen i høymiddelalderen i Norge var den sterke veksten i offentlig organisasjon og myndighet. Sentralisering av makt ga Norge en ny samfunnsstruktur og det ble en kulturell åpenhet hvor viljen til fornyelse var nært knyttet sammen med ønsket om å holde på det gamle. Med kong Håkon Håkonsson som den fremste initiativtager vendte hoffmiljøet seg utad mot det Europa som landet sto i nær politisk, økonomisk og kulturell kontakt med, og importerte den første virkelige skjønnlitteraturen vi vet har vært tilgjengelig for et norsk publikum. Mitt syn er at litteraturen ble en bekreftelse og en styrking av båndet mellom kongen og den verdslige eliten. Dette kan ikke regnes som utviklende eller styrkende for fellesskapet i Norge, men bidro til å fremheve den aristokratiske eliten ytterligere fremfor andre, samt bekrefte en samfunnsstruktur som holdt seg helt til Norge i 1349 gikk over i en ny fase.

¹¹¹ Lindquist, Thomas: *Kyrkan som samhällsomvandlare och samhällsorganisator*, s. 25

Kap. 4. I oversetterens vold – høvisk litteratur på norrønt

Skikken er gammel som Slangens skapelse,
og beregnet på å hindre verdifortapelse.
Du kjenner vel håndverket, – vet vel at titt
kan en støpning arte seg, rent ut sagt, skitt:
stundom blir knappene hempeløse.

Henrik Ibsen (Peer Gynt)

For at en kultur skal leve og utvikle seg, må den ha tilførsel utenfra. Litteratur utgjør en betydelig del og hva som oversettes og hvordan det gjøres, har stor betydning for et lands utvikling. I Norge begynner man å oversette religiøse skrifter fra latin til norrønt etter at kristendommen kommer til landet rundt år 1000, og de eldste bevarte norrøne håndskrifter vi har, er nettopp av religiøst innhold. På 1200-tallet kommer så en ny bølge av oversettelser, ved at den franskspråklige ridderdiktingen kommer til landet. I eldre forskning var det vanlig å skille skarpt mellom en lærd og en folkelig stil. Den første var av fremmed latinsk opprinnelse, den siste bygget på talespråket. Motsetningene mellom de to stilartene dannet grunnlaget for H. E. Kincks bitende satire over miljøet omkring Håkon Håkonsson (Storhetstid 1922). I følge Kinck blir sagalitteraturens sikre stilsans og ordknappe verdighet ødelagt gjennom import av utenlandske modeller, og erstattet av en ordrik og retorisk uttrykksmåte. Nyere forskere er mer nyanserte og mener både sagastilen og den lærde stil er kunstprodukter og viser breddren i de virkemidler forfattere hadde til rådighet. Kinck overdriver kontrasten mellom de to kulturene og minimaliserer bidraget til oversetteren.¹¹²

Avskrift eller gjendikting

Oversettelse er en av filologiens vanskeligste kunster og to oversettelser av nøyaktig samme grunntekst kan få svært ulik form. Teksten kan oversettes ord for ord etter kravet om nøyaktighet, eller det kan være idealet om full lesbarhet som er det viktigste. Oversettes tekstene ord for ord, kan språket lett bli oppstyttet. Begreper som

¹¹² Bagge, Sverre: *Nationalism in Norway in the Middle Ages*, s. 9

ikke gir mening i målspråket, kan gi god mening i originalen. Men blir de stående uten noen kontekst, er det umulig for den som leser oversettelsen å forstå dem. Mange oversettere vil bruke sitt eget språks koder og uttrykk for å skape den rette tonen. Faren ved denne strategien er at man ender opp med en gjendiktning og ikke en oversettelse. Leser man oversettelser uten tilgang til grunnteksten, kan man komme til å legge mening i resonnement som ikke er forfatterens, men snarere oversetterens. Implisitt i dette ligger da at virkelig grunnforskning bare kan gjøres ved å gå til kildene – originalspråket.¹¹³ Det er derfor interessant å se de oversatte høviske tekstene som et uttrykk for hva som er relevant i det *norske* samfunnet i høymiddelalderen.

I middelalderen hadde man et annet forhold til avskrivning og oversettelser enn vi har i dag. Det å skrive av en tekst, var ikke ren avskrivning slik vi forventer det, og den som skrev, kunne forbedre og endre, legge til eller ta bort, uten at det ble korrigert eller kompliserte eierforholdet til teksten. Den som oversatte et verk, gjorde vanligvis endringer i form av omskrivning eller utelatelse. Ofte satt oversetteren inn stoff fra ulike kilder og laget på den måten en kompilasjon av det opprinnelige verket. Det medførte at oversettelsen ble et eget arbeid, som ikke alltid fulgte det verket som var utgangspunktet.¹¹⁴ I et slikt perspektiv har mange forskere ment at den skapende kraft var svekket og ble erstattet med etterligning.¹¹⁵

Gåten Robert

Oversetterne var i den første perioden knyttet til kirke- og klostermiljøet, men på 1200-tallet ble også miljøet rundt kongens hoff arena for litterær virksomhet. Den høviske litteraturen ble antakelig i stor utstrekning oversatt i det bergenske kulturmiljøet, uten at det dermed er sagt at alle oversetterne arbeidet der. Lyse kloster har vært utpekt som et mulig sentrum for oversettelsesarbeidet, men det kan like gjerne ha foregått i byen, ved de kirkelige institusjoner og fremfor alt i skrivemiljøet i kongsgården.

¹¹³ Rindal, Magnus, Egeberg, Erik, Formo, Tone: *Brobyggerne*, s. 38

¹¹⁴ *Ibid*, s. 25

¹¹⁵ *Annaler for nordisk oldkyndighet og historiet*, s. 72

Kunnskap om forutsetningene til oversetterne kan si oss mye om tidens tankeforestillinger, fordi all oversettelse er fortolkning.¹¹⁶ Fra de kildene vi har, er det menn fra geistligheten som med sine språkkunnskaper var ansvarlig for innføring av den høviske kulturens ledsagerprodukt – den underholdende og mer eller mindre oppbyggelige verdslige fortelling. Det er for eksempel slik at det første gammelfranske verket som man kan tidfeste er saga om *Tristan og Isolde*, og i forordet blir det sagt at broder Robert oversatte den i 1226 for kong Håkon Håkonsson.

Kildematerialet fra middelalderen er imidlertid svært begrenset, og broder Robert vet vi ingenting om. Det er likevel grunn til å tro at han er den samme som abbed Robert som senere oversatte *Elissoga*. Flere forskere, blant dem Finnur Jonsson, har påpekt likheten i emne og utforming mellom disse to og *Strengleikar*, og har hevder at Robert var mannen bak alle oversettelsen.¹¹⁷ Vi vet ikke imidlertid ikke med sikkerhet hvem det er som har oversatt *Strengleikar*, men det er tydelig at det må ha vært en person med gode språkkunnskaper og kjennskap til den høviske dannelseskulturen. Oversettelsene er å betrakte som svært vellykkede, og spesielt er det beundringsverdig at de norrøne oversettelsene er fri for fremmede ord og uttrykk. Oversetteren var følsom både for det franske og norrøne språket.¹¹⁸ Ledende personer i de norske lærdomsmiljøene hadde sin boklige bakgrunn fra utenlandske universiteter, og i det litterære miljøet rundt kongen og hoffet må det ha vært en rekke personer med denne kompetansen.

¹¹⁶ Paasche, Fredrik: *Norges og Islands litteratur*, s. 465

¹¹⁷ Rytter, Henrik: *Strengleikar* s. 18

¹¹⁸ Cook, Robert, Tveitane, Mattias: *Strengleikar*, s. xxx

Översetterens stemme

”En bok þessor er hinn virðulege hacon *konongr* let norrænna or
volsko male ma hæita liodá bok. dui at af þæim sogumer þæssir
bok birtir gærðo skolld i syðra brætlande er liggri frannz
liodsonga.”¹¹⁹

Slik står det i den første av to prologer i *Strengleikar*, skrevet av den norrøne
översetteren. Han har gitt sin egen ”stemme” til fortolkningen og forståelsen av
fortellingene, ved en egen prolog. Gjennom fortalens formulering viser översetteren
hvordan viljen til å få forfedrene med inn i det nye kristne samfunnet har vært sterk.
Var han diktert av sin nordiske slektsbevissthet – eller av sin kongelige herre?

Den høviske litteraturens tematikk er importert, men gjennom översetteren fikk den
sitt preg på en slik måte at den kunne finne gjenklang i Norge, og det er idéenes
norske uttrykk som er sentrale, uansett hvor idéene opprinnelig kommer fra.
Översettelsene fikk et uttrykk i Norge som gjorde at litteraturen ble tilgjengelig for et
aristokratisk publikum.

Da høviske verk ble översatt fra fransk til norrønt, fikk de franske versetekstene
prosaform, noe som kan forklares med at översetteren tilpasset den nye litteraturen til
det norske publikum, eller at han fulgte tendensen ellers i Europa.¹²⁰ Översetteren av
Strengleikar har i større grad enn det vi ser i andre verk bestrebet seg på å gi
översettelsen et norrønt preg.¹²¹ Blant annet har han brukt mye direkte tale istedenfor
indirekte tale slik det er i originalen.¹²² Stilistisk er det den hyppige bruken av

¹¹⁹ ”Men denne boka, som den vördelege kong Hákon Hákonsson let setje om frá
velsk til norrønt mál, kan heite Songbok, av di dei sogene som denne boka ber fram,
vart yrkte til ljodsongar av skalder i Søre Bretland, som ligg i Frankland.” Fra
Norrøne bokverk nr.2, Strengleiar, s. 34

¹²⁰ I det kontinentale Europa ble det vanlig å bruke prosa i fortellende diktning og
historieskriving på 1200-tallet.

¹²¹ Meissner, Rudolf: s. 234

¹²² *Ibid*, s. 278

allitterasjon som utpeker seg i *Strengleikar*. Det kan være for å kompensere for tapet av det lyriske i overgangen fra vers til prosa, men det er det vanskelig å si noe sikkert om.

Den geistlige oversetteren har også vært bevisst i utformingen av det nye kjærlighetsidealet. Han vektla i tekstene trofast kjærlighet som var knyttet til samtidens forståelse av et livslangt ekteskap. Kjærlighetsidealene i den høviske litteraturen ble løsrevet fra den tidligere æresdiskursen og baserte seg på ydmykhet og følelser. Det ble ikke lenger er svakhetstegn for mannen å elske, men et tegn på hans gode natur. For kvinner ble det viktig å ikke bryte kjærlighetsbåndet som ble inngått, og kjærligheten ble på den måten rettfærdiggjort fordi den var varig og trofast på linje med ekteskapsbåndet. Den norrøne tradisjonen var ennå sterk. At den fremmede ridderpoesien ble gjenfortalt som sagaer eller små fortellinger er antagelig en bevisst strategi fra oversetterens side, idet stoffet ble lettere tilgjengelig i en form som publikum var vant til. Oversetteren tilpasset og tilrettela blant annet franske titler og steder i tekstene til norsk; *baron* ble byttet ut med *lendr maðr* og *palais* ble til *konungs garðr*. Hensikten var at publikum skulle sette innholdet i høviske tekster i sammenheng med forhold ved det norske hoffet.¹²³

Ikke sjelden kommer oversetteren med tillegg til det som står i den franske teksten, for å klargjøre handlingen og gjøre den mer logisk, som i *Laustiksongen* hvor han i innledningen har tilføyd følgende lille skildring;

”En þat er æinn litill fugl, er þægar sumra tækr, þa syngr hon oc gellr um nætr sua fagrt oc miori roððu at yndelegt oc ynnelegt er til að lyða.”¹²⁴

¹²³ Ibid, s. 119 og 234

¹²⁴ ”Men det er en liten fugl, som straks det tek til å somrast, syng og fløytyr om natta, så fagert og med så ljuv røyst at det er yndeleg og uneleg å lyde på.”
(Til opplysning ble ikke nattergalen registrert i Norge før i 1962.)

Et norsk publikum hadde små forutsetninger for å ha kunnskap om nattergalen, og oversetteren vil nok på denne måten gi dem en mulighet til å forstå fuglens symbolverdi i fortellingen. Utelatelse av andre forklaringer i oversettelsene kan likeledes implisere at oversetteren forutsatte at det var kjent for publikum. For der det handlet om fremmedartede ting, innretninger og kostbare stoffer, lar oversetter seg fange av den svermeriske fremstillingen, men noe koketteri finnes ikke i oversettelsene.¹²⁵ Dette er et viktig element å merke seg, da det kan si oss noe om at oversetteren tydelig var klar over viktige kulturelle forskjeller for riddere ved det franske hoff og hirdmenn ved kongens bord.

De språklige virkemidler og det pompøse og overtydelige i tekstene er mer eller mindre inntakt i den norrøne versjonen når det gjelder beskrivelsen av kvinner og riddere, men oversetteren hopper over partier i den franske originalen hvor personene forteller hva de tenker og føler.¹²⁶ I de franske versenovellene spiller skildringen av kjærlighetsforholdet og konflikten mellom pliktfølelse og kjærlighet en viktig rolle, og der finnes lange psykologiske skildringer av indre kamp. I de norske oversettelsene er det utelatt, men det fokuseres i større grad på *handlingen* i fortellingene. Om det er bevisst fra oversetterens side, eller om det i noen tilfeller skyldes misforståelser og feiltolkning er forskerne uenige om.¹²⁷

I de høviske fortellingene er idealet om å skjule følelser, slik sagaene gjør, gått over til høylytt å klage over livets lidelser, ”og den gotiske sentimentalitet har på den måten nådd det kalde nord.”¹²⁸ Oversetteren må ha hatt god kjennskap både til det franske språk og til høvisk dannelseskultur, samt en innsikt i hva det norske publikum kunne tenkes å ha interesse av i henhold til hva de var kjent med fra sagaer, og ikke minst hva som sømnet seg i en ny virkelighet. Bruken av De og du er konsekvent benyttet for å rangere posisjon og opprettholde hierarkisk orden i tekstene. I *Laustiksongen* tiltaler ektemannen konen sin med du, mens konen bruker De til ham;

¹²⁵ Meissner Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 237

¹²⁶ Ibid, s. 240

¹²⁷ Cook, Robert, Tveitane, Mattias: *Strengleikar, Norrøne tekster nr.3*, s. xxxí

¹²⁸ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 27

”No har eg sviki laustiken din, av di *du* kvar natt har mødd deg og vakt lenge.” Senere i fortellingen sier konen; ”Og det vil eg slett ikkje løynde for *Dykk* lenger.”

Det interessante ved oversettelsene er at de har fått noen fromme tillegg som gjør teksten mer religiøs.¹²⁹ Det blir for eksempel i forordet sagt at fortellingene ikke bare er til for å lære dannelse eller til underholdning, men også til sjelehjelp for leserne. I den andre fortalen blir geislige nevnt *før* hirdmennene; ”Likar du det, fagnar det meg at strevet mitt tekkjest og huggar så vitug ein hovding og dei velseda klerkar og høviske hirdmenn i hirda.” Sett i sammenheng med at det er geistlige som oversetter, er det forståelig at kirkens menn har ønsket i størst mulig grad å gjøre litteraturen akseptabel for et helhetlig norsk aristokrati, og unngå å skape et moralsk konfliktforhold.

Det gagnar også Håkon Håkonsson at tekstene understreker det religiøse aspektet. Den kristne forkynnelsen om en gudevalgt konge styrker tanken om at ingen setter seg opp mot den Gud har valgt til å styre. Det er i samsvar med middelalderens universalitet som var betinget av objektive strukturer utenfor jeget, strukturer som ubetydeliggjorde den enkelte og fremmet det kollektive.¹³⁰ Funksjonen er den samme både for kirken og kongen; å meddele innholdet i den kristne tro, og gjensidig støtte etableringen av begge maktinstitusjonene. I middelalderen var troen på Gud og kongens stilling en maktfaktor som gjorde at undersåttene forsonet seg med sin skjebne og ventet på evigheten, der Gud hadde lovet dem alt godt hvis de bare var fromme og gudfryktige i denne verden. Troen i høymiddelalderen var enklere og mer konkret enn i vår tid, og gudsforholdet var ikke preget av de teoretiske funderinger som hører det moderne samfunnet til.

All oversettelse er på en eller annen måte en fortolkning av den opprinnelige teksten. I middelalderen hadde folk et annet forhold til oversettelser enn i dag, og den som oversatte et verk, gjorde vanligvis endringer og oversatte ikke direkte. På den måten ble oversettelser et verk som ikke nødvendigvis fulgte teksten som var utgangspunktet for oversettelsen. Oversetteren kunne forandre verket både stilistisk og

¹²⁹ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 247-248

¹³⁰ Eriksen, Trond Berg; *Undringens labyrinter*, s. 194

innholdsmessig, og i *Strengleikar* er endringene tallrike fra den opprinnelige franske teksten, men det overordnede tankeinnholdet om høviske dannelse, som jeg mener var av størst interesse for kong Håkon Håkonsson, kommer likevel tydelig frem.

Kap. 5. Romantikk og politikk– ny kontekst og ny funksjon

Eros, som er kjærligheten, vakrest
blant de udødelige,
bryter lemmenes styrke
i guder som i alle menneskelige vesener
overmanner brystets intelligens,
og all god planlegging.

Hesiod

Behovet for en ny type litteratur økte i Norge fordi den nye samfunnsklassen – kongen og aristokratiet, hadde behov for legitimering av sin oppkomst og glorifisering av sin stilling i samfunnet. Påvirkning fra Europa og innføring av en ny kongemakt og elitistisk tankegang var en utfordring for den norrøne kulturen, og førte til konfrontasjon med eksisterende regler og normer i den verdslige eliten.

Aristokratiet måtte nå lære å opptre som en organisert helhet, ikke som isolerte individer eller smågrupper. Deres organisatoriske samling under koordinasjon av rikskongen var selve prosessen dette ble realisert gjennom.¹³¹ Litteraturen tok opp problemer som oppstod mellom kjærlighet til kvinnen og kjærlighet til Gud, og ridderens lojalitetskonflikt mellom den elskede og kongen. Den høviske litteraturen handler om undersåtter i kongens tjeneste og det sentrale er nettopp undersåttene og deres forhold til en gudevalgt konge. Innholdet var noe helt annet enn i sagaene og etter min mening *svært* så nødvendig i oppdragelsen av hirden.

De sosiale og klassemessige mønstre i tekstene er klart uttrykk for de føydale trekk ved samfunnet. Hvis man undersøker i tekstene hvilke identifikasjonsmulighet høvisk litteratur kunne tilby datidens publikum, var det nye løsninger på konflikter gjennom handling som inngikk i en sosial, offentlig sammenheng. Selv om individet handlet ut ifra egne valg, viste personene innordning i et hierarki på et realhistorisk plan hvor maktforholdet befestes. I høvisk litteratur åpnes det litt for individet, men innenfor de rammer som var kollektivt akseptable. Målestokken var ikke hvordan de selv *følte* det, men i hvilken grad de handlet i overensstemmelse med kollektivets forventinger. Kollektivets vilje var helt identisk med den enkeltes samvittighet, fellesskapets

¹³¹ Lunden, Kåre: *Det norske kongedømmet i høgmellomalderen (c 1150-1319)*, s. 134

bedømmelse av ens handlinger var grunnlag for aksept eller ikke.¹³²

Det samfunnet som dannet bakgrunn for den europeiske ridderdiktingen, var føydalsamfunnet, som toppet seg i hoffet. Et samfunn som måtte finne sin legitimitet i en forestilling om at folk var ulike og tilhørte ulike nivåer. Derfor trengte eliten en litteratur om en ridderklasse som var høyt hevet over vanlige folk, som nærmer seg en eventyrverden og hvor en idealisert skildring kunne stå som et forbilde og mønster for dem som tilhørte denne klassen. Den høviske litteraturen var altså som et speil for aristokratiet, et ideal som de skulle leve opp til hvis de skulle fylle den rollen de var tiltenkte i samfunnet. Sett slik var den bestemt for undervisning av et aristokrati som ikke var sin egen privilegerte stands plikter bevisst. Kjernen i norrøn middelalder var en æreskodeks som manet til kamp for egen og andres ære. En slik kodeks medførte nødvendigvis kaotiske tilstander i samfunnet, men med en ny kongsideologi måtte norske hirdmenn lære disiplin og oppførsel tilpasset en ny politisk situasjon. Hvis man forstår dannelseskulturen i dens konkrete samfunnsmessige sammenheng, blir endringene fra sagaene til høvisk litteratur en viktig del av statsbyggingsprosessen til Håkon Håkonsson. Hvilken betydning skal vi tilskrive den høviske litteraturen for dannelsesprosessen i det norske aristokratiet? Kan den høviske litteraturen si oss noe om i hvilket perspektiv Håkon Håkonsson og senere Magnus Håkonsson betraktet sitt kongedømme og hvilke praktiske mål de ønsket?

Kulturen i høymiddelalderen var eksklusiv og dominert av eliten som ville dyrke den europeiske kulturen istedenfor å kultivere de norske tradisjonene. Høvisk dannelseskultur endret ikke bare aristokratiets mentalitet og handlinger, men også forutsetningene for å forstå sin egen sekulære virkelighet, og sett i et slikt perspektiv gir høviske litteratur det norske publikum et nytt felles referansesystem for en dennesidig tilværelse.

¹³² Eriksen, Trond Berg: *Hva er idéhistorie*, s. 93

Kongen – og hans plan

Et markert hierarki ble etablert i Norge da landet fikk adel og den sosiale eliten søkte å skille seg ut fra landets jevne befolkning gjennom smak, skikker og oppførsel. På den måten ble de en del av en europeisk elite, og gjorde effektivt avstanden større til de gruppene som ikke hadde denne kunnskapen. Mye tyder på at innføring av høvisk kultur har økt elitens bevissthet om sin fremtredende rolle i samfunnet, når dannelse, klesdrakt og generell etikette ble avgjørende for sosial status og rangforskjeller.

Høviske normer og regler skulle styrke kongens posisjon som politisk maktfaktor og øke bevisstheten om forskjellen mellom de som tilhørte hoffet, og de som ikke gjorde det. For kong Håkon Håkonsson var det viktig at ikke bare at *han* skulle tro på sin egen guddommelighet, men at hirden, kirken og allmuen også skulle gjøre det. For at en slik samfunnsendring skulle lykkes var det nødvendig først å endre eliten, så ville folket følge etter.

Hvilken strategi, foruten krigshandlinger og maktkamp hadde Håkon Håkonsson til rådighet, og hvilke midler hadde han til disposisjon som ikke tidligere konger hadde hatt? Den høviske litteraturen er en konstruert oppfatning som tjente en spesifikk ideologisk holdning. Lydighet for hirdmannen var forankret i et objektivt regelverk, og dyder som lydighet, underordning og tjeneste gikk igjen i tidens norske dokumenter.¹³³ *Kongespeilet* inneholder flere sekvenser som forteller hvor viktig det er å kjenne til de nye høviske atferdsidealene.¹³⁴ Idealer i de høviske tekstene sto ikke langt fra det praktiske liv ved hoffet. Etter mitt syn brukte kong Håkon Håkonsson høvisk litteratur til å fremstille universelle sammenhenger. Det er interessant sett i relasjon til kongemakten og den dannelsestrang og åndsvillighet i idéer den proklamerte.

Et historisk tilbakeblikk gir en utvidet forståelse for Håkon Håkonssons målbevisste og entusiastiske kongsgjerning. *En tale til biskopene* var et kampskrift som ble skrevet på 1100-tallet og utgjorde et heftig innlegg for kongemaktens rett i Norge på den tiden.¹³⁵ Allerede med kong Sverre fikk Norge dermed en hersker som hadde en klar idé om sin kongelige stilling. Foruten politisk kløkt hadde han kirkelig utdannelse

¹³³ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 168

¹³⁴ *Kongespeilet*, s.74 og 76

¹³⁵ Gunness, Erik: *Kongens ære*, s. 57

og var den som for alvor tok litteraturen i kongemaktens tjeneste. Ved siden av det kirkelige miljøet med Nidaros som sentrum, fikk man nå et litterært miljø omkring kongen, noe som fortsatte under Sverres etterkommere. Kong Håkon Håkonsson var Sverres barnebarn og fikk et stort ansvar på sine skuldre da han ble konge i 1217. Hans overordnede tanke må ha vært å holde på kongemakten og gjøre ære på Gud og sine forfedre, og han hadde en klokkeetro på at det var hans misjon. Troen var ikke skapt av kongen alene, men hadde sin forankring i historisk nedarvet kunnskap fra tidligere norske konger og ikke minst i utenlandsk innflytelse, særlig fra England. Den allmenneuropeiske kulturelle ekspansjon kan ikke ha unngått å prege det norske samfunnet også ideologisk.¹³⁶ En jevn og fredelig konfrontasjon med de europeiske nasjonalkongedømmer innvirket også på lokale seder og skikker. I hele sin oppvekst hadde Håkon Håkonsson fra han var en liten gutt blitt oppdratt ene og alene for å bli konge i Norge, og allerede da han var 7 år hadde han ifølge sagaen denne ordvekslingen; ”Helge så på gutten og sa; ”Hvem er da *din* ombudsmann.?” Håkon svarte; ”Gud og kong Olav den hellige. I deres hender har jeg lagt min sak, og de ser nok til at jeg får min del både av land og av lykke.”¹³⁷ Tidens offisielle kongsideologi kom også klart til uttrykk i *Kongespeilet*, som sterkt og direkte betoner kongens høye og overordnede stilling i samfunnet.

Da Sturla Tordsson skrev *Håkon Håkonsson saga* var ikke det et objektivt historieverk, men et talerør for Sverreættens kongsideologi, hvor Håkons kongsrett og kongedømmets overordnede stilling i samfunnet ble tydeliggjort, spesielt i forhold til kirken. Endringene i den aristokratiske eliten er åpenbare, høvisk dannelseskultur med etikette og pomp og prakt er gjennomgående i sagaen. Da kardinal Vilhelm av Sabina kom til Norge i forbindelse med kroningsseremonien i 1247, holdt han en tale (ifølge Sturla Tordsson) der han fortalte at da han skulle dra til Norge, trodde han at han skulle møte mennesker som oppførte seg som ville dyr. Overraskelsen var stor da han fant nordmenn høviske og velfungerende, og som tilsynelatende serverte både god mat og drikke.¹³⁸

¹³⁶ *Ibid*, s. 57

¹³⁷ *Soga om Håkon Håkonsson*, s. 24

¹³⁸ *Ibid*, s. 231

Kongen – og hans hoff

Det er få opplysninger om hvordan man egentlig levde ved hoffet til norske konger i høymiddelalderen.¹³⁹ Men vi vet at hoffkulturen var relativt beskjeden og reglene enkle og hadde lite til felles med de store hoffene ute i Europa. Mye er uklart, men ut ifra samtidige kilder kan man danne seg et bilde av kongshirden og den stilling som kongen og det verdslige aristokratiet ønsket å ha i det norsk samfunnet, og som det i stor grad fikk. Hoffets betydning for verdslig litterær aktivitet var helt spesiell i Norge, hvor grunnlaget for en virkelig lærd og spesialisert elite ikke var tilstede. Både adelsmenn og geistlige var overveiende landlig elite, og de kom etter all sannsynlighet fra de samme familier. Aristokratiet med sine familier og geistlige var tallmessig høyest på 1300-tallet, og kan da ha utgjort 2-3 % av befolkningen.¹⁴⁰ På 1200-tallet er det derfor en relativt beskjeden hoffkultur i Norge, men den har mye makt og motivasjon til kulturell dannelse. Høvisk danneskultur viser en stigende selvbevissthet også i en stormannstand som har gått i skole hos kirken, og som nå i det 12. århundre er på vei til en sikrere åndelig selvstendighet.¹⁴¹ Høymiddelalderens hoffkultur ble etter hvert mer sammensatt og symbolsk enn tidligere, og det ble en tydeligere markering av hvilke forventninger man hadde til de som tilhørte den verdslige eliten.

Norsk hoffkultur etter europeisk mønster fantes i Bergen og Trondheim og kongen hadde klare idéer om hvordan en hoffkultur skulle være; lydige og lojale hirdmenn, høviske i sin oppførsel, men nådeløse i krig, og med en maktstruktur med stor avstand til folket. Det nye hofflivet krevde en ny type litteratur, for det eksisterende var ikke lenger adekvat for utdannede hoffmenn og deres familier.¹⁴² ”En intellektuell og estetisk, en manerens og sedens dannelse, som det gjaldt å få del i hvis man ikke ville vedbli å være barbar.”¹⁴³

¹³⁹ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 184

¹⁴⁰ Kristjansson, Jonas: *Eddas and Sagas*, s. 53

¹⁴¹ Paasche, Fredrik: *Kristendom og kvad*, s. 436

¹⁴¹ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 63

¹⁴² Helle, Knut: *Anglo-Norwegian Relations in the Reign of Håkon Håkonsson*, s.166

¹⁴³ Vedel, Valdemar; *Ridderromantikk i fransk og tysk middelalder*, s. 467

I en streng ytre verden, hvor kirken var forvalter av god moral, var en underholdende litteratur, med et mer eller mindre oppbyggelig innhold i seg selv overskridende. Kirkens menn passet på sjelen, mens adelen passet på eiendom og andre mennesker. Med den høviske litteraturen definerte kong Håkon Håkonsson sin egen identitet i forhold til kirken, og han formet samfunnets oppfatninger om hvilke funksjoner som legitimt tilhørte den kongelige statsmakt.¹⁴⁴ Livet ved hirden er i kongesagaenes skildringer sikkert noe idealisert, men gir likevel et bilde av hvordan livet ved hoffet var for det verdslige aristokratiet i Norge. Selv om borgerkrigene var slutt, brukte hirden mye tid på krig, og kongen hadde mer administrativt arbeid i et riksomfattende maktapparat enn tidligere, men sport, underholdning og selskapelighet var noe den aristokratiske eliten prioriterte.¹⁴⁵ Ved hoffet til Håkon Håkonsson hadde ikke bare kvinner, men også etter hvert menn rikelig tid til studier, høytlesning og kultiverte samtaler. Den nye dannelseskulturen med mentalitetsendring og seremonielle regler for selskabelig omgang og øvrige høviske adferdsideal, hadde derfor god anledning til å etablere seg.

Kongens menn

Fra tidlig middelalder var hirden en betegnelse på kongers og jarlers stående hær og livvakt. Da kong Sverre (ca 1150-1202) overtok kongemakten i 1177, ble hirden det stedet hvor rekruttering til høye embeter i kongelig forvaltning foregikk. Disse personlige tjenestestillingene ble på 1200-tallet til embeter i en gryende sentraladministrasjon. Hirden var delt inn i forskjellige rangklasser med ulike rettigheter og tjenesteoppgaver. Årlig lønn og krav på gaer og andel i krigsbytte samt skattefrihet og kongens beskyttelse var hirdens privilegier. Etter borgerkrigene ble det rekruttert menn til hirden også fra lavere sosial lag i samfunnet. Disse nye hirdmennene var mer knyttet til kongen og var mer avhengig av ham.¹⁴⁶ Det betydde også at det var mulighet for alle menn fra ulike sosiale lag til å skape seg en karriere ved hirden. Den opprinnelige militære organisasjonen forvandlet seg etter hvert til en

¹⁴⁴ Helle, Knut: *Norge blir en stat*, 3, s. 193

¹⁴⁵ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 192

¹⁴⁶ Bagge, Sverre: *State Building in Medieval Norway*, s.135

organisasjon av hoffmenn og øvrige representanter innen kongelig administrasjon, og i kong Håkon Håkonssons regjeringstid ble hirden omdannet til en verdslig idealstand etter europeisk mønster.¹⁴⁷ Den viktigste betingelsen for høvisk litteratur manglet i Norden, nemlig den kjempende rytter med føydale rettigheter, plikter og æresbegreper.¹⁴⁸ Og selv om hirdmennene på slutten av 1200-tallet fikk ridderskapets titler og *skutilsveinar* ble til *riddarar*, ble de aldri en ridende krigsmakt, med heldekkende rustninger, der bare våpenmerket i skjoldet kunne fortelle hvem som befant seg under all stasen. Hester ble i Norge brukt til transport og frakt og ikke i kamphandling, det var som sjømakt Norge hadde sitt store fortrinn. Vi vet likevel at norske riddere ultimo 1200-tallet hadde sammenfallende moter i klær og våpen, samme rettigheter og plikter og var i ytre form som ridderne ellers i Europa.¹⁴⁹ Og i tiden etter Håkon Håkonsson er det klare referanser på at det høviske dannelsesidealet har fått fotfeste i større eller mindre grad blant de bordfaste menn i det norske samfunnet. Det som imidlertid var viktigere enn ytre former, var selve idéinnholdet i ridderordenen som oppfattet seg selv som en del av den samfunnsorden Gud hadde fastlagt, en gang for alle. Ved avleggelse av vasalleden, oppsto en av de bærende strukturer i det middelalderlige føydalsamfunnet. Ridderkulturen, hvor lojal tjeneste for kongen fremhevet gode krigere fremfor andre, var nytt i Norge i høymiddelalderen. Unge menn fra storfamilier var ofte knyttet til hoffet noen år før de vendte tilbake til sine gårder. De som skulle læres opp ved hoffet, fikk en muntlig og praktisk overlevering fra eldre hirdmenn, og ble oppdratt i høvisk omgangsform, klesdrakt og våpenbruk.

Hvilke ambisjoner hadde de norske hirdmennene ved hoffet til Håkon Håkonsson? Var de i like stor grad opptatt av å utvikle sin eleganse i selskapslivet og tilegne seg fintfølelse, beskjedenhet og romantiske relasjoner som ridderne ellers i Europa?

Or det soveloftet ho sov i, kunne ho tale med kjærasten sin når ho stod eller sat i loftet sitt, og likeins han til henne or sitt loft, og det mislika dei ikkje, for dei levde bae mykje uneleg, utan det aleine at dei ikkje kunne kome saman, slik dei så gjerne ville. På denne måten elska dei kvarandre lenge.

¹⁴⁷ Olsen, Thorkild Damsgaard: *Den høviske litteraturen*, s. 96

¹⁴⁸ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 120

¹⁴⁹ Norges Kulturhistorie: *Kaupang og katedral*, s. 83

Skal tro hvordan de barske krigerne ved kong Håkons hoff har reagert da de fikk disse fortellingene lest opp over ølbollene? ¹⁵⁰ En lattermild og litt hovmodig reaksjon er fortsatt en utbredt holdning til sammenhengen mellom høviske tekster og norske hirdmenn. Et moment mot en slik forestilling er at man tillegger kongstjenerne en moderne forståelse for hvorfor man leser litteratur, og hvordan man responderer på den. Kanskje det forholdt seg slik at mennene av *andre* årsaker enn rent litterære aksepterte fortellingene? Før år 1300, da landets adel ble en fødselsadel, var opptak i hirden nødvendig for en høy stilling i samfunnet. Vasalleden bandt en mann, idet den satt ham på plass i et hierarki og var sammen med jord en helt nødvendig forutsetning for makt og ære i samfunnet. I det perspektivet ser vi at insentivet til å skaffe seg høvisk dannelse var betraktelig. Et aspekt er det også at folk var vant til å følge sine tradisjonelle ledere og jeg vil tro at de kun i liten grad kommenterte eller motarbeidet avgjørelser og beslutninger som kongen hadde tatt. Grunnen ble beredt ved at eliten tok den nye kulturen på ulike premisser. Forskere har vært opptatt av det litterære aspektet ved tekstene, altså innpakningspapiret omkring den nye kulturen, men det politiske innholdet har muligens i et slikt perspektiv blitt undervurdert.

Det var også elementer i høviske tekster som var kjent for hirdmennene.

Utenomekteskapelige forbindelser i form av friller var vanlig i høymiddelalderen, og dem valgte man, i motsetning til sin kone, ofte av kjærlighet. ¹⁵¹ Det er det samme vi ser i høvisk litteratur, der kvinner dyrkes som elskovsideal – ikke som hustru. ¹⁵²

Det er grunn til å tro at kirkens menn hadde en avgjørende funksjon i å omforme kjærlighet til noe positivt i høvisk litteratur og sette kjødets lyst i et syndsperspektiv. Utenomekteskapelig seksuell omgang ble betegnet som synd av de geistlige oversetterne og enkelte ganger forsøkte de å dekke over originalens problematisering av spenningen mellom god kjærlighet og syndig seksualitet, og viser at de var bevisste i sin tilpasning til det norrøne publikum. ¹⁵³ *Kongespeilet* viste også de negative sidene ved utenomekteskapelige forhold, men god oppførsel overfor kvinner generelt blir bare nevnt i forbifarten. Høvisk litteratur supplerte holdninger til normer

¹⁵⁰ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 208

¹⁵¹ *Ibid*, s. 212

¹⁵² Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i fransk og tysk middelalder*, s. 33

¹⁵³ *Ibid*, s. 294

omkring oppførsel mot kvinner, og både *Kongespeilet* og høviske fortellinger fremstiller en passiv kjærlighet, hvor moderasjon og selvkontroll sto høyt.

Den litterære og idealiserte ridderen var korrekt, dannet og alltid nykter, og det var noe som ikke alltid stemte helt med norske hirdmenn.¹⁵⁴ Kilder kan vise til utbredt bruk av alkohol, både ved hoffet og ellers, og fra ulike inskripsjoner kan man se at vanlige forlystelser i høymiddelalderen i byene var for mye av både piker, vin og sang.¹⁵⁵ På 1200-tallet kan en slik tankegang ha gitt mening for hirden, for økt prostitusjon i Bergen gjorde ”portkoner” til en synlig motsats til det høviske idealet. Hirdmenn trakk fordeler av en kvalitativ forskjell mellom kjærlighet og seksualitet, hvor forbindelser med gode og dårlige kvinner ble differensiert. Kong Håkon Håkonsson hadde all mulig grunn til å oppmuntre hirdmennes forståelse av idealer om kyskhet og moderasjon, forholdet til kvinner og andre utskeielser. Om det lykkes er ikke udiskutabelt, og fordømmelse av voldtekt i *Hirðskrá* kan tyde på at misbruk av kvinners seksualitet for å vise makt fortsatt var et problem på slutten av 1200-tallet.

Med en utadvent politikk vokste det frem krav om endring hos den sekulære eliten, og det ble forventet at hirdmennene skulle følge europeiske seder og skikker. Det høviske dannelsesidealet har ikke bare vært til intern bruk ved hoffet, for Håkon Håkonsson hadde i fredsperioden etter 1240 en offensiv utenrikspolitikk og ville ”spise kirsebær med de store.” Håkon Håkonsson saga skifter, med forankring i virkeligheten perspektiv etter Skule Bårdssons fall, og gjennom resten av sagaen er forholdet til omverdenen gjenstand for beretning i en helt annen grad enn tidligere. I slik henseende ble det viktig for Håkon Håkonsson å lære opp hirdmennene i europeisk etikette, slik at de kunne oppføre seg i en stadig mer formalisert og regelmessig kontakt med fremmede makter. Et godt rykte i utlandet var betydningsfullt for kongen, noe *Kongespeilet* understreker;

¹⁵⁴ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 129

¹⁵⁵ *Ibid*, s. 23

Så kan det også ofte bære til at høviske sendemenn fra andre land kommer til møte med kongen og hans hird, og de ser nøye på hans og hirdens tjeneste og høviskheter og på alle hirdens seder, fordi de selv er høviske. Og når de kommer hjem igjen til landet sitt, da forteller de om slike seder og alle andre ting som de så eller hørte hos den kongen de var sendt til.¹⁵⁶

Den høviske litteraturen var altså viktig for å forberede et norsk diplomatisk apparat som dro sendeferder med brev og gaver til og fra utenlandske fyrster og hoff. I en utstrakt diplomatisk virksomhet ble det i høymiddelalderen sluttet en rekke traktater med fremmede makter, og dette krevde lese- og skrivekyndige folk som kunne språk og te se høvisk i fremmede miljøer.¹⁵⁷ Motivet for å innføre den høviske litteraturen var i et slikt perspektiv å tilføre hirden høvisk dannelse og sans for korrekt oppførsel som var så viktig i politiske forhandlinger, både ute og hjemme, og for å vise at det konsoliderte rikskongedømmet i Norge nå var fullt på høyde med Europa. ”Og om de merker at en av kongens hird er uhøvisk eller ikke vel-sedet, eller aller mest om hans tjeneste i kongens herberge ikke blir utført høvisk eller med fagre seder, da blir kongen selv dømt uhøvisk.”¹⁵⁸

Hoffets kvinner

Riddertidens fruer var skjønne og kunstige, ikke et menneske av kjøtt og blod, for høvisk litteratur avspeilet like sjeldent som vår tids kjærlighetsromaner det virkelige liv. I høymiddelalderen ble det fokusert på kvinner på en helt annen måte enn tidligere, og kvinnes innflytelse ved hoffet til Håkon Håkonsson var av den grunn kanskje større og mer nyansert enn man ofte har forestilt seg. For at et slikt resonnement skal holde, må to forutsetninger oppfylles; at kvinner fikk anledning til å delta i det offentlige rom, samt at kvinner i alle henseender ikke var fullstendig underlegne og ydmyke i sitt forhold til menn. Dette er ikke udiskutable premisser, og jeg vil derfor gå gjennom dem og drøfte deres holdbarhet.

¹⁵⁶ *Kongespeilet*, s. 84

¹⁵⁷ Helle, Knut: *Aschoug, Norgeshistorie*, s. 270

¹⁵⁸ *Soga om Håkon Håkonsson*, s. 85

Høvisk litteratur kan på samme måte som tiggermunkene som levde blant de fattige sees på som en parodi som forherliger kvinnenens håpløse situasjon som slaver for sine menn og deres dynastiske ambisjoner. Ved å bli litterært portrettert som det motsatte ble livet litt enklere.¹⁵⁹ Det å være kvinne i det 13. århundre ga bestemte forventninger og hindringer, men selv om kvinnene verken hadde status eller posisjon i samfunnet, var de likevel ikke dømt til taushet. Gjennom hele sitt liv hadde Håkon Håkonsson sterke kvinner rundt seg, moren Inga og en rekke andre kvinner er med på å oppdra kongen, og det er også noen som gjennom sin handling gjorde at han fikk beholde kongemakten. Da kongen var 7-8 år var han hos Håkon Jarl, og han ble konfrontert med det faktum at gutten Håkon en gang i fremtiden kan bli konge, og det vil gjøre det vanskelig for jarlens sønn å ta makten. En av mennene hans foreslår å sende gutten til et land der ikke høvdingene skyldte ham vennskap, så ville han bli lemlestet eller satt i fengsel, og så var han ute;

Jarlen sier ikke stort, *men fru Kristin ga noen ord til svar*, Så da jarlen hadde sittet taus en stund, tok han til orde; “Måtte det ikke være Guds vilje at jeg skal kjøpe et rike til min sønn med det at jeg ødelegger sønnen eller sønnesønnen til den mann jeg skylder mest godt.¹⁶⁰

Senere i livet er det moren Inga som gjennom å bære jernbyrd legitimerer Håkons kongsmakt.¹⁶¹

Det er imidlertid få konkrete opplysninger om kvinnene ved hoffet til Håkon Håkonsson, men historiske og sosiale forutsetninger var tilstede for at de kunne utgjøre en betydelig rolle i kongemaktens etablering, og vi står ikke helt uten informasjon om hva som skjedde og hva som kan ha påvirket kvinner ved hoffet. Kildene kan fortelle at kongens kone Margrete Skulesdotter både var lesekyndige og eide bøker.¹⁶² Utfra en slik informasjon er det ikke urimelig å anta at litteratur var en beskjeftigelse for de fleste kvinner tilknyttet miljøet, og at høvsk litteratur i særdeleshet appellerte til et kvinnelig publikum. Valdemar Vedel mente om Marie de

¹⁵⁹ Brooke, C.N.L: *The Church in the Towns, 1000-1250*, s. 62

¹⁶⁰ *Soga om Håkon Håkonsson*, s. 24-25

¹⁶¹ *Ibid*, s. 51

¹⁶² Øye Ingvild (red): *Middelalderkvinner –liv og virke*, s. 82

France at; "...det er noget blegt og dameaktig over hendes Stil." ¹⁶³ Og Hans E. Kinck påpekte to ganger i "*Storhetstid*"; *Strengleikar* og annen høvisk litteratur er "dame-lektyre". ¹⁶⁴ Det kan være at høvisk litteratur har vært av en slik karakter at kvinner fikk et positivt forhold til den, og det er viktig å ta i betraktning at innholdet i litteraturen hadde helt klare rollemodeller for kvinner og kunne gi dem mer selvtillit og en ballast til å utfordre sitt eget livsforhold. Å tillegge kvinner i middelalderen nøyaktig de samme behovene som oss, og dermed gjøre dem til tidlige moderne kvinner, er derimot en forenkling av historien.

Noe av det som karakteriserer den høviske stil, er en voksende dristighet og personlighet i kvinnens rollefigur. Den høviske litteraturen representerer i en slik sammenheng en fase hvor en økende selvbevissthet og reaksjonsmønster tematiseres, når de konstitutive verdiene endres. Den høviske litteraturen viste kvinner som gikk sine egne veier og trosset andres vilje hvis det stred i mot det hun trodde mest på. Høvisk litteratur kan i et slikt perspektiv sees på som moralsk støtte til kvinnene ved hoffet. I hvilken grad, i fall noen, kunne det være av betydning for Håkon Håkonsson?

"Men følgjer eg med deg bort, då vil far min støtt leve i harm og hugsott, vreid og sutfull. Og Gud veit at eg elsker han så mykje, og så kjær er han meg, at aldri vil eg gjere han sorg." Kvinnen i Songen om to elskande er den som i fortellingen direkte uttrykker respekt for kongen i Guds navn. Som datter og representant for folket viser hun pliktfølelse for det kollektive føydalsamfunnet, det er hun som forhandler frem en løsning, som ikke vil sette kongen i et dårlig lys, eller være til skade for noen. I fortellingen er det kvinnen som representerer den som med fornuft og klokskap løser konflikter. Det er en interessant overlevering fra høvisk kultur som jeg mener er relativt ukjent i Norge, men som Håkon Håkonsson forstår betydningen av. Ridderen viser også respekt, men han vil i utgangspunktet velge minste motstands vei og rømme med kvinnen, og dermed løse problemene med direkte handling. Et av de karakteristiske trekk ved den tenkemåten fortellingen avspeiler, er at den ikke kjenner interesse for det enkelte individ og dets utvikling, men at personene fremstår som representanter for en annen og mer omfattende helhet. Slekten, kirken og

¹⁶³ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 296

¹⁶⁴ Kinck, Hans E: *Storhetstid*, s. 263 og 379

vasallforholdet var maktfulle sosiale institusjoner, som den enkelte måtte inngå i og forholde seg til. Og det kunne være en alvorlig sak for den hvis innerste ønsker ikke var sammenfallende med den sosiale helhetens vedtekter.

I Håkon Håkonsson saga henvender kongen seg til sin kone Margrethe og vil gi henne beskjed om at faren, hertug Skule har tatt kongsnavn;

Kongen gikk bort til sengen, dronningen stod i en silkeserk og kastet over seg en rød kappe. Hun hilste kongen, og han svarte vennlig. Så tok hun en silkepute og ba ham sitte. Han svarte at det ville han ikke. Hun spurte om kongen hadde hørt noe nytt, ”Ikke noe større”, sa han, ”men nå der det to konger i Norge.” Hun sa; ”Bare én er konge med rette og det er De, og må Gud og Hellig-Olav la det være så.”¹⁶⁵

Det kan tyde på at kongen selv vil fortelle Margrethe nyheten, og forsikre henne om at ikke hun skulle lide for det faren hennes hadde gjort. Det ville ha vært interessant å vite hvorfor kongen tar seg tid til å fortelle dette til Margrethe, og i hvilken grad det *er* en ny omsorg for kvinner eller høvisk atferd vi ser i høymiddelalderen, eller om en slik tankegang er et utslag av moderne tolkning og årsaksforklaringer.

Da Håkon Håkonsson var på krigerferd i Vermland, gikk mennene amok og brannt og herjet i bygden. Fra en gård i nærheten kom en gammel kone og spør etter kongen. Hun går frem til ham; “...og ba at han ikke skulle la garden til datteren hennes brenne, selv om hun, den gamle, var den eneste som torde å bli hjemme.”¹⁶⁶ Kongen roste henne og sa at gården hennes skulle stå fredet når hæren gikk forbi, fordi hun var den eneste som hadde bedt ham om *nåde*, og hadde flere gjort det, skulle flere gårder ha blitt stående. Det er en kvinne som fremstår som et forbilde. Om det er tilfeldig at det er en kvinne som står frem og tar til fornuft skal være usagt, men utifra en teori om at Håkon Håkonsson mente kvinner hadde noe å tilføre i det offentlige rom, og at hun ikke bare var passiv tilskuer, formidler utdraget fra sagaen et interessant aspekt ved samtiden. Og jeg mener høvisk litteratur var med på å formidle en tydeligere og sterkere kvinnerolle, som trass kulturens begrensninger fikk en

¹⁶⁵ *Soga om Håkon Håkonsson*, s,181

¹⁶⁶ *Ibid*, s. 101

spirende gjennomslagskraft ved hoffet til Håkon Håkonsson. Kvinnen i *Songen om to elskande* viser at hun fikk det som hun ville til slutt, selv om det kostet henne livet: ”No er det å seie dykk om møya som var så vitug og høvisk og fager, at ho fell ned der og døydde av sorg attmed kjærasten sin.”

Gjennom sitt forhold til og erfaring med kvinner i oppveksten og ved hoffet, kan det tenkes at Håkon Håkonsson så verdien i kvinners kunnskap om å skape relasjoner, og å vise kløkt og forstand i medmenneskelige handlinger. Kirkens menn bruker kvinner for å få gjennomslag for sine verdier, og det er ikke usannsynlig at Håkon Håkonsson gjør det samme ved hoffet. Kvinners fortrinn er at de er vant til å innrette seg og tilpasse sine egne behov til andre i større grad enn menn. Med et slikt perspektiv er det mulig høvisk litteratur også i stor grad var beregnet på hoffets kvinner, både for å styrke deres moral og for å påvirke menn ved hirden. For hvis vi overveier hvilke konsekvenser det kan ha for den enkelte, som (ubevisst) søker identifikasjonsmuligheter for sin kjønns-spesifikke forestillingsverden, er mitt syn at kvinner kan ha fått en sterkere selvbevissthet av å leve seg inn i hustruens tilværelse i *Laustiksongen*, eller i den energiske kvinnen i *Songen om to elskande*.

DEL III

Høvisk litteratur i en norrøn virkelighet

I del II har jeg vist at betingelsene for høvisk dannelseskultur var tilstede i Norge og at den kunne få betydning her i høymiddelalderen. Jeg tok da utgangspunkt i at Vest-Europa både var en religiøs og en kulturell enhet med felles tankeforestillinger og livsforståelse, og at de europeiske påvirkningene hadde gitt den norske eliten et nødvendig grunnlag for en innsikt i den nye kulturen og den nye tiden den fungerte i. Det norrøne samfunnet var et egalitært samfunn og den norrøne sagalitteraturen var i sin kjerne en litteratur av, for og om bønder. Den høviske litteraturen hadde derimot sin forankring i et europeisk føydalsamfunn og i det norske høymiddelaldersamfunnet var det trekk fra dette systemet, selv om det var begrenset til den øverste politiske organisasjonen i landet.¹⁶⁷ Den høviske litteraturen var en litteratur som var tilpasset en ny øvrighet og dens undersåtter i Norge.

Mitt resonnement forutsetter en rekke forhold det kan være grunn til å stille spørsmål ved, blant annet fordi Norge hadde en helt annen konstituert statsmakt enn Vest-Europa forøvrig, og at hirdmennene her sto langt fra opplevelsen av hva et reelt føydalt ridderskap innebar. Korstog, ridderturneringer, pomp og prakt var langt fra en norsk hverdag blant kongens menn. Imidlertid blir vi fortalt gjennom samtidige kilder at viljen og ambisjonene om å tilhøre en europeisk elite var stor. Det var et ønske hos kongen og den norske eliten om å markere avstand til vanlige folk og den høviske litteraturen representerte slik sett et middel til å nå dette målet. Samtidig hadde Håkon Håkonsson behov for anerkjennelse og legalisering av den nye kongsideologien hvor strenge troskapskrav sto sentralt. I høvisk litteratur er etablering og overholdelse av lojalitetsbånd en viktig implisitt faktor, og hengivenhet var et grunnleggende element i den nye statskonstellasjonen. Høymiddelalderens hierarki var bygget på forpliktende avtaler mellom ulike aktører. Det vesentlige ved det føydale bånd som knyttet herre og vasall til hverandre, var en gjensidig forpliktelse til troskap, hvor den ene part

¹⁶⁷ Helle, Knut: *Aschehougs Norgeshistorie*, s. 254

tilbyr sin hjelp, den andre beskyttelse.¹⁶⁸ Forutsetningen for ridder og hoffliv var det føydale riddersamfunnet slik det figurerte i europeisk middelalder. Det vil imidlertid være misvisende å regne med noe mer enn begrensede føydale tendenser i Norge i høymiddelalderen.¹⁶⁹ Forholdene var unektelig annerledes her enn i resten av Vest-Europa og det har av den grunn vært hevdet at premisene for den høviske litteraturen med riddere og en føydal hoffkultur ikke var til stede i Norge. En innvending mot dette resonnementet er at et tankekompleks ikke nødvendigvis må ha de opphavlige betingelsene for at det skal kunne etablere seg, det vil bare komme til uttrykk i en annen form og få en annen funksjon enn i sin opprinnelse. Da tronstridighetene i Norge ebbet ut på begynnelsen av 1200-tallet, begynte et kongstjenende aristokrati å ta form etter mønster fra den europeiske ridderstanden. Rangforskjellene i samfunnet ble klarere markert, og mange lokale hierarkier ble erstattet av en landsomfattende riksmakt, drevet frem av kong Håkon Håkonsson og hans menn. Strid mellom enkeltpersoner og grupper om rang og ære ble avløst av en fast orden som langt på vei ble allment godtatt.¹⁷⁰ En annen faktor som hadde stor betydning for den nye maktstrukturen i samfunnet, var skillet mellom religion og politikk. Sentralt i høymiddelalderen sto kirken og kristendommen, og både individualisme og læren om statsinteressen var produkter av det gotiske skillet mellom det hellige og det profane. Den kulturelle utfoldelsen i høymiddelalderens Norge skjedde følgelig i et grunnleggende samspill mellom kirke og kongedømme. Aristokratiet og kirken var gjensidig avhengig av hverandre og helt nødvendige for utviklingen av det norske kongedømmet.¹⁷¹

Parallelt med en religiøs elite vokste et stadig mer tydelig verdslig aristokrati frem på 1200-tallet. Jeg mener de fleste av kirkens menn var hentet fra de samme familier og miljøer som de som satt ved kongens bord. Det var vanlig i Europa at adelen gjennom slektsbånd styrte utnevnelser av geistlige embeter.¹⁷² De hadde av den grunn

¹⁶⁸ Pernoud, Régine: *Kvinden på katedralernes tid*, s. 97-98

¹⁶⁹ Helle, Knut: *Norge blir en stat*, s. 205

¹⁷⁰ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 203

¹⁷¹ Lunden, Kåre: *Det norske kongedømmet i høgmellomalderen (c 1150-1319)*, s. 135. Kåre Lunden poengterer også dette ytterligere i artikkelen "Was there a Norwegian Identity in the Middle Ages?", *Scandinavian Journal of History*, Scandinavian Universtiuty Press, nr 20 (1) 1995 s. 19-33

¹⁷² Heer, Friedrich, *Ausgang Europas*, s. 59

sammenfallende interesser, men forskjellig utgangspunkt. Riddervesenets trang til handling for å vinne heder og ære var den samme streben som kirkens menn og munkevesenet viste i ydmykhet og forsakelse for å oppnå frelse.¹⁷³ Som i andre land var det i Norge den geistlige stand som først utbredte de høviske idealer og var ansvarlig for oversettelsene av all høvisk litteratur.¹⁷⁴

I det følgende vil jeg se hvordan fortellingene *Laustiksongen* og *Songen om to elskande* kan ha blitt forstått av et norrønt publikum i deres kollektive forestilling om sin egen virkelighet. Vi kan ikke gjenskape fortiden og vi har derfor ingen mulighet til å få sikker kunnskap om hvilke forventinger den norske aristokratiske eliten hadde eller hvilke tanker de gjorde seg når de hørte *Strengleikar*. Men vi kan tenke oss at hofflitteraturen ble lest høyt i hallene i kongsgården og rundt i stormennenes bygårder, og den kan derfra ha kommet videre ut til stormenn i bygdene. At litteraturen heller ikke kan ha vært fremmed for de kirkelige miljøene er vel ubestridelig.

¹⁷³ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 21

¹⁷⁴ Olsen, Thorkild Damsgaard: *Den høviske litteratur*, s. 100

Kap. 1. Litteratur som nøkkel til forståelse

I en Folkeslægts Liv danner Literaturen Blomstringen.
Det Aandige i Stammen slaer ud og afbilder sig deri,
og ligesom man i Planteverdenen tager Kjendemærker
av Blomstens dele, saaledes indeholder Literaturen i dens
vexlende Epocher de sikkreste Beregninger for den indre
Generator i Nationens Udvikling.

Johan Sebastian Welhaven

Til alle tider har litteraturen i muntlig eller skriftlig form stått sentralt, fordi det har vært viktige kilder til et samfunns kollektive forestillinger om verden. Litteraturens viktigste funksjon har vært en formidling av felles tankegods og en kilde til tilhørighet og identitet. Den har vært noe mennesker har samlet seg rundt, den har vært didaktisk og underholdende og har definert venner og fiender, fattig og rik. Også kjønnsroller er bekreftet gjennom litteraturen, fordi tendensen i litteraturen har vært en videreføring av de holdninger og tanker man har hatt om kvinner og menn i det virkelige liv.

I hvilken grad litteraturen påvirker menneskene og fører til forandring er ikke alltid like lett å finne ut av. I høymiddelalderen er kildene til hva menneskene egentlig tenkte og følte svært begrenset, men omfanget av litteratur som formidler det kollektive samfunnets aksepterte tanker, tro og holdninger, er relativt omfattende. Forestillinger om verden, samfunnet og ikke minst om det enkelte individ som formidles i litteraturen, vil på en eller annen måte prege den som kommer i kontakt med dem. Litteraturen har altså vært, og er fremdeles, av stor betydning for den enkelte og for kulturen.

Dersom man skal forstå en tids mentale vaner, skal man da vende seg bort fra tidens litterære klassikere og heller ta større hensyn til tidens populærlitteratur og de mindre anerkjente forfatterne? Holdninger i litteraturhistorien har vært at folkets tanke- og hjerteliv best kunne studeres i de mest begavede dikternes og tenkernes åndsverk – tidens øvrige vitnesbyrd hadde bare sekundær informasjon.¹⁷⁵ I et synkront forskningsperspektiv er de mindre kjente forfatterne og verkene vel så viktige som de

¹⁷⁵ Fidjestøl, Kirkegaard, Aarnes, Aarseth, Longum, Stegane: *Litteratur i 1000 år*, s. 20

betydningsfulle klassikerne. De representerer det intellektuelle klimaet og det som rører seg både i og utenfor de konstituerte rammer av tidens forestillingsverden.

Hva kan en høvisk tekst fortelle

En hvilken som helst tidsalders forestillinger er avhengige av de personer og de samfunnsklasser som formulerer dem. De høviske tekstene er komplekse og uttrykk for skikk og bruk hos eliten i det føydale samfunnet. I tekstene kommer mentaliteter og idéer i samtiden til uttrykk og fortellingene reflekterer tidens føydalistiske tankegods og dannelsesideal. Høvisk litteratur lar oss få innblikk i hvordan forfatterne og kanskje publikum vurderte de valg som ble gjort og de handlinger som ble utført.¹⁷⁶ Den høviske kulturen, slik den kommer til uttrykk i *Strengleikar*, var først og fremst et litterært ideal, hvis forestillinger om dyder og laster bunnet i antikk morallære og hvis elskovskunst i like stor grad var preget av Ovid som av kirkens Madonnadyrkelse. Den aristokratiske kjærlighetskodeksen, som er en opphøyet kjærlighet mellom en ridderlig mann og en idealisert kvinne, anskueliggjøres i tekstene. Løftet om gjensidig troskap mellom herre og vasall kan sammenlignes med de samme løfter som knytter ridderen i høvisk litteratur til kvinnen. Hun er for ham ”herren” og han lover henne evig troskap.¹⁷⁷ Publikum hadde forventninger til teksten, men i et føydalistisk samfunn var den sosiale orden fastsatt og ingen stilte spørsmål ved den. Forfatterne av høvisk litteratur levde i et samfunn med visse verdier og den litteraturen de skrev måtte respektere disse verdiene. Derfor var resultatet i tekstene gitt på forhånd. Det nyttet ikke å bestride det som allerede var bestemt av Gud.

Fortellingene er interessante uttrykk for sin tid og kan si noe om den verdslige eliten i Norge i høymiddelalderen. Det er derfor det tidstypiske i tekstene som er av betydning for meg, tekstenes litterære kvalitet er underordnet. Tekstene er på den måten historie og tekster i historien, ikke bare en historisk kilde: Helge Jordheim skriver følgende:

¹⁷⁶ Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red): *Da boken kom til Norge*, s. 129

¹⁷⁷ Pernoud, Régine: *Kvinder i Katedralernes tid*, s. 99

Fra et idéhistorisk perspektiv er tekstene noe mer enn historiske kilder – de er ikke først og fremst interessante i kraft av det de kan forutsi om en bakenforliggende historisk virkelighet, men i kraft av sin egen oppbygging, logikk og semantikk. Samtidig er de ikke autonome i en litteraturvitenskapelig forstand, men inngår i et gjensidig vekselspill med den omkringliggende virkeligheten. Idéhistoriens tekster er vakkende og ustabile, de er åsted for erfaringer, handlinger og begivenheter, som på samme tid er språklige og historiske¹⁷⁸

Det er gått lang tid

I drøftingen av tekster er det relevant å være seg bevisst sin egen posisjon og det metodisk problematiske i å forsøke å gå inn i en annen tid og fra et senere historisk ståsted avdekke årsaksrekker i historien. Man står alltid i fare for å projisere mye materiale i teksten som sier mer om oss og vår tid, enn om tekstens innhold.

Avstanden mellom to tidsperioder må etableres, slik at vi ikke tolker tekster i lys av våre egne moderne forestillinger.

När Texten väl har lämnat författarens hand tar läsaren över. De som läser texten ser den utifrån den kontext där de själva inngår. Läsningen präglas av de tolkningstraditioner som har uppstått. Texten har blivit överlagrad, den inngår i en tradition som spänner över den kontextuella läsningen av texten och som för in spänningar och möjlighet för nya tolkningar genom läsning och omläsning.¹⁷⁹

Den høviske litteraturen kan avsløre fortidens idealer på betingelse av at oppmerksomheten blir rettet mot den måten leseren fortolket og responderte på teksten. Håkon Håkonsson fikk i sin regjeringstid oversatt mange høviske verk, noe jeg mener kan bety at litteraturen fikk god mottagelse og viste seg å være til nytte for både kongen og hirdmennene her.¹⁸⁰ Litteraturen inneholdt sosiale strukturer som hadde relevans for publikums egne liv og valg. Dannelseskulturen inneholdt mer enn høvisk adferd og etikette i et sosialt system. Etske retningslinjer for hva man burde

¹⁷⁸ Helge Jordheim: *Idéhistoriens muligheter og begrensninger*, s.79

¹⁷⁹ Olaussen, Lennart: *Idéhistoriens egenart*, s.14

og skulle gjøre for hverandre, og regler om bordskikk, orden og renslighet gjorde livet mer kultivert og bekvemmelig for alle ved hoffet.

Kongespeilet er et vitnesbyrd om hvor ny og annerledes hoffkulturen var og de skiller den satte – og skulle sette – mellom eliten og folket forøvrig.¹⁸¹ Tanken med et høvisk ideal var at det verdslige aristokrati skulle fremstå som et forbilde for de øvrige stender når det gjaldt korrekt dannelse og god oppførsel. Hensikten var å lære dem respekt for kongen og oppfordre til gjensidig samspill. Dannelse ble etter hvert også avgjørende for miljøet omkring Håkon Håkonssons person, og retningslinjene for hvordan folk skulle opptre overfor kongen var mange.

Et nytt publikum

Umiddelbart virker det som om det europeiske dannelsesidealet i den høviske litteraturen sto langt fra det norrøne samfunnet, og at betingelsene for en slik litteratur ikke var tilstede i Norge. Men på samme måte som kristendommen hadde tiltrukket folk i misjonstiden, med klokkeringing, vakre drakter, sang, lys og røkelse,¹⁸² mener jeg høvisk dannelseskultur representerte noe overveldende nytt for det norske publikum, og at de lot seg forføre. Underholdningsverdien for de norske hirdmennene og andre tilknyttet hoffet må da ha vært stor. Hva de tenkte av nye tanker om kjærlighet, kvinner og menn, følelser og handlingsmønstre, vet vi ikke, men spenningsforholdet mellom hva publikum og forfatteren ønsket – og hva de anså som legitimt, var betydelig i den nye litteraturen. Standsforskjeller var fremherskende i middelalderen. Eiendom og boklig kunnskap bekreftet maktposisjoner og forvaltningsrett til både det religiøse og det verdslige aristokratiet. Bøker i middelalderen ble ofte lest høyt, enten man oppholdt seg alene i rommet eller hadde et publikum. I tillegg ble litteratur fremført av en profesjonell forteller (sjonglør) som høytlesning eller sang ved festlige sammenkomster i borgens riddersal. De som hadde tilgang til høvisk litteratur i Norge, var i første rekke kvinner og menn ved

¹⁸⁰ De verk vi vet er oversatt etter anmodning fra Håkon Håkonsson, er; *Trisan og Isolde*, oversatt av broder Robert i 1226, *Sagaen om Elis og Rosamund*, oversatt av abbed Robert, *Ivens saga*, *Mottuls sag (saga om Kappen)* og *Strengleikar*

¹⁸¹ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 187

¹⁸² Semmingsen, Ingrid(red): *Kaupang og katedral, Norges kulturhistorie*, s. 196

hoffet til Håkon Håkonsson. De norrøne oversettelsene vitner om fremveksten av et nytt publikum, nemlig lesekyndige lekfolk, som ikke kunne latin.¹⁸³ Ved hoffet hadde man tilgang til både religiøse og verdslige bøker og ikke minst hadde man tid. For den nye dannelseskulturen krevde en frihet til å dyrke følelser, litteratur og behagelige omgangsformer.¹⁸⁴ Høviske tekster i høymiddelalderen var ikke litteratur for bonden, men for en aristokratisk elite.

Kvinneres rolle som litterært publikum i høymiddelalderen var betydelig.¹⁸⁵ Det er materiale som kan tyde på at kvinner i enkelte miljøer i Vest-Europa leste mer enn menn, og produserte tekster på lik linje med dem.¹⁸⁶ I den forbindelse er det interessant å spørre seg hvorfor kvinner fikk så stor intellektuell innflytelse og var et så oppmerksomt publikum? I motsetning til sagaene, som dreide seg om makt, rikdom og ære, krigshandlinger og drap, inneholdt høvisk litteratur et tema og utspilte seg ofte på arenaer som også kvinner kunne forstå og gjenkjenne. Tekstene utfordret blant annet regler for seksualitet og ekteskap pålagt av føydal lov og kristne forskrifter. Konflikter i kjærlighet og ekteskap var nærværende problemstillinger også for aristokratiets kvinner. Den offisielle ideologi om ekteskap la ikke vekt på det følelsesmessige forholdet mellom ektefellene, og de praktiske hensyn som var avgjørende for føydale ekteskap, ga ikke rom for romantisk kjærlighet.¹⁸⁷ Kjærligheten i høvisk litteratur hadde derfor sjelden noe med ekteskapet å gjøre, som kjærligheten i *Laustiksongen* er et eksempel på; ”Den unge ridderen elska kona å grannen sin. Så mykje og så lenge bela han til henne, og så stor godhug fekk ho til han at ho elska han over alt i verda.” Det ytre miljøet i tekstene var også gjenkjennelige for hoffets kvinner. Både i *Laustiksongen* og *Songen om to elskande* er hagen sentral, og i *Laustiksongen* foregår hele handlingen i soverommet; ”Or det soveloftet ho sov i, kunne ho tale med kjærasten sin når ho stod i eller sat i loftet sitt og likeins han til henne or sitt loft.”

¹⁸³ Fidjestøl, Bjarne: *Norrøn felleslitteratur*, i *Norsk litteratur i 1000 år*, s. 104

¹⁸⁴ Pernoud, Régine: *Kvinder i katedralernes tid*, s.18

¹⁸⁵ Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red): *Da boken kom til Norge* s. 67

¹⁸⁷ Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 20-21

Om det var tilfelle at høvisk litteratur hadde større interesse for kvinner enn for menn, er umulig å si, men betingelsene for at høvisk litteratur skulle engasjere hoffets kvinner var tilstede. Både tematikk og oppmykning av de gamle morallovene for kjærligheten, samt den aktive rollen kvinner hadde i høviske tekster, har nok appellert til damene ved hoffet til Håkon Håkonsson, slik det gjorde til kvinnene ved andre hoff i Europa. Kvinner hadde god tid til å lese fortellinger og diskutere seg imellom, for det var mange lange og innholdsløse dager for de fine fruene i hoffkretsene. Vi vet også at kvinnene i høymiddelalderen ofte var minst like lesekyndige og leseinteresserte som sine menn.¹⁸⁸ Utover utdanning i gode manerer og gudfryktighet, vet vi ikke i hvilken grad intellektuell undervisning ble gitt til kvinner i det verdslige aristokratiet.

¹⁸⁸ Helle, Knut: *Aschehougs Norges historie*, s. 230

Kap. 2. Les Lais – Strengleikar

Det vi er mest fortrolige med fra middelalderen, er romantikken slik den skaptes den gang og som senere er blitt forvandlet til en del av vår felles kulturarv.

Egon Fridell

Strengleikar er et verk som ikke kunne vært skrevet i dag. Form og innhold divergerer fra den moderne litteratur, men Marie de France var en god forteller, og de pretensiøse kjærlighetshistoriene er både sjarmerende og underholdende. Fortellingene er enkle, og tekstene er ikke regnet for å ha høy intellektuell verdi, men den litterære kvaliteten er ikke nødvendigvis relevant for idéhistorien. Tvert imot kan den tidsbestemte, men glemte litteraturen være vel så interessant som den mer høyverdige og tidløse, fordi den uttrykker holdninger og tanker i tiden, som ettertiden ikke har ansett som relevante.¹⁸⁹

Ordet *Strengleikar* er en oversettelse av det franske *lais*, som opprinnelig var brukt om keltiske sanger til strengmusikk, men som gikk over til å betegne versenoveller. Og Marie de Frances originale franske *Les Lais* var lyrisk-episke versenoveller av varierende lengde og innhold. Alle fortellingene er bygget opp etter et felles litterært mønster, med grunnlag i et folkloristisk motiv, som i de fleste tilfeller er hentet fra keltiske sagn. *Les Lais* er påvirket av tre litterære impulser fra samtiden; den klassiske, den provencalske trubadurtradisjonen, som er sentrert om kjærlighetens vesen, og den bretonske, som handler mest om keltisk drømmeliv. Den verden den beskriver, er mytisk og idealisert, men hovedmotivet i dem alle er kjærlighet. Det sentrale og overordnede tema i tekstene er kjærligheten og det forelskede menneske.¹⁹⁰ I beretningene fortelles det om hvordan kjærligheten springer frem i menneskenes hjerte med ubendig, eruptiv kraft, og om dens vekst og forfall, om trofasthet og troløshet, om lykke og ulykke, om svik, straff og tilgivelse og en

¹⁸⁹ Ibid, s. 92

¹⁹⁰ Ringger, Kurt: *Die Lais. Zur Struktur der dichterischen Einbildungskraft der Marie de France*, s. 13-14

knusende lengsel. Kjærligheten er en kraft som trosser alle moralske grenser – både i det religiøse og det verdslige samfunn.

I en *lais* blir et sagn fortalt i høvisk stil, og etter hver enkelt fortelling blir det sagt noe om at; ”kelterne har laget en sang om denne fortellingen og gitt den navn.” Slik er *Les Lais* ikke bare kjærlighetsdiktning, men en markert kunstdiktning som tar opp i seg et folkloristisk emne, og som opplyser om at den gjør det. Hos Marie de France blir integreringen av folkediktning i kunstdiktning til en raffinert helhet som kan tolkes som metadiktning, en diktning om kunsten og om forholdet mellom liv og kunst.¹⁹¹

Handlingen i fortellingene foregår vesentlig i Nord-Frankrike og England og er tidfestet til en fjern britiske storhetstid. Fravær av hverdagsliv og vanlige mennesker er påtagelig i alle tekstene. Overklassen tok avstand fra alt som hadde med arbeid å gjøre og anså det som under deres verdighet å arbeide for det daglige brød.¹⁹² Det er mange eventyrtrekk i fortellingene; kjærlighet mellom riddere og kvinner fra en annen verden, alver og feer, magiske skip og over det hele ligger overskridelsen. Heltene i disse historiene er ofte unge riddere som beiler til en voksen gift kvinne. Denne kvinnen er rangmessig ridderen overlegen og hennes ekteskap er oftest ulykkelig. Fortellingene er velkomponerte, men har en enkel handlingsgang uten digresjoner og lange beskrivelser. Kvinnene er gjennomgående mer nyansert skildret enn mennene, og det er oftest kvinnen som setter handlingen i gang.

To fortellinger

Handlingen i både *Laustiksongen* og *Songen om to elskande* er tynn og tekstene er korte, og det er derfor ikke enkelt å bruke direkte sitater eller konkrete eksempler i stor utstrekning, slik det hadde vært mulig med et større tekstgrunnlag. Ytre sett handler det ikke om særlig annet enn kjærlighet, lengsel og forberedelse til en prøvelse. Det er derimot alt som skjer mellom karakterene som driver tekstene videre, det som kan leses mellom linjene, personenes handlingsmønster, hva de gjør og ikke gjør og hvordan de løser problemer. Sett i et slikt perspektiv kan fortellingene si noe

¹⁹¹ Øye, Ingvild (red): *Middelalderkvinner – liv og virke*, s. 81

¹⁹² Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 60

om hvilken betydning høvisk litteratur kan ha hatt som en av flere faktorer i etableringen av Håkon Håkonssons kongedømme og si noe om det norske aristokratiets virkelighet i høymiddelalderen.

Laustiksongen

”No vil eg seie dykk ei hending som bretar gjorde ein strengleiksong av, og dei kalla denne songen Laustik”. Som i alle fortellingene i *Strengleikar* begynner også *Laustiksongen* med en innledningen av forfatteren. *Laustik* er en av de aller fineste av fortellingene i *Strengleikar*. Teksten forteller om en ridder i Bretagne som forelsker seg i konen til naboen sin. I fortellingen er det platonisk kjærlighet som forherliges, ridderen og kvinnen holder seg i hvert sitt vindu og snakker bare sammen derfra, og om våren står de opp om nettene og lytter til sangen fra nattergalen. Nattergalen fungerer her som et realistisk symbol på kjærligheten mellom de to.¹⁹³ Ektemannen blir lei av nattlig uro og krever regnskap fra konen, men hun svarer i sin uskyld at hun bare står opp om natten for å høre på nattergalen. Det var jo for så vidt sant, selv om det ikke var hele sannheten. Men for ektemannen er det nok, og han får fuglen fanget. Konen blir lei seg og ber om å få fuglen. Det får hun, mannen kaster den mot brystet hennes; ”så linduken hennar vart blodut av den drepte fuglen.” Å drepe sangfuglen er det samme som å drepe kjærligheten, og det er selvfølgelig det ektemannen vil. Historien fortsetter; fruene tar den døde fuglen, selve kjærlighetssymbolet, og lager en relikvie av den. Hun svøper fuglen i silke med gullbroderier og sender den til sin elskede. Han lager en kiste med lokk av gull og edelstener som han legger fuglen i; ”så lot han skrinet forsegle og bar det siden alltid med seg.”

Rudolf Meissner tillegger denne fortellingen en spesiell litterær verdi på grunn av forfatterens naturskildringer og stemningsbilder.¹⁹⁴ Og skildringen av hagen en vårnatt er nesten en fremstilling av et jordisk paradys. Etter mitt syn er *Laustiksongen* en historie som fremkaller følelser også for en moderne leser, for gjennom et symbol levendegjøres en stemning i fortellingen, slik at den løser seg fra tidens litterære apparat og lever med evig gyldighet.

¹⁹³ Øye Ingvild (red): *Middelalderkvinner – liv og virke*, s. 79

¹⁹⁴ Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, s. 256

Songen om to elskande

”Fordom gjekk det for seg ei hending i Normandie som sia spurdest vide, om to ungdomar som elska kvarandre mykje, så dei omsider baa enda livet sitt i elskhugs ofse. Om desse to gjorde Bretar ein strengleik som dei kalla Songen om to elskande.”

Songen om to elskande er en tekst av en litt annen karakter enn *Laustiksongen*.

Historien er ganske eventyrlig, med både trylledrikk og tallmagi, men i motsetning til eventyret slutter den ikke med at de elskende får hverandre. I middelalderens religiøse og politiske sfære var ikke det nok. Etter en innledende lykkelig tilstand blir det mange prøvelser for de elskende, og det ender med en rettferdig straff for de to som bryter alle akseptable normer og regler for kjærlighetens skyld. Fortellingen handler om to unge mennesker som vil gifte seg, men føydale regler og normer tillater ikke ekteskap på tvers av klasser. I kjærligheten lå det et mulig oppbrudd fra de gamle fellesskapsbånd.¹⁹⁵ Teksten kan i et slikt perspektiv sees på som en fortelling om frigjøring fra det vanlige sosiale nettverket og en frigjøring fra det kollektive bånd. Den handler mer om kjærlighetens hindringer og konsekvensen av å gå imot sin skjebne, enn om kjærlighetens virkeliggjørelse.

Ytre handling i fortellingen er en konge som nødig vil gifte bort datteren sin, men etter mye press kunngjør han at; ”Den som vinn bere dottera hans opp i fjellet i armene sine utan å kvile på vegen, han skal få henne.” Mange forsøker seg, men klarer det ikke. En ung ridder elsker prinsessen og hun elsker ham. De får hjelp av frendkone til prinsessen, som nærmest blir å anse som en heks, idet hun mikser en urtedrikk som skal gi ridderen styrke til å bære prinsessen. Da han bærer henne opp på fjellet, ”gløymde han drikkens sin, slik fagnad fekk han av møya.” Kjærlighet gjør blind – ridderen glemmer all fornuft og tar seg ikke tid til å drikke av styrkedråpene. Det ender med at han dør i armene til prinsessen på toppen av fjellet, og hun sørger slik over ham ”at ho fall ned der og døydde av sorg attmed kjærasten sin”.

¹⁹⁵ Eriksen, Trond Berg: *Hva er idéhistorie*, s. 89

Kap. 3. ”Men menneskenes hjerter forandres aldeles intet i alle dager”

Jomfruerne er lig Engle. Hvad andre senere
vil blive i Himlen, det begynder Jomfruerne
at være allerede her paa Jorden

Hieronymus

Innholdet i høvisk litteratur gjenspeiler den uro og streben i samtiden som hele tiden har noe *overskridende* som mål, og hvor hindringene og overskridelsene er det viktige. Med høvisk litteratur veltet ikke-rasjonelle egenskaper ved mennesket som følelser, inderlighet, lidenskapelighet og mystiske sammenhenger mellom mennesker og naturen, inn over den norske eliten på 1200-tallet. Det åpnet for mykere og mer personlige sider ved det å være menneske og abstrakte dyder byttet plass med det norrøne samfunnets mer konkrete problemstillinger og handlingskultur.

Verditransformasjoner ga grobunn for en ny personlighetskultur med følelser som skyld, anger, synd, ydmykhet og samvittighet. Spørsmål ved eksisterende holdninger og verdier ga menneskene mulighet for en ny selvoppfatning, og høvisk litteratur representerte i et slikt perspektiv refleksjon og veiledning i et verdslig samfunn, som på 1200-tallet ble fylt av nye regler og moralske utfordringer.

I høviske tekster viste det seg en følelse, en stemning og sentimentalitet som representerte nye måter å oppfatte verden på samt normer og regler for hva som høvet seg og hva som ikke gjorde det, og ikke minst hvem som kunne gjøre det. ”..for han kunne aldri vende augo bort frå henne, Ho var hjå natt og dag for å hugge han og gle han, sia han miste dronninga si. Men mange let ille over at han heldt henne så kjær, så alle lasta og refste han.” Kongen i *Songen om to elskande* har følelser langt utover det som var akseptabelt å vise etter det norrøne idealet for en mann. Det norrøne idealet definerte mannens rolle gjennom motsetninger til det kvinnelige. Menn hadde ikke følelser, og det å gråte var en skam.¹⁹⁶ Også i *Laustiksongen* finner vi nye reaksjonsmønstre og handlingsforløp. Ektemannen reagerte med å drepe nattergalen, men der stopper likheten med sagalitteraturen. For både ektemannen og ridderen i

¹⁹⁶ Bagge, Sverre: *Menneske i middelalderens Norge*, s. 32

fortellingen er høviske i sin væremåte. Ingen av dem får hevntanker på egne eller ættens vegne, og det er ingen oppfordring til vold. Historien slutter med at kvinnen gir ridderen nattergalen, symbolet på kjærligheten og dette knytter henne til ham, som en kjærlighetens vasall. Ikke bare innhold, men språk og stil i høviske fortellinger var helt forskjellig fra annen litteratur vi vet man hadde i Norge i høymiddelalderen. Svulstige kjærlighetshistorier med tapre riddere og vakre kvinner, gestuelle regler og etikette for hvordan man skulle oppføre seg, kle seg, spise og ikke minst et rangmessig løft for dem som var innenfor den utvalgte gruppen, pirret nok nysgjerrigheten til det norske aristokratiet. Kvinnens signaler til ridderen gjennom hele *Laustiksongen* hører hjemme i det gestuelle føydalsamfunnet og det var alle disse implisitte regler for høvisk dannelse som sakte seg inn over den norske eliten.

Viktig for kirken

Med utbygging og vekst av en sentral maktelite, som bestod av kirken, kongedømmet og det verdslige aristokratiet, ble synet på menneskenes plass i samfunnet endret. En vesentlig endring var at *hensikten* med en handling ble vektlagt og fikk større betydning enn tidligere.¹⁹⁷ Konsekvensene var at enkeltmennesket ikke lenger først og fremst var del av en gruppe, men et individ med personlig ansvar og juridisk forstand.¹⁹⁸ Menneskenes syn på seg selv forandret seg da de ytre betingelsene for individet ble endret. Høvisk litteratur førte med seg nye tanker om tradisjonelle verdier som jeg mener var av stor betydning for kirken, for i høymiddelalderen var det ikke bare religionen som bandt noe sammen eller skilte noe fra hverandre, verdslig dannelse var etterhvert vel så viktig. Sett i et slikt perspektiv var den nye dannelseskulturen en betingelse for at kirken skulle klare å endre rotfestede holdninger i det norske samfunnet. Personene i de høviske tekstene spilte på helt andre strenger enn i sagalitteraturen, og hadde i motsetning til sagaene en kristen moralkodeks. I overgangen fra romansk til gotisk kristendom var det de kvinnelige sider av menneskenaturen kristendommen gjorde seg til talsmann for, og bildet av en lidende Kristus på sin mors fang signaliserte at det var trøst, og ikke makt og

¹⁹⁷ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 164

¹⁹⁸ Mosen, Opsahl, Pettersen, Sandmo: *Norsk historie I 750-1537*, s. 215

privilegium, samfunnet trengte.¹⁹⁹ En følge av en slik tankegang ville være et mindre brutalt samfunn, hvor kvinner og mykere verdier var vesentlige faktorer. Gjennom å forandre kvinners mentalitet ønsket kirkens menn å vinne frem med de nye idealene.²⁰⁰ Helt fra kristendommens første dager hadde det vært kvinnene som var mest villige til å tilegne seg de kristne dyder, og som hadde talt kirkens sak hos ektemenn og brødre.²⁰¹ Hvis kirken fikk kvinner til å foretrekke menn som oppførte seg etter kristendommens verdier, kunne det være med på å endre holdninger i det norske samfunnet, og snu det til kirkens fordel. Tross uenighet og maktkamp var det en gjensidig avhengighet mellom kirke og kongemakt i høymiddelalderen, for når det kom til stykket, var de begge avhengig av aksept fra allmuen for å få gjennomslag for sin lære.

“Av di riddaren var elskhugsbunden, feste han hugen sin til fuglesongen, plent som om alt han lysta å ha, hadde vori der, og så gådde han med all sin hug på fuglesongen, som kveikte han til elskhug.” Ridderen, som henfaller til fuglesang og platonisk kjærlighet, står i sterk kontrast til ektemannen i *Laustik*; “Og i vreiden sin kasta han brått fuglen mot brystet hennar, så han døydde og linduken hennar vart blodut av den drepne fuglen.” Kontrasten mellom mennene i *Laustik* er påfallende lik motsetningen i kristendommen mellom den himmelske krigerkongen, og den milde og lidende menneskesønnen. Ridderen representerer den nye mannsrollen, som var følsom og inderlig og som ubetinget elsker sin kvinne. Ektemannen er mer tradisjonell, han handler med vold og viser intet av verken høvisk atferd eller romantisk kjærlighet. Mens den første stilltiende avfinner seg med situasjonen, reagerer den andre med å vise muskler og konkret handling, han er konfliktorientert i tråd med heltene i sagalitteraturen. Hvis man godtar den høviske litteraturens prosjekt, og at veien til ridderens lojalitet til kongen gikk gjennom ydmykhet og høvisk opptreden, vil mennene i *Laustiksongen* være en del av bildet. Skulle man i stedet – slik enkelte synes å hevde – lese deres opptreden kun som et utslag av *l'amour passion* vil det være å trekke ut elementer av en forgangen kultur og forklare det med moderne begreper.

¹⁹⁹ Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, s. 219

²⁰⁰ Bandlien, Bjørn: *Kjærlighet og ekteskap i norrøn middelalder*, s. 216

²⁰¹ Vedet, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 25

Skyldfølelse og dårlig samvittighet?

Menneskenes indre og deres dypere holdninger fikk større betydning på 1200-tallet, og man kan snakke om et subjektivt skyldbegrep, men ikke i ordets moderne betydning. I *Laustiksongen* viser verken ridderen eller kvinnen noen form for skyldfølelse eller tegn på dårlig samvittighet for sitt platoniske utroskap. Kvinnen føler seg tvert imot sveket av ektemannen fordi han dreper nattergalen og hun tilskriver ham ansvar for tingenes tilstand. Om høymiddelalderens mennesker evnet å bli tynget av indre skyld er neppe et spørsmål som kan besvares med særlig sikkerhet. I middelalderen var det ingen som var opptatt av om man følte skyld for handlinger, men at man måtte stå til ansvar for det man gjorde. Samtidig spurte man ikke om årsaker.

Skyldspørsmålet er et begrep som vitner om en tenkemåte som langt på vei preger vår moderne tid. Forskjellen på å tynges av indre skyld for en handling og det å føle seg ansvarlig for den, ligger i at den første er et psykologisk fenomen som har med individet å gjøre, den siste er en evne som er helt vesentlig at alle i et samfunn er i besittelse av for å få kollektivet til å holde sammen.

Begrepene skyldfølelse og samvittighet er altså produkter av vår moderne tid, på samme måte som personlighet og individualisme. Tilsvarende størrelse for høymiddelalderen i Norge var ansvar og bot gjennom handlinger, kollektiv og fellesskap. Selv om middelaldermennesket ikke hadde den samme forståelsen for personlighet og identitet, og heller ikke samvittighet og indre skyld slik vi forstår det, betyr ikke det at det var ikke-eksisterende. De fleste var i besittelse av en kristen moral det ikke ble satt spørsmålstegn ved, men som var en del av deres grunnleggende verdisyn.

Romantisk kjærlighet – en ny følelse?

Fra Europa kom idéer som gjorde at kjærligheten ikke lenger ble assosiert med makt og ære. I stedet sto inderlige følelser og et livslangt ekteskap som nye idealer.

En del forskere har betraktet den høviske kulturen som uttrykk for en følelsesmessig omveltning og en transformasjon av tradisjonelle verdier.²⁰² Spesielt er kjærligheten blitt fokusert som en ny overskridende følelse, i hvis navn alt var mulig. I høymiddelalderen strømmet romantisk kjærlighet, følelser og lidenskap inn i norsk kulturliv, men kjærligheten som fenomen var ikke noe som dukket opp på 1200-tallet i Norge. Sannsynligvis er romantisk kjærlighet verken noe spesielt moderne eller noe spesielt europeisk, men en følelse som kan forekomme i større eller mindre grad i alle kulturer og til alle tider. Det som varierer, er hvordan samfunnet har sett på den, og i hvilken grad den er blitt gjort til gjenstand for kunst og diktning.²⁰³

Hvis den romantiske kjærligheten var en tidlig utgave av vår forståelse av kjærlighet, ville vi straks fått langt bredere kjennskap til menneskene som levde i høymiddelalderen. Vi kunne lettere sette oss inn i deres situasjon og spurt oss selv hva vi følte og deretter kunne vi si at vi var i stand til å *forstå* våre historiske kasus. Slik ville de historiske fortellingene blitt mer begripelige. Men ulike teorier om kjærligheten viser imidlertid at det ikke er så enkelt. Det er på det rene at historieforståelse aldri kan være det samme som å forstå vår egen tid. Men romantisk kjærlighet slik den kommer til uttrykk i høviske fortellinger er tilsynelatende lik vår egen forståelse av følelsen, og det er nærliggende å spørre om den er en forløper til vår egen kjærlighetsopplevelse. I det følgende vil jeg vise at selv om det er 800 år mellom romantisk kjærlighet i høviske tekster og kjærlighet i vår tid, er det mulig å se likheter og motsetninger ved å vise hvilke betingelser kjærligheten hadde da den kom til Norge i høymiddelalderen. Høvisk litteratur handler mest om kjærlighet som ikke lar seg realisere. Var det egentlig overskridelser og streben mot det uoppnåelige, og ikke realisert kjærlighet som var det viktigste?

I motsetning til den praktiske kjærligheten som kjennetegnet det norrøne samfunnet i middelalderen, hvor handling og konflikter i forbindelse med kjærlighet var vektlagt,

²⁰² Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 208

²⁰³ Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red): *Da boken kom til Norge*, s. 238

representerte det nye kjærlighetsbegrepet helt nye tanker og referanser i samtiden. Kjærligheten i sagaene var ikke spesielt stemningsfull, og viste et nokså nøkternt syn på seksualitet som adspredelse og kvinner som middel for menns nytelse.²⁰⁴ Den var mindre komplisert og mer nøktern og enkel enn den romantiske kjærligheten. I knapp sagastil og med en åpen seksualsymbolikk sier Steingerd i *Kormarks saga* følgende da hun får anledning til å reise med Kormark, som har beilet til henne gjennom flere år: ”Ikke vil jeg bytte kniv.”²⁰⁵ En mer realistisk livsforståelse lå til grunn, moralen bygger ikke på begreper, men på handling.

Kontrasten til den romantiske kjærligheten var påtakelig. Den lidenskapelige kjærligheten som en grunnleggende og ukontrollerbar kraft i mennesket var fundamentalt ulik den nøkterne kjærligheten, og forskjellen sier noe om endringer i smak og dermed også i holdninger.²⁰⁶ ”...det finst ikkje noko levande menneske i denne heimen som ikkje må huggast og gledast ved den fagre songen, når det høyrer laustik, vesle fuglen, og det fagre målet hans når han syng all natta.” Kjærlighetens betydning og status kommer tydelig frem i *Laustiksongen*. Kvinnen forteller mannen at ingen kan unngå å bli grepet av kjærligheten og stiller på den måten ektemannen og hans referanser opp mot den nye tiden. Ektemannen reagerer som en ekte norrøn helt, med handling; fanger fuglen og dreper den. Fortellingen gir på den måten publikum en usminket skildring av hvordan svikefull kjærlighet får sin straff. Fra sagalitteraturen var en slik reaksjon allment akseptert. Det var viktig å ikke miste ansikt, for det handlet om ære og hevn. Plikten til, og for så vidt nødvendigheten av, hevn på ættens vegne, holdt seg langt inn i middelalderen i Norge.

Kjærlighet i høvisk litteratur fremkaller en blanding av smerte og lykke og kjærligheten vokser desto større hindringene er. Ofte er den utfra tidens hierakisk stringente livsførsel dømt til å mislykkes, som i *Laustiksongen*; ”I denne byen budde to riddarar, og dei åtte kvar sin gard. Den eine av dei var gift med ei fager og frid kone, klok og høvisk. Den andre var kjend av alle og omgjengeleg for dugande menn og jamningane sine. Den unge ridderen elska kona åt grannen sin.” For enhver leser i

²⁰⁴ Bagge, Sverre, *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 208

²⁰⁵ *Kormaks saga*, s.145

²⁰⁶ *Ibid*, s. 209

høymiddelalderen var utfallet av en slik problemstilling befriende enkel, og det fantes ingen realistiske alternativer.

En opphøyet kjærlighet

I det høviske verdensbildet var elskoven en opphøyet tilbedelse av en fornem dame.²⁰⁷ Den var i sitt sanne uttrykk platonisk, idet den gjorde kjærligheten til et ubegrenset åndelig anliggende. I et slikt perspektiv kan tilbedelsen av den jordiske damen sees på som et motstykke til den kristne jomfrudyrkelsen. I trubadurdiktningen ble kvinnen idealisert og mannen diktet henne opp til å ligne jomfru Maria og kjærligheten ble dermed en form for kultus. Målet ble ekstase og veien dit var full av trengsler og forsakelser. Kjærligheten som *l'amour-passion*, var en kjærlighet bygget på askese og en forestilling om at avholdenhet og standhaftighet ga en belønning som var langt rikere enn en umiddelbar seksuell tilfredsstillelse.

Det karakteristiske for romantisk kjærlighet var at den bare rettet seg mot én person, og at det var de følelsesmessige båndene til denne personen som var avgjørende, ikke den fysiske tiltrekningen. Karakteristisk var det også at den ene kvinnen man elsket, nesten alltid var gift, men ikke med han som elsket henne. Hvis idéen om romantisk kjærlighet som trosser alle grenser var en ny ytringsform for erotikken, kan kjærligheten i høviske tekster sees på som en overskridelse av grenser og et forsøk på å bryte igjennom eldgamle skillelinjer. I litteraturen utfordrer den faste konvensjoner, som ekteskapet og kvinners mulighet for valg. For romantisk kjærlighet ble ikke styrt av kollektivets normer og regler, men av individets følelser. Den var en makt som vokste gjennom alle vanskeligheter og varte utover døden. ”No er det å seie dykk om møya som var så vitug og høvisk og fager, at ho fall ned der og døydde av sorg attmed kjærasten sin.” I *Songen om to elskande* er det individualismens stemme som taler gjennom kjærligheten, men innenfor de rammer som et føydalistisk samfunn kunne tåle. Kjærligheten muliggjorde en frisetting av menneskers følelser fra all fornuft og ga en oppmykning av et statisk bilde av mennesket og en fastlåst samfunnsordning. En innvending mot en slik forståelse kan være at den forutsetter at egne behov ble satt først og at hensynet til den enkelte var avgjørende. Vi vet ikke hva

²⁰⁷ Olsen, Thorkild Damsgaard: *Den høviske litteratur*, s. 93

mennesker i middelalderen tenkte om det å få hverandre som følge av romantisk kjærlighet. Skal et slikt argument holde, må de ha vært mer egosentriske enn både tiden og kulturen tillot. Begreper som individualisme og personlighet er relativt moderne, og det er mer sannsynlig at deres motivasjon for handling var styrt av andre ting. Samtidig kunne den nye kjærligheten være et bidrag til overskridelsen av både moralens, samfunnets og slektens tvang. Fra romantisk kjærlighet frigjøres dermed en finere og sunnere elskovsmoral.²⁰⁸

Kjærlighetens karakter

Andreas Capellanus definerer den nye romantiske kjærligheten på følgende måte: “Kjærlighet er en sykdom som oppstår i tanken hos to mennesker av forskjellig kjønn idet de ser hverandre: den ytrer seg som et brennende ønske om å omfavne og kysse og gå til sengs med hverandre.” Både i *Laustiksongen* og *Songen om to elskande* handler bekymringene til personene kun om kjærligheten og ingenting annet. De daglige problemene og utfordringene, som det etter moderne målestokk var mange av, er ikke tematisert. Teologi var hovedvitenskap. De spørsmål man stilte, krevde man religiøse svar på. Spørsmålet om middelaldermenneskets evne til å bli tynget av hverdagens sorger og bekymringer kan neppe besvares med særlig sikkerhet. Ingen av oss var til stede, og vi er heller ikke i stand til å tenke oss en hel opplevelsesverden som er blottet for våre egne referanser. Likevel står vi ikke helt uten informasjon om det som skjedde.

I samtidens religiøse og verdslige litteratur skinner det igjennom at det fantes følelser. I *Songen om to elskande* faller kongen om og blir liggende når han får høre at datteren er død; “.. og fekk slik stor sorg at det snaut blikta liv i han.” Også folkene som var der, sørget over kvinnen og ridderen lenge. Det var med andre ord opplagt at man i middelalderen også hadde evne til å føle glede og sorg, høvisk litteratur flommer jo også over av sentimental følsomhet. Men de færreste hadde forutsetning for å gjøre noe med sitt eget liv og leve i pakt med egne ønsker, de stilte ikke spørsmål om mål og mening med fødsel, ekteskap og død, slik det moderne mennesket gjør.

²⁰⁸ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 465

Livssyklusen var en del av noe større som var ordnet og bestemt av Gud og som ingen rådde over, men måtte besørge så godt det lot seg gjøre.

Da oppmerksomheten ble vendt mot kjærligheten, ble fokus rettet mot noe det var mulig å endre. De høviske tekstene hadde et spenningsforhold mellom virkelighet og fiksjon som lå i overskridelsen, hvor kjærligheten var den høyeste makt som kunne bryte alle moralske lover og hvor alt kunne skje. Selv om det er mye følsomhet og uforløste lengsler i fortellingene, viser de også en livsglede og tro på at ting skulle ordne seg. I *Songen om to elskande* utøver personene både kløkt og pågangsmot i kampen for kjærligheten og for å ta styring over sitt eget liv. Kjærligheten var sterkere enn selve livet, den var uovervinnelig, og ifølge tidens kjærlighetsteoretiker viskes også sosiale forskjeller ut i kjærlighetens ridderskap.²⁰⁹ For middelaldermennesket var det selve livsførselen og handlingene som var retningsgivende, i motsetning til senere i historien hvor mennesket i hovedsak har sitt eget indre og følelsene å stole på.

“Dei to unge rødde ofte saman, og dei elska kvarandre trufast, men dei løynde det best dei kunne, så sløgt at ingen kunne skjønna elsken deira.” Både i *Songen om to elskande* og *Laustiksongen* er kjærligheten hemmelig. I den føydale verden hvor alt var offentlig, var grunnprinsippet for all høvisk kjærlighet å hemmeligholde den. For at kjærligheten skulle være sann, så det ut til at den både måtte være hemmelig og ikke-realisert. Reglene var basert på Andreas Capellanus` overbevisning om at den hengivenhet som binder mann og kone sammen, ikke har noe til felles med følelsen kjærlighet. Den måtte søkes utenfor ekteskapet og den skulle være en hemmelighet mellom de to som elsket hverandre.²¹⁰

Mye av det som ble fremstilt som kjærlighetskodeks i hoffkulturen, var nok litterære fantasier. De forfinede aristokratiske ridderne i høvisk litteratur hadde lite med virkeligheten å gjøre. Ved hoffene i Europa var elskoven alt annet enn platonisk og kvinnene der var ifølge kilder svært imøtekommende.²¹¹ Romantisk kjærlighet hadde en praktisk verdi i en føydal verden hvor kontrastene mellom forestilling og virkelighet var stor, men den var likevel langt fra virkeligheten.

²⁰⁹ Capellanus, Andreas: *The art of courtly love*, s. 53

²¹⁰ Ibid, s.86

²¹¹ Erslev, Kristian; *Middelalderens historie*, s. 36

Jeg har vist at selv om menneskene i det verdslige aristokratiet helt sikkert har hatt kontakt med følelser vi kan gjenkjenne i vår tid, er det fremdeles forskjell på romantisk kjærlighet slik den kom til uttrykk i høymiddelalderen og slik vi kjenner den i dag. Menneskene fulgte de normer og regler som kulturen foreskrev, og var underlagt de restriksjoner og muligheter som var gjeldende for tiden. Romantisk kjærlighet hadde for middelaldermennesket stor symbolbetydning ettersom den dels var noe overskridende og begripelig, del var knyttet til det umoralske og uoppnåelige. Det som fjerner høvisk litteratur spesielt fra vår egen virkelighet og underbygger uskyld og nostalgi i tekstene, er hvor kjønnsløst alle kjærlighetsforholdene fremstår. Handlingen er konstruert og omstendelig, og personene viser en avstand til følelsene, slik at det for oss mister troverdighet.

Kap. 4. Nye roller

En opptredende kan bli tryllebundet av sitt eget spill, overbevist om at det inntrykk han søker å gi, er den eneste virkelighet. I så fall blir han sitt eget publikum. Han blir både oppredende og tilskuer i samme spill.

Erving Goffman

Et ordnet univers hvor mennesket hadde sin faste plass i et hierarki som var bestemt av Gud gjennomsyret tiden og var en bærende tro i et føydalsk samfunn. Gotikkens inderlighet og fokus på individet endret imidlertid holdningen til hvilken rolle enkeltmennesket skulle ha innenfor et strukturert system. ”Menneskets verdighet er den frie vilje,” sier Abèlard, og åpnet for en helt ny måte å forstå menneskenes rolle og betydning på.²¹²

I norrøn tid ble mandighet definert som motsetning til, og overordnet kvinnelighet. Kvinner var en attraktiv ressurs, på lik linje med gull, fine klær, gode våpen og god mat og drikke, og mandighet var å ha kontroll over kvinner.²¹³ Middelaldersteologiens syn på menn og det maskuline innebar at det symboliserte det spirituelle eller det rasjonelle og mentale. Kvinner symboliserte derimot det fysiske og den begjærlige del av den menneskelige natur. Et slikt motsetningsforhold mellom det mannlige og det kvinnelige der det ene favoriseres på bekostning av det andre, var ikke spesielt for kristendommen, men kan sees på som en videreføring av en vestlig kunnskapstradisjon. På 500-tallet før Kristus satte pythagoreerne opp sin liste over motsetninger, og her ble kvinneligheten forbundet med det ubegrensede, det vage og ubestemte, i motsetning til det begrensede, det presise og klart bestemte.²¹⁴

I høymiddelalderen var det kirken og aristokratiet som la premissene for hvordan kvinner og menn skulle defineres. Kirken forholdt seg til oldtidens kirkefedre som så kvinnen som representant for begjæret og mannen som representant for sjelen eller

²¹² Heer, Friedrich: *L Ausssgang Europas*, s. 225

²¹³ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 32

²¹⁴ Lloyd, Genevieve: *Mannlig og kvinnelig i vestens filosofi*, s. 23

intellektet. Aristokratiet så på kvinnen som et dekorativt gode, og strengt underlagt tidens fornemste gode; jord.²¹⁵ Med jomfru Marias stadig sterkere posisjon i høymiddelalderens kristendom fikk kvinnene et forbilde uten sidestykke. Kirken ble sett på som den visualiserte jomfru, Kristi brud, og jomfruen ble det individualiserte symbolet på dette.

Også høvisk litteratur innfører nye rollemodeller for både kvinner og menn. Det er ikke revolusjonerende endringer i det overordnede idéinnholdet i det kristne patriarkalske systemet som introduseres. Likevel ser det ut til at gotikkens følsomhet endrer noe i mennesket og at det høviske dannelsesidealet hvor respekt, hensyn, høflighet og etikette er fremhevet, på over tid erobrer en posisjon i menneskets bevissthet, og endrer holdningene til hvilken rolle de ulike aktører i samfunnet skal ha.

Kongen – Guds representant på jorden

Den lærde elite og miljøet omkring kongen tok tidens tankeforestillinger som objektive sannheter, der mye som var selvfølgeligheter for dem ikke gir mening til moderne mennesker. Den vesterlandske kongeideologi hadde dype røtter og hentet sitt materiale og inspirasjon så vel i det germanske kongedømmets tradisjoner som i den kristne hellenisme.²¹⁶ Fra kong Sverre forsterkes kongedømmet i Norge, og kulminerer med kong Håkon Håkonssons kroningsseremoni som enekonge i 1247. Kongedømmets ideologi i høymiddelalderen er vel dokumentert, men det er større usikkerhet om den høviske litteraturen og dens sammenheng med statsutvikling og holdninger i aristokratiet. Vi kan ikke utelukke at det var en slik sammenheng. Kongen fikk en ny rolle som gudevalgt og hadde ansvar, ikke bare for sine egne seder, men for sedene til alle sine undersåtter. Mitt syn er at kong Håkon Håkonsson strategisk bevisst benyttet høvisk litteratur ved hirden. Gjennom sine internasjonale kontakter var han antagelig kjent med betydningen av høvisk dannelseskultur i oppbygging av en lojal og kongetro verdslig elite.

²¹⁵ Power, Eileen: *Kvinden i Middelalderen*, s. 7

²¹⁶ Gunnes, Erik: *Kongens ære*, s. 30

I tillegg til franske romantiske oversettelser var det norske *Kongespeilet* en normativ kilde til høvisk dannelseskultur, og boken gir et unikt inntrykk av politiske, etiske og religiøse tankeforestillinger i høymiddelalderen. Den gjenspeiler noen av de strømninger og idéer som fantes i Europa og som ble overført til Norge. *Kongespeilet* har tilknytning til miljøet omkring Håkon Håkonsson på en rekke områder.²¹⁷ Og overordnet i *Kongespeilet* er respekt for kongen; ”For han er så høyt opphøyet og æret på jorden at alle skulle bøye seg for ham og holde seg til ham som til Gud selv.”²¹⁸ I sin lovgivning og med innføring av høvisk litteratur skulle kongen fortelle at han betydde noe og at det gjaldt å ikke føre vanære over ham og hans rike.²¹⁹

I *Songen om to elskande* har kongen en liten, men allikevel ideologisk viktig rolle. I fortellingen er det kongen som bestemmer reglene og har den endelige avgjørelsen i rettshåndhevelsen, noe som stemmer med virkeligheten.²²⁰ Det er han som har beslutningsmyndighet, men han bøyer seg for folket når det viser sin misnøye; ”Mange let ille over at han heldt henne så kjær, så alle lasta og refste han. Då kongen hørde at dei tala om og klandra det, vart han vond og tok det svært ille opp.” Det var viktig for kongen å være besluttsom, men også ha anerkjennelse hos allmuen. For selv om kongens person var viktig i høymiddelalderens politiske system, var den aristokratiske kulturen felles for kongen og den verdslige eliten, og kongen styrte ikke over, men i gjennom samarbeid med aristokratiet.²²¹

I konflikter måtte kongen finne løsninger som gjorde at han ikke mistet ansikt, for i middelalderkulturen var det et tegn på svakhet, og det var egenskaper en konge ikke kunne ha. ”Derfor vart han hugsjuk og harmful, og tok til å tenkje på korleis han skulle kome seg frå det, så ingen bela til dotter hans meir.” Kongen i *Songen om to elskande* må opprettholde sin ære og verdighet. Kongen skulle praktisere sentrale dyder og verdier som han måtte uttrykke gjennom forskjellige former for personlig fremtreden.²²² Tidens hang til glansfull fasade skyldtes ikke bare forfengelighet; det lå samtidig en klar ambisjon bak til å høyne kongedømmets, kirkens og aristokratiets

²¹⁷ *Kongespeilet*, s. XIII

²¹⁸ *Ibid*, s. 138

²¹⁹ Paasche, Fredrik: *Norges og Islands litteratur*, s. 467

²²⁰ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo: *Norsk historie I 750-1536*, s. 196

²²¹ *Ibid*, s. 169

²²² Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 155

stilling i folks bevissthet. Sammenligner vi kongens funksjon i høymiddelalderen med tidligere konger, utgjør den gestuelle fremtreden og utadvente livsførselen en rød tråd. Kong Håkon Håkonssons viktigste oppgave var å skape et stabilt kongedømme i Norge i overensstemmelse med den kongsideologi hele han prosjekt bygget på. Mye stod og falt med kongen, men han var også helt avhengig av andre støttespillere for å realisere sin politiske idé. To aktører var i en slik sammenheng viktigere enn andre; ridderen og kvinnen.

Ridderen

Flere forskere har ment at norske hirdmenn sto langt fra et europeisk ridderliv i høymiddelalderen. Holdningen har vært at den europeiske ridderdikningen nok kunne fengsle og engasjere ved hoffet til Håkon Håkonsson, men at forholdene var for forskjellige til at den var av praktisk verdi. Etter mitt syn var de grunnleggende prinsippene for ridderen allmenngyldige også ved Håkon Håkonssons bord. Kongsideologiens strenge troskapskrav, rekonstruert ut fra periodens normative kilder, har hatt en betydning for hirdmennene, selv om det kan stilles spørsmål om i hvilken grad det fikk gjennomslag i praksis.²²³ Det kan på denne bakgrunn neppe være tvil om at det moralske budskapet i høvisk litteratur utgjorde en verdi også for den norske hirdmannen.

Lagmenn, sylemenn og andre faste kongelige tjenestemenn var alle medlemmer av kongens hird, kalt håndgagne menn, fordi de alle hadde underkastet seg kongen gjennom ulike håndtaksseremonier som varierte etter rang. Hirdmennene var krigere, men fungerte også som kongens hoff med faste oppgaver i kongens daglige husholdning. Det var en økende forskjell mellom en elite rundt kongen og kirken og resten av befolkningen på 1200-tallet, og de utviklet sin egen kultur i nær kontakt med den internasjonale kulturen og var ikke lokalt orientert.²²⁴ Rundt Håkon Håkonsson fantes det ingen fast kongshær, bortsett fra noen få i kongens hird som var bordfaste.

²²³ NSD- NFI – Rapport for prosjekter: *"Troskap. En analyse av norske kongers forhold til følgesmenn, stormenn og bønder, ca 1177-1277,"* Oslo, 1/2-1997- 1/1-2002, Prosjektnr 8062.

²²⁴ Semmingsen, Ingrid: *Kaupang og katedral*, s.195

Andre adelsmenn og storbønder måtte stille til kamp med sine krigere når kongen befalte det. Under Håkon Håkonssons regjeringstid var krigføring fortsatt en av de viktigste funksjonene til hirden, men i tillegg ble det nå også en plikt for hirdmennene å delta i statsstyringen. Når forskjellen mellom kongens menn og befolkningen forøvrig ble større, førte det til at det ble skapt en solidaritetsfølelse mellom kongens menn. Det ble en følelse av "oss mot dem" og det var i overensstemmelse med kongens mål om å stoppe alle interne konflikter i hirden.²²⁵ Mye tyder på at samhold og vennskap blant menn ved hirden var av betydning for kongen, og at endring av atferd var nødvendig for at hans kongedømme skulle kunne utvikle seg til et riksomfattende maktapparat.

Hvordan den høviske kulturen ved hoffet til Håkon Håkonsson ble praktisert, og i hvilken utstrekning aktørene selv var høviske, ikke bare i sine forestillingsliv, men i sine bevisste tanker, er vanskelig å vite. Kunnskap om normer og idealer er større enn det man vet om faktisk adferd.²²⁶

Det norske hirdmannen i høymiddelalderen hadde flere likhetstrekk med den europeiske ridderen. Hovedtrekket var ytre troskap og tjeneste til kongen, mot beskyttelse og økonomisk vederlag. Også i Norge ble høyere hirdrang med tilliggende økonomiske fordeler en måte å øke tilhørighet og betydning i samfunnet, og opptaksseremonien i hirden med håndgang og troskapsed følger samme mønstret som den europeiske vasallunderkastelsen. Forholdet til kongen var helt avgjørende for en manns sosiale plassering og hofflivet hadde et stramt hierarki, hvor rangordningen spilte en viktig sosial rolle.²²⁷ Ytre symboler som faste våpenmerker i skjold og segl og fremmede titler vant innpass, og fra 1308 besto hirden i Norge av riddere og væpnere som i Europa forøvrig.²²⁸

Fra Håkon Håkonssons tid ble det altså lagt vekt på å europeisere det norske hirdaristokratiet blant annet ved å betone de høviske atferdsidealene. Ved å etablerte et litterært miljø ved hoffet kunne hirdmennene få tilgang til en ny lærdomskultur som

²²⁵ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 186

²²⁶ Ibid, s. 191

²²⁷ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i fransk og tysk middelalder*, s. 64

²²⁸ Helle, Knut: *Aschehoug Norgeshistorie*, s. 253

tvang seg frem i den nye statskonstellasjonen. Detaljerte regler gjorde det enklere for hirdmennene å forholde seg til kongen og fungerte som god gammeldags oppdragelse i ny innpakning.²²⁹ Dermed fikk kongen et fastere grep om sine menn, og gjennom sin kunnskap forvaltet de videre kontroll over andre. Med det for øye, mener jeg kulturforståelse og dannelse hadde en bredere funksjon enn bare til internt bruk ved hoffet. Den nye dannelseskulturen var noe alle kunne erverve, for høviskhet var ikke utelukkende et spørsmål om hva man var født til, det var i større grad forbundet med adferd og oppdragelse.²³⁰ ”Rette hirdfolk er nok de færreste. Derfor blir valget av menn så viktig; å spørre etter ætt og rikdom er for lite, der må også spørres etter mot og høviskhet og de beste seder.”²³¹

Mens sagalitteratur fra samme periode inneholdt nasjonal-patriotiske følelser og feiret norsk fortreffelighet og danskehat, var innholdet i høvisk litteratur bygget på forståelsen av kravet til et kristent kongedømme.²³² Å lære om fortidens dyder og nødvendigheten av respekt for Gud, kunne ha en oppdragende effekt på hirdmennene. Ved det norske hoffet på 1200-tallet var målsetningen å forandre de ”uregjerlige og krangleverne krigerne til lydige og siviliserte hoffmenn.”²³³ *Kongespeilet* viser at de som var ved hirden, ikke alltid var så høviske, det var vel strengere krav til den offisielle fasaden enn den faktiske levemåten;

Jeg spør så nøye om dette emnet fordi jeg har lagt nøye merke til mange av de menns seder som jeg har sett komme fra kongens følge, og det har synes meg at de aller fleste ikke hadde mer høvisk opptreden snarere mindre enn de som aldri kom tilhirden. Nå vet jeg ikke hvordan det helst forholder seg, enten at det er jeg som ikkeskjønner hva høvisk oppførsel er, eller at det er slik som det har synes meg å være.²³⁴

²²⁹ Bagge, Sverre: *Mennesket i Middelalderens Norge*, s. 186

²³⁰ Pernoud, Rêgine: *Kvinden på katedralernes tid*, s. 91

²³¹ *Kongespeilet*, s. 89

²³² Bagge, Sverre: *State Building in Medieval Norway*, s. 146.

²³³ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 187

²³⁴ *Kongespeilet*, s. 97

Men selv om hirdmennene ikke levde etter alle tidens krav om høvisk opptreden og etikette, var den nye lærdomskulturen forfinet i forhold til tidligere regler og normer for hvordan en hirdmann skulle være. *Kongespeilet* forteller at de som befinner seg i kongens nærhet, bør være moralsk forbilledlige, og følge reglene om våpenbruk, klesdrakt og selskapelig opptreden.²³⁵ Med innføring av høviske idealer var det mannlige i Norge utvidet til også det å ha følelser, gode manerer, fine klær og ferdigheter innen sang og musikk. Kontrasten til det norrøne mannsidealet fra sagaene var betydelig, og følgende utdrag fra Håkon Håkonssons saga viser at ikke alle ferdigheter ble tillagt like stor betydning; ”Jeg lærer meg sang herre, svarte han. Da sa jarlen: Du skal ikke lære sang, du skal verken bli prest eller biskop.”²³⁶

Det later til å være enighet om at betingelsene for norske hirdmenn var ulik den europeiske ridderens, men vi vet allikevel at hirden på 1200-tallet definerte sin egen rolle etter europeiske forbilder. Og sett i et slikt perspektiv kan det tenkes at norske hirdmenn så seg selv som riddere på lik linje med dem. I den høviske litteraturen ofret ikke ridderen mange tanker på tro og fedreland, men levde først og fremst for kjærligheten til en kvinne som han hadde gitt sitt hjerte. Han er sentimental og følsom, som i *Laustiksongen*; ”Av di riddaren var elskhugsbunden, feste han hugen sin til fuglesongen, plent som om alt han lysta å ha, hadde vori der, og så gådde han med all sin hug på fuglesongen, som kveikte han til elskhug.”

”I det kongeriket var det ein ung mann, son til ein dyrverdig mann, fager og vel manna over alle andre. Han var ein raust og riddarleg mann, og kongen rosa han mykje og heldt han svært kjær.” Ridderen i *Songen om to elskande* representerte et helt nytt syn på hvordan en mann skulle være. Ridderen var høvisk, tapper, omgjengelig og tålmodig, og full av følelser. Han var belevn i kamp og trofast i vennskap og led i kjærligheten til sin utkårede, som han enten beilet i et åndelig fellesskap eller i mer fysisk form. Ridderen dro på reise for å møte eventyr og kamp og alt han gjorde var for hans utkårede og kjærligheten.²³⁷

²³⁵ *Kongespeilet*, s. 86-87

²³⁶ *Håkon Håkonsson saga*, s. 22

²³⁷ Rytter, Henrik: *Norrøne bokverk Nr. 38, Strengleikar*, s. 12

Kontrasten til norske hirdmenn slik vi kjenner dem fra sagaen og annen dokumentasjon er stor. ”Men han, den høviske ridderen, harmast mykje av di laustik såleis var sviken av avund og ilske. Han let straks gjere eit kjer av gull og læse det med gullslegi lok og let setje dyre glimesteinar ikring med fager bragd og stor hagleik.” Ridderen i *Laustiksongen* reagerer med sinnsro, han føyer seg etter form og etikette, har krangler ikke og bråker ikke og han ofrer seg for henne som har det vanskelig. Krigeridealet fra tidligere litteratur ble i høviske fortellinger erstattet av en helt ny helt med en annen mentalitet. Ridderen er ikke ute etter hevn og han taper ikke ansikt fordi han ikke får sin elskede, samfunnet ser på hans handlinger på en annen måte og det er andre forventninger til hvilken atferd han skal ha. Den ytre handlingen i de høviske fortellingene var ikke nevneverdig forskjellig fra tidligere sagalitteratur, men den måten problemene takles på og følelsene som ridderen viste, var noe helt nytt. Forventet adferd hos mannen var regulert av nye normer og regler og divergerte med tradisjonen. De norrøne heltene i sagalitteraturen levde med sterkt prestasjonspress og investerte i fremtiden, slik at ryet skulle overleve dem. Essensen var at man alltid skulle være den beste og overgå alle andre, og begreper som hevn, ære og ætt var elementære. I tillegg var de norrøne heltene et redskap for skjebnen, selv om de tilsynelatende styrte sine egne liv. Prøvelser som utviklet karakteren og hvor resultatet var visdom, var et stoisk ideal, å vise følelser kunne være tegn på svakhet. Det norrøne idealet var det sterke, frie mennesket, som ikke var underkastet noen og ikke tjente noen.²³⁸

Moralen i ridderskapet var å gi mannen mer selvbeherskelse og kontroll og i *Songen om to elskande* viser ridderen nye måter å orientere seg etter. ”Sveinen tenkte at det var betre for han å bie med bidlund enn å skunde på med fåmen ofse og med fallande von miste mål og ventande voner.” Kraft og styrke var fortsatt viktige egenskaper for mannen, men ridderen skulle ikke være så voldelig som tidligere. Ridderskapet krevde at sverdet skulle være en rettens, ikke et maktens sverd. Og idealer i de høviske tekstene sto ikke langt fra det praktiske liv ved hoffet. Lydighet for hirdmannen var forankret i et objektivt regelverk, og dyder som lydighet, underordning og tjeneste gikk igjen i tidens norske dokumenter.²³⁹

²³⁸ Bagge, Sverre: *Mennesket middelalderens Norge*, s. 32

²³⁹ Ibid, s. 168

Viktigst er det faktum at ridderen skulle være lojal mot kongen og han skulle gi beskyttelse tilbake. En slik *byttehandel* var kjent fra religiøst liv, hvor det guddommelige skulle sørge for gode avlinger, frelse, seier i kamp og andre ting, mot at menneskene utførte bestemte ritualer, ba eller ofret. I den tradisjonelle oppfatningen av middelalderens individforståelse og religionsutøvelse var det kollektivet som definerte individet, og gudsforholdet artet seg i hovedsak som en gjensidig avtale mellom Gud og mennesket. Menneskets rolle var å utføre gitte handlinger og delta i bestemte ritualer, til gjengjeld skulle Gud sørge for at det gikk dem godt.

Ridderkulturen var gestuell og det var viktig å vise seg frem, slik at andre så hva man gjorde. Konkurranser var derfor en utbredt aktivitet ved hoffet og det var noe det norske middelaldersamfunnet kjente til fra norrøn tid. Mann mot mann både i det politiske, sportslige og en rekke andre områder var vanlig, men i motsetning til slik det er i det moderne samfunnet var ikke materielle verdier et mål i seg selv, men midler til å skaffe seg herredømme over andre.²⁴⁰ Det som var av stor betydning, var at man levde opp til de forventninger andre hadde og at man skulle leve opp til et ideal.

I *Songen om to elskende* får vi et forvarsel fra forfatteren om at noe vil inntreffe, fordi ridderen ikke var i besittelse av det idealet som en ridder burde ha. ”Men jeg er redd for at den ble ham til liten hjelp, for det var intet måtehold i ham.” Det samme skjer senere i fortellingen. ”Fylt av glede over å holde henne i armene sine, glemte han trylledrikken.” Måteholdsidealet sto sentralt, og ble i høvisk litteratur ofte kallt overmot.²⁴¹ Ridderen har ikke alle de kvalitetene som var essensielle og moralen i fortellingen blir tydelig; den som ikke lever opp til det som er forventet får ingenting.

²⁴⁰ Ibid, s. 47

²⁴¹ En innflytelse fra gresk litteratur, hvor manglende måtehold ble kalt *hybris*, Thorleif Dahls kulturbibliotek; *Marie de France, Fortellinger*, s. 127

Kvinnen

I både den hellige og den profane litteraturen på 1200-tallet endres kvinnenens stilling, og de fikk andre referanser også i det virkelige liv. I religiøs litteratur symboliserte Jomfru Maria den rene kvinne og mor i én og samme person, som en sterk kontrast til den syndige Eva.²⁴² Den sittende jomfruen med barnet på fanget, smerten, lidelsen, den kvinnelige passivitet, barmhjertighet og medlidelse var nye fromhetsidealer for nordboerne. Men magien og krafttroen i jomfrustanden har nok vært fremmed for nordboerne, noe historiene til Mariaskikkelsen på nordisk mark viser. Det er den praktiske "Fruen" eller "Moderen" som vinner innpass i Norden, ikke jomfruen.²⁴³ Gro Steinsland mener det kan være fordi kvinnebildet og kvinneidealer i det førkristne Norden er så vesentlig forskjellig fra det kvinnebildet som Maria representerer. Kvinnen i norrøn tid er praktisk, sikrer overlevelse, hun velsigner grøden og de velfylte stabbur, noe som var kulturelt betinget i et samfunn hvor det å skaffe mat ikke alltid var like enkelt. I den høviske litteraturen blir kvinnen opphøyet og elsket, men kvinnens stilling i litteraturen var først og fremst et litterært ideal og mye tyder på at virkeligheten var en annen.

I høymiddelalderen var det ingen automatikk i at kvinner kunne legge premisser for sitt eget liv. De hadde som oftest ingen utdanning og hadde bare begrenset stemme i det offentlige rom. Men selv om kvinner verken hadde status eller posisjon i samfunnet, var de allikevel ikke dømt til taushet. Gjennom menn kunne de oppnå en posisjon i samfunnet og mange kvinner kunne i større eller mindre grad hevde sitt eget syn og derigjennom påvirke sin egen rolle. Kvinners rettigheter og plikter innenfor det føydale systemet utfordres i *Songen om to elskande*. Kvinnen nekter å forholde seg passiv til beslutninger som har med hennes eget liv å gjøre. I fortellingen er det kvinnen som finner løsninger og mannen gjør som hun sier; "Då sveinen hørde rådet hennar, huggast han mykje og takka henne og tok ferdalov av kjærasten sin og før til fylket sitt og budde seg skundsamt til ferda og før til Salernaborg."²⁴⁴ Videre i fortellingen understrekes ytterligere kvinnens kapasitet. Ikke bare organiserer hun hele opplegget, men hun rettleder ridderen overfor kongen og viser en politisk kløkt. Kvinnens prosjekt understreker hennes rolle som subjekt i fortellingen; "Når du

²⁴² Blom, Ida (red): *Cappelens kvinneleksikon*, s. 415

²⁴³ Steinsland, Gro: *Den hellige kongen*, s. 163

²⁴⁴ *Salernaborg* er Salerno i Italia

så kjem heim att til dette fylket, skal du be om meg hjå far min. Han kjem vel til å kalla deg barnsleg og seie deg vilkåra, men du skal samtykkje viljug, for på annan måte kan det ikkje vere.” I prinsippet har hun samme slags mål som en mann, men hun benytter spesifikt kvinnelige midler til å oppnå dem, fordi det er de våpen hun rår over. Fortellingene gir kvinnen en positiv rolle og mulighet for å ha litt kontroll over sitt eget liv. Men utfallet for en slik frihet er døden, enten for kjærligheten slik som i *Laustiksongen*, eller for kvinnen, som i *Songen om to elskande*. Kvinner ved hoffet kan identifisere seg med kvinnen som besluttsom initiativtager. En som ikke bare passivt var knyttet til samfunnet gjennom en mann, eller en passiv status som gift kvinne, men som sentrum for ridderens oppmerksomhet og med mulighet for i noen grad å bestemme over sitt eget liv.

Kvinneidealet i sagalitteraturen og den høviske litteraturen sto i sterk kontrast til hverandre. I *Laxdøla saga* blir Aud sveket av sin husbond Tord, og tar hevn ved å snike seg inn i rommet hvor han sov og gå løs på ham med sverd. Tords reaksjon etterpå var at Aud bare hadde gjort det hun måtte gjøre.²⁴⁵ Det som i sagaene er kvinners lodd; styrken til å tie om sine følelser og handle når det gjelder, er totalt forandret i den høviske litteraturen. Handlekraften er forfinet og sentimental og lidelsen har fått en betydelig plass. Det rå og brutale er fullstendig borte, og eventuelt møtt med åpen avsky, slik vi ser det i *Laustiksongen*, da den døde fuglen blir brakt til fru. Kvinnen reagerer med sinne og gråt, men hun lar det ikke gå ut over noen, det er hun som lider og har det vondt. Kvinner skulle tie og lide og vise fromhet og ydmykelse; ”Då tok frua opp fugleliket, og ho gret mykje og banna alle som hadde sviki laustik, og alle som hadde laga snarer for å svike og ta laustik. Sia tok ho eit gullvovi pell og sveipte liket og lekamen åt laustik i det.” Slik kvinnen fremstilles i *Laustiksongen* er hun i en situasjon hvor hun ”må ta sitt kors og bære.” I tidens etiske morallære holdt kristendommen ofte kvinner ansvarlige for slike forhold, fordi de ble sett på som moralsk svakere enn menn.²⁴⁶ Ved å sende nattergalen til sin elskede, får kvinnen i *Laustiksongen* likevel det siste ordet og viser at det i høvisk litteratur fantes en forestilling om at man som kvinne faktisk kunne ha noe å fare med.

²⁴⁵ *Soga om laksdølane*, s.91

²⁴⁶ Eriksen, Stafka Georgieva: *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 226

I norrøn litteratur var kvinner som ble sveket ofte hevnløstne: Etter at Gudruns ektemann Atle har tatt livet av brødrene hennes, bestemmer Gudrun Atles husfolk. Atle selv og hans menn er tydeligvis for drukne til å gå til aksjon mot henne:

Kniv brukte hun,
ga bloddrikk til sengen,
dødsfus og hardlynt –
løste så hundene,
vekket husfolket,
mot halldøren hev hun
brennende vedskier.
Brødrene var hevnet.

Til ilden ga hun alle
som inne var.²⁴⁷

Følelser som vi ser det i høvisk litteratur, er erstattet med handling. Tema og problematikk er mye av det samme, men som tidligere nevnt er det ulike måter å løse oppgavene på som gjenspeiler hvilke tanker og idéer som til enhver tid preger samfunnet og er akseptert av samtiden. Verken i høvisk litteratur eller i norrøne tekster reflekter kvinnen over sin egen handling, og det er ingen tegn til moralske skrupler verken for ekteskapsbrudd eller svikefull kjærlighet. Følelser som anger, skam og skyld er ikke universelle følelser, men avhengig av en kulturell forståelse av begrepene.

Jeg vil hevde at aristokratiske kvinners stilling i høymiddelalderen var av en slik karakter at det ikke var mye de kunne gjøre for å endre sin livssituasjon, men de kunne påvirke sine omgivelser til å ta valg som gjorde deres liv mer utholdelige. Det handler ikke om selvrealisering i moderne forstand eller om å finne den mest behagelige levemåte, men om trangen til – og ønsket om å overleve.

²⁴⁷ Utdraget er fra *Atlakvadet*, i Henriksen Vera: *Sagaens kvinner*, s. 28

Ekteskapet

Middelalderen hadde to rivaliserende moralsystemer – et opprettholdt av det kristne samfunnet, det andre et produkt av en verdslig høvisk lærdomskultur.²⁴⁸ Det første tok ekteskapet som en selvfølge og gjorde det til et uoppløselig hellig sakrament, mens det andre teoretisk så ekteskapet som en feiltagelse. I høymiddelalderen har vi sett at hensikten bak en handling ble sentral og i det praktiske liv kom det til uttrykk i kirkens samtykke i ekteskap. Ekteskap skulle baseres på vilje mellom de to partene, ikke på en kontrakt mellom slektninger. For et verdslig aristokrati ble det en konfrontasjon mellom kirkens forventning om individuelt samtykke fra begge parter og et livslangt ekteskap, og deres vektlegging av en politisk og økonomisk allianse. Både politisk og privat var det personlige bånd som knyttet mennesker sammen i høymiddelalderen.²⁴⁹ Ekteskap var derfor et sterkt middel til å skape bånd og allianser og en viktig måte å utvide jordeiendom og makt på. I *Håkon Håkonssons saga* kommer det frem i kampen om kongedømmet; ”De mente at det likeste ville være om kongen ba om å få til ekte jarlens datter jomfru Margrete; da ville alt være trygt, sa de, jarlen ville da elske kongen som sin egen sønn”.²⁵⁰

Norge var i høymiddelalderen et bondesamfunn der råderett over jord dannet grunnlaget for sosial status, og hensynet til eiendom gikk foran personhensyn.²⁵¹ Vi behøver ikke forestille oss menn som enkeltstående mennesker, men som representanter for den gruppen som besatte jord i større eller mindre grad. Hensikten med å etablere passende ekteskap var ikke å undertrykke individet, den virkning vi umiddelbart hefter oss ved i dag, men å sikre sosial stabilitet. På grunn av ekteskapslovgivningen ble familien mindre avhengig av ætt og ættebånd, som derfor ble svekket i høymiddelalderen, og politiske og økonomiske hensyn overtok der slekten før hadde vært den ubestridte kollektive maktfaktor.

Kirkens motiv for enighet mellom partene var at gjensidig troskap bygget på et sakramentalt grunnlag gjorde ekteskapet uoppløselig. I et politisk og økonomisk perspektiv var det også av stor verdi at partene ikke bare holdt sammen av plikt, men

²⁴⁸ Rougemont, Denis de: *Love in the western world*, s. 275

²⁴⁹ Bagge, Sverre: *Mennesket i Middelalderens Norge*, s. 66

²⁵⁰ *Håkon Håkonsson saga*, s. 56-57

²⁵¹ Power, Eileen: *Kvinder i katedralernes tid*, s. 35

jobbet for de samme interesser. Derfor var det ved skiftende politisk utvikling fordelaktig å kunne oppløse et ekteskap for å gifte bort arvinger til andre.²⁵² Det er rimelig å anta at så godt som alle føydale fornuftsekteskap i høyere kretser var basert på hensynet til jordeiendom, og i noen tilfeller ble både mannlige og kvinnelige arvinger sett på som løsøre knyttet til eiendommen.²⁵³ I et slikt perspektiv er det vanskelig å se i hvilken grad det er realistisk å forvente at kirkens krav om kvinnens rett til samtykke hadde annet enn teoretisk verdi i aristokratiske kretser. Kirkens generelle holdning til kvinnerollen understreket også mannens autoritet både utenfor og innenfor ekteskapet. Kvinnen hadde ingen egentlig beslutningsmyndighet, og dokumenter i samtiden viser at det var far og kommende ektemann som forhandlet om ekteskapsinngåelse i Norge.²⁵⁴ En holdning var at dersom faren giftet bort datteren til en mann som var bra nok, så ville kjærligheten og anerkjennelsen vokse frem hos kvinnen. Mannen derimot, skulle ikke elske – det var et tegn på svakhet.

I *Songen om to elskande* er det en ridder og en kongsdatter som ønsker å gifte seg, noe som i samtiden ikke var realistisk. I en dypt forankret hierarkisk tenkning var det nesten en umulighet med ekteskap mellom to som kom fra så ulike klasser, da stand ble ansett som en av Guds innsatte realiteter.

Samtidig som gotikken forandret kristendommens innhold og tro, endret også kirken sin forståelse av ekteskapets form og funksjon. Forandringen av ekteskapet kan sees på som todelt; en aksept for en ny ekteskapsliturgi og lovgivning, og en tilegnelse av nye kristne normer.²⁵⁵ På 1100-tallet og etter kanonisk rett, skulle ekteskapet nå være et hellig sakrament hvor gjensidig samtykke mellom ektefellene skulle ha forrang for eiendomsinteresser. Det personlige båndet og følelsene mellom partene skulle være tilstede ved ekteskapsinngåelsen og være overordnet andre formål. Var det kjærlighet mellom partene som lå til grunn for gjensidig samtykke? Kanonisk rett satte minstealderen for ekteskap til 12 år for jenter og 14 år for gutter, men i høyere sosiale

²⁵² Duby, Georges: "The knight, the Lady and the Priest:" i *The making of Modern Marriage in Medieval France*, s.75

²⁵³ Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 15

²⁵⁴ Eriksen, Stefka, Georgieva; *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 221

²⁵⁵ Arnòrsdóttir, Agnes S; "Two models of Marriage? Canon Law and icelandic Marriage Practice int the Late Middle Ages" in (Ed) Korpolia, Mia: *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, s. 79

lag var det vanlig å gifte seg tidligere. Gjennomsnittsalder for ekteskap i Norge i denne perioden var 15 år.²⁵⁶

Kjærligheten i høviske kretser ble først og fremst ansett for å være umulig mellom mann og hustru. ”Ekteskap er ingen gyldig grunn til ikke å elske.”²⁵⁷ Regelen var basert på en overbevisning om at det som bandt ektefolk sammen, ikke hadde noe til felles med ekte romantisk kjærlighet.²⁵⁸ I et forhold ble kjærligheten triviell og det mystiske forsvant, og det var en forutsetning for ekte kjærlighet at det mystiske skulle være tilstede. I *Laustiksongen* er denne problematikken gjennomgående i hele fortellingen. Kjærligheten mellom en ridder og en høvisk dame blir satt opp mot den manglende kjærligheten mellom ektefellene. “Den unge riddaren elska kona åt grannen sin. Så mykje og så lenge bela han til henne, og så stor godhug fekk ho til han at ho elska han over alt i verda.” Målestokken er ikke en kristen moral, men det høviske idealet om kjærlighet på tross av ekteskapet. De to som elsker hverandre viser ingen moralske skrupler i sin kjærlighet, kjærligheten er en dyp kraft som blir forherlighet. Og publikum inviteres til å føle med de to som elsker så trofast, men ikke får sine lengsler oppfylt.²⁵⁹ Når forhold mellom ridderen og hans kjæreste kunne vurderes positivt, selv om det gikk på tvers av tidens normer og regler, er det fordi at det blir satt opp mot ekteskap som er inngått uten kjærlighet, og det var det nok mange av i høymiddelalderen.

Ydmykheten og lengselen i kjærligheten mellom hovedpersonene kommer tydelig frem der de står i hvert sitt vindu og ser på hverandre; ”I måneskinnet då herren hennar sov, stod ho opp or senga hans og kledde seg i kåpa si og gjekk for å stå attmed gluggen, for ho visste at kjærasten hennar sto på hi sida i ein annan glugge og levde same livet, så han vakte mest heile natta”.

Nattergalen blir fanget og drept av ektemannen, slik kvinnen er ”fanget” i sitt ekteskap. Samlivet dreper muligheten for romantisk kjærlighet. Sannsynligheten for at et kjærlighetsløst ekteskap var en skjebne hun delte med de fleste kvinnene i den

²⁵⁶ Helle, Knut: *Aschehougs Norgeshistorie*, s. 171

²⁵⁷ Capellanus: *Andreas: The art of courtly love*, s. 134

²⁵⁸ Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 20

²⁵⁹ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 206

verdslig eliten i høymiddelalderen er stor. Et forvaltet hierarki som ikke var diskutabelt, nedarvet autoritet og standstilhørighet blant de øverste klasser gjorde ekteskap basert på kjærlighet til en umulighet for aristokratiets kvinner.

Kanskje kvinnene ikke fant det problematisk at ekteskap var arrangert? Det er en mulighet for at tidens strenge konvensjon var en allmenngyldig sannhet, som det ikke ble satt spørsmål ved. Trygghet i form av jord og beskyttelse er faktorer som ikke må underslås i en slik sammenheng. I høymiddelalderen var det enormt viktig for kvinner å finne ”et godt parti.” I et slikt perspektiv er det fullt mulig at kjærlighet hadde en sekundær rolle i inngåelse av ekteskap. Forventningene til en ektemann var neppe av følelsesmessig karakter, men mer en nødvendighet, i en politisk eller økonomisk hensikt.

Det var en skjebne man måtte godta og se som Guds plan. Det var ingen alternativer. I *Laustiksongen* representerer både hovedpersonens tankegang og de forestillinger som presenteres, klare føydale verdinormer. Disse normene er bestemmende både for den implisitte sosiale forventning til ridderen og ektefellene i fortellingen.

Ektemannen i *Laustiksongen* interesserer ingen seg for, han representerer den store hindringen, en nødvendig faktor i høviske tekster. Hans følelser kommer til uttrykk som konkret handling når han fanger nattergalen og gir den til konen sin; ”Han gjekk opp i soveloftet med same og sa: ”Frue”, sa han, ”kom hit og tal med meg. No har eg sviki laustiken din, av di du kvar natt har mødd deg og vakt lenge.” Ved å drepe kjærligheten taler slektens stemme i fortellingen og gjenoppbygger balansen i de referanserammer og verdier som er knyttet til det føydale ekteskapet. For kjærlighetsforholdet mellom kvinnen og ridderen har ikke livets rett. Innholdet i *Laustiksongen* er tilpasset middelalderens virkelighet. De to som elsker får hverandre ikke, det nyttet ikke i samtiden at følelsen seiret, ekteskapet var sterkere og tidens konvensjoner krevde at det gikk seirende ut av en moralsk konflikt. Ekteskapet og den rette verdensorden måtte opprettholdes, slik Gud og det føydale samfunnet ville at det skulle organiseres.

Alternativ til ekteskapet

Den kongen som då budde der, hadde ei dotter, ei fager og høvisk møy, men ikkje hadde han fleire barn. Han heidra og elska henne over alt i verda. Mektige menn bela til henne og ville gjerne få henne, men far hennar ville slett ikkje gifte henne bort, for han kunne aldri vende augo bort frå henne.

Grunnlaget for den føydale verdens politiske og sosiale posisjon var besittelse av jord, og i sin egenskap av jordeier var kvinnen en betydningsfull person.²⁶⁰ Ekteskap i høye aristokratiske kretser var storpolitikk og partenes følelser var underordnet.²⁶¹ Likegyldigheten til personenes følelser viser at det var kollektivet som definerte individet i middelalderen. Personlige hensyn og hindringer for sammenslutning av jordeiendommer så ut til å være fraværende.²⁶² Kongens standpunkt i *Songen om to elskande*, kan være at han ønsket at datteren av ulike årsaker ikke skulle gifte seg.

I det norske samfunnet i høymiddelalderen hadde kvinner enten en reproduserende funksjon eller var ydmyke representanter for kirken i klosteret. Klosterlivet har kanskje vært et tilfluktsted for noen kvinner.²⁶³ Et liv i ydmykhet og fattigdom var mål innen rekkevidde for alle, og selv om jomfrufødsel og evig renhet var uopnåelig for de fleste, var det likevel en utvetydig indikasjon på hvilken retning man skulle søke. Mange kvinner hadde flere motiver for å ønske et liv i fromhet og kyskhet utover det rent religiøse. Et aspekt berøres om man ser på hva det verdslige livet innebar for mange. I et slikt perspektiv ville klosterlivet være langt fra undertrykkende, snarere tvert i mot. Brutale ekteskap var dagligdagse, og mange var de som måtte bøye hodet – ikke for Gud, men for sin mann. Kvinnens selvsagte funksjon i middelaldersamfunnet var å bære frem barn, og det var forbundet med stor fare, og mange var det også som endte sitt liv i barselseng. Kvinner i kloster ble fritatt for denne risikoen, og de unngikk å måtte bære frem uønskede barn. Slik kunne den

²⁶⁰ Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 34

²⁶¹ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 212

²⁶² Power Eileen: *Kvinden i middelalderen*, s. 35

²⁶³ Ibid, s.12

kristne jomfru oppnå en frihet som ikke ble de gifte kvinnene til del. Det å gå i kloster var også en klar samfunnsmessig posisjonering. Klostrene ga studie- og arbeidsmuligheter som ikke fantes i samfunnet for øvrig. Kvinnene kunne nok ha ansvarsfulle posisjoner som husfruer, men var i stor grad avskåret fra boklig lærdom og intellektuelle sysler. Klostrene innebar en unik tilgang til kunnskap, og de var kvinners eneste mulighet til å leve i religionens tjeneste. Klostrene var i hovedsak forbehold kvinner fra aristokratiet.

Syndenes forlatelse

Man kan undre seg over at det ikke foreligger noen moralsk fordømmelse av de mange ukonvensjonelle kjærlighetsforholdene som kommer til uttrykk i fortellingene. En forklaring kan være at det ikke ble oppfattet som noe klart brudd på tidens moral, fordi det er idealet – ikke realitetene – som beskrives. I den høviske litteraturen var det heller ikke det fysiske forholdet som var det viktigste, men det åndelige begjæret og den platoniske kjærligheten, samt bestrebelsene på veien mot målet.

Ridderen og kvinnen i *Laustiksongen* viser ingen anger for sine handlinger, men en følelsemessig og psykologisk lidelse fordi de to elskende blir atskilt – det er straffen.²⁶⁴ I samsvar med idealet om at kjærlighetens bånd aldri brytes mellom to som virkelig elsker hverandre, lever kjærligheten videre også etter døden. Vi ser det i *Laustiksongen* og vi ser det mer håndgripelig i *Songen om to elskande*. Trofasthet mellom kvinnen og ridderen gjør at kjærligheten grenser opp til det båndet et ekteskap ideellt skulle inneholde. ”No er det å seie dykk om møya som var så vitug og høvisk og fager, at ho fall ned der og døydde av sorg attmed kjærasten sin.”

²⁶⁴ Eriksen, Stafka Georgieva: *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 232

Uproblematisk dobbeltmoral

Dobbelmoral kan defineres som en etisk teori som setter opp ulike moralkrav, alt etter person og situasjon. Det er ingen universalistisk moral, for de samme moralkrav gjelder ikke for alle og ved alle anledninger. Begrepet er svært dekkende for middelalderen.

Begrepet synd var nytt med kristendommen og kirken forvaltet en helt annen moraloppfatning enn den gamle religionen. I norrøn tid var rett og galt et spørsmål om hva folk mente, konkret uttrykt i begrepet ære, og handlet man i strid med æren, ble man utsatt for skam.²⁶⁵ I en religiøs verdensorden var det andre normative regler som var gjeldende. Den kristne synd var det bare Gud som kunne stryke, hvis den som hadde syndet angret og gjorde bot. ”Er elskov synd så drar den så mye godt og edelt med seg, at det lett blir tilgitt av Gud.”²⁶⁶ Norske lover hadde generelt en negativ holdning til føreteknelige forhold, men definerte ikke dette som synd, hvis personene senere inngikk ekteskap.²⁶⁷

Selv om det ikke tas direkte avstand fra elskov utenom ekteskap i høymiddelalderen, er det klare regler for hva som er akseptabelt.²⁶⁸ De som bare ville tilfredstille sitt seksuelle behov, kunne ende i helvete.²⁶⁹ Det var altså ikke greit at man bare skulle tilfredsstille sitt seksuelle behov, slik det hadde vært i norrøn tid, der kvinner av lav rang sto seksuelt til disposisjon for husbonden og eventuelle gjester.²⁷⁰ Nå var seksuell omgang utenfor ekteskapet ikke lenger en sak mellom enkeltpersoner og slekter, men en samfunnssak og dermed en forbrytelse.

I middelalderen hadde man andre forestillinger om menneskets personlighet enn vi har i dag, og det var fullt mulig å synde mot kirkens bud i det ene øyeblikket og å vende seg til Gud i from bønn i det neste uten å reflektere over sammenhengen mellom handlingene.²⁷¹ Selv om det var en akseptert holdning, gjaldt det ikke alle

²⁶⁵ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 115

²⁶⁶ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i fransk og tysk middelalder*, s. 459

²⁶⁷ Eriksen, Stafka Georgieva: *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 224

²⁶⁸ *Håkon Håkonsons saga*, s. 93

²⁶⁹ Vedel, Valdemar: *Ridderromantikken i fransk og tysk middelalder*, s. 137

²⁷⁰ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 33

²⁷¹ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 14

mennesker, og tidens dobbeltmoral overskrider all vår moderne forståelse av begrepet rettferdighet og likhet for loven. I middelalderens kulturforståelse var ikke alle menneskene underlagt de samme sosiale normer og regler. Den tradisjonelle moralfølelsen var knyttet direkte til sosial ære og skam og utformet ulikt etter kjønn og stand. En differensiert moral etter kjønn og stand er et utslag av hele standsamfunnets regelverk og legitimert i en gitt forståelse av verden.

Hedendommen hadde et positivt syn på kropp og seksualitet, og i står i sterk motsetning til middelaldersk kristendom, hvor seksualiteten i seg selv var syndig og uren og bare kunne aksepteres innenfor ekteskapet. Kirken i middelalderen hadde en intens motvilje mot seksualitet og dyptgripende forestillinger om seksuell urenhet i forhold til det hellige. Avholdenhet var derfor en dyd, men i ekteskap var forplantning og det å sette avkom til verden det eneste som kunne rettferdiggjøre det ondet som seksualiteten var, for innenfor ekteskapets rammer sørger den for at Guds folk blir tallrikt. Fra Augustin hadde det kristne aspektet ved ekteskapet vært at det forhindret mennesker i å leve i synd. I *Laustiksongen* realiseres ikke seksualiteten ut fra et forhold om likestilling, men fra et dominansforhold. Hovedpersonene i høvisk litteratur kan i en slik sammenheng virke totalt blottet for kristen moral.²⁷²

Kongen og stormenn hadde ofte et seksuelt forhold til mange kvinner, for å uttrykke makt og også for å sikre seg etterkommere, noe som ikke var forenelig med kirkens krav til ekteskapsmoral. Håkon Håkonsson forlover seg med Margrete Skulesdotter, men han får i alle fall to barn med en annen før de gifter seg noen år senere, og det er helt uproblematisk, de to uekte barna får også status som kongens etterkommere, men ikke med samme rett til tronen som ektefødte. Tiden satte imidlertid strengere seksualmoraliske krav til kvinner enn til menn.²⁷³ Kvinner var i den kristne middelalder underlagt helt andre forventninger og krav, og seksuell frihet var kun forbeholdt menn. I vårt perspektiv er dette hykleri, men det forutsetter en moderne universalistisk moralforståelse og en identitetstenkning omkring subjektet som var fremmed for middelaldermenneskets selvforståelse. Middelaldermennesket hadde ikke et bevisst forhold til innvendighetstenkning, alt var utvendig og formelt.

²⁷² Eriksen, Stafka Georgieva: *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 227

²⁷³ *Ibid*, s. 225

Kap. 5. Religiøse og ikke-religiøse elementer i tekstene

Det sømer seg ikkje for dei som Gud har gjevi visdom
og kunnskaps evle og ordhegd til å bere han fram, å løyne
gudslånet i seg; heller fell det på dei å syne andre med
god vilje det som tektest Gud å gje dei.

Strengleikar

Det er vesentlig å huske at kirken forvaltet den *eneste* religionen som var tillatt i høymiddelalderen. Kontroll og begrensning av seksualitet var den ene hovedpilaren i middelalderkirkens forhold til befolkningen, forberedelse av den gode død på vei til frelsen og paradiset den andre. Den formet det religiøse og verdslige livet og var helt sentral for tidens åndelige kultur. Etter mitt syn hadde kong Håkon Håkonssons prosjekt ikke hatt en mulighet uten kirkens velsignelse. De høviske fortellingene inneholdt religiøse elementer som folk kunne kjenne seg igjen i, og derfor relatere til sitt daglige liv. På denne måten samhandlet kirken og kong Håkon Håkonsson om å bygge hans posisjon som den gudevalgte kongen. Kirken administrerte den gode moral satt i system ved ulike handlinger som bønn, skriftmål eller faste. Gjennom sakramentene kontrollerte kirken både den enkeltes liv og det kollektive samfunnet som helhet. Den tidlige middelalderens kristendom var en sakral-juridisk rettsordning, men i gotikkens spiritualitet ble den omformet til en individualistisk kjærlighetsreligion.²⁷⁴ Kirkemakten stod i høymiddelalderen som kulturformidler av nye europeiske impulser og maktet i høy grad å gjennomføre de ytre former for europeisk kristenliv. Begrenset kildemateriell gjør at det ikke er mulig å påvise menneskenes personlige religiøsitet i høymiddelalderen. Hvorvidt nordmenn var kristne på denne tiden, er en diskusjon som har pågått siden historikerne Bull og Paasche formulerte en debatt om dette allerede i tiden rundt første verdenskrig.²⁷⁵

Mye i den høviske litteraturen sto i sterk kontrast til budskapet i den religiøse kulturen, men det var ingen åpen konflikt, fordi verdslig litteratur ikke inneholdt et

²⁷⁴ Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvete*, s. 60

²⁷⁵ Schumacher, Jan, Amundsen, Arne Bugge (red): *Norges religionshistorie*, s. 106-107

konkurrerende verdensbilde som kunne true kirken.²⁷⁶ Det var ingen åndskamp mellom kristne og sekulære verdier, og i stor grad inneholder høvisk litteratur respekt for kristen tro, og høvisk litteratur fungerte som håndbøker i både høvisk adferd og kristen moral.²⁷⁷ Høvisk litteratur minimaliserer konflikten mellom kirkens moralnormer om kjærlighet og ekteskap og høviske idealer.

Det var ingen litteratur bygget på kristen moral som ble presentert for den norske eliten. Likevel var den ikke verre enn at kirken kunne akseptere den. De åpenbare motsetnings- og spenningsforholdene mellom det hellige og det profane var tvert imot meningsbærende for publikum i samtiden. Problematisering av motsetningene mellom høvisk og religiøs litteratur er etter min mening å trekke paralleller til en moderne forståelse. Jeg mener at de historiske og idémessige forutsetningene kommer i skyggen ved å tillegge menneskene i høymiddelalderen den samme rasjonalitet og vurderingsevne vi har til å skille moralske begreper, Min lesning av de høviske tekstene har bygget på oppfatningen av at eliten i høymiddelalderen forholdt seg til en virkelighet hvor grensene for hva som var rett og galt var så grunnleggende og tydelige at de litterære overskridelsene ikke skapte konflikt, men spenning.

Med religiøse briller

Strukturen i alt som ble skrevet i kristen middelalder hadde sin bakgrunn i den hellige skrift.²⁷⁸ Langt på vei var trubadurenes hyllest til kvinnen sammenfallende med kristendommens hyllest til den hellige Jomfru. Den nye religiøse lengselen fikk gjennom høvisk litteratur et verdslig uttrykk i romantisk kjærlighet, og symboliserte samtidig lojalitet til kongen. Som vi har sett, bar kirken lenge over med ridderdiktningen, og de eneste norske oversetterne vi kjenne, til var klostergeistlige. Den geistlige eliten hadde etter min mening interesse av at høvisk dannelse ble etablert ved hoffet, fordi mange av idealene i tekstene er i overensstemmelse med det kirken forkynte.²⁷⁹ Jeg vil hevde at det er mange elementer i høvisk litteratur som er sammenfallende med religiøs praksis, og at kirken kunne legitimere høvisk litteratur

²⁷⁶ Bagge, Sverre: *Mennesket i Middelalderens Norge*, s. 93

²⁷⁷ Eriksen, Stefka Gerogieva: *Marriage in the sagas of chivalry*, s. 219

²⁷⁸ Pernoud, Régine: *Kvinder i katedralernes tid*, s. 51

²⁷⁹ Bandlien, Bjørn: *Kjærlighet og ekteskap i norrøn middelalder*, s. 236

ved å forstå den innenfor rammen av det som var akseptabel kristen moral. Selvsagt kunne de høviske tekstene oppfattes på flere ulike måter og forståelse for det religiøse aspektet i tekstene forutsetter en deltagelse i det kristne fellesskapet. Jeg mener at den aristokratiske eliten i høymiddelalderen var fortrolig med kristendommen og at religionen var like selvfølgelig som det daglige brød. Trolig spilte Gud og den kristne tro en noe større rolle for menneskene i høymiddelalderen enn for oss, og den kollektive tilhørighet og de offisielle rammene rundt kristendommen står fjernt fra vår privatiserte religionsutøvelse. Tiden var ennå ikke berørt av den rasjonalitet den moderne vitenskapen avstedkom, og de fleste var gudfryktige og levde etter kirkens regler.

Faste - en hellig handling

Motivasjonen for å faste i *Songen om to elskende* er for kvinnen å bli tynn og lett, og på den måten hjelpe sin elskede til å klare å bære henne. Samtidig viser hun en vilje til å gjøre bot for å sone for den urette gjerning det var å bruke styrkedrikken. ”Prinsessen forberedte seg; Hun fastet og var fåtærende, for å minske sin vekt og for å gjøre byrden mindre for sin venn.” I middelalderen var faste en av de vanlige religiøse plikter, som folk måtte forholde seg til.²⁸⁰ Faste var en religiøs prøvelse og en hellig handling, og både i Det gamle og Det nye testamentet er det referanser til faste. Motivene er mange, men det vanligste var nok å se fasten som en botshandling, der fasten ble uttrykk for anger og sorg. Den kristne fromhet kom i høymiddelalderen til uttrykk på mange måter, men å avstå fra å spise var kanskje av det mest betydningsfulle man kunne gjøre. Fasten var en god gjerning i dobbelt forstand; man viste at man selv ikke levde i overflod, og samtidig fikk andre glede av den maten man ikke fortærte. Å ofre mat i et samfunn hvor kampen for å overleve var stor, var en gjerning som langt overgikk seksuell avholdenhet eller generell fattigdom, som ikke var livsnødvendigheter på samme måte. Å avstå fra mat var dessuten noe troende fra alle samfunnslag kunne gjøre, uansett kjønn, økonomisk eller utdanningsmessig bakgrunn. Mange kirkefedre assosierte mat med begjær og anbefalte faste for å kvitte

²⁸⁰ Schumacher, Jan, Amundsen, Arne Bugge (red): *Norges religionshistorie*, s. 128

seg med eventuelle syndige tanker og for å unngå fristelse.²⁸¹ At fasten også ble brukt i Norge ser vi i Håkon Håkonsson saga, hvor Inga, mor til Håkon, må faste før hun bærer jern; ”...og det var flere menn, både lærd og ulærd, som fastet med henne.”²⁸²

Går opp mot fjellet – stiger opp mot himmelen

Pilgrimsferd var i tillegg til faste, bønn og almisse en viktig religiøs plikt, og foregrep menneskenes siste reise til det ukjente. Homilieboken sier; ”Dertil skal dere trofast akte på, enhver i sær, at dere stadig kommer til deres soknekirke, ydmykt og kristelig. Det er deres pilgrimsferd.” Med belegg i Homilieboken var pilgrimsferd et vidt begrep i høymiddelalderen, og viser at ordet var sterkt knyttet til det å møte Gud.²⁸³ ”Men han ville ikkje høyre på orda hennar, eller tru på orda hennar. Han før ei storferd med henne, og han kom seg opp på fjellet med henne med stor liding. Der fall han ned og sto aldri opp att, hjarta hans rann heilt or han, og der låg han såleis sprengd.” I et slikt perspektiv kan ridderens prøvelse i *Songen om to elskande* sees på som en pilgrimsferd eller botshandling, han nekter å bruke styrkedrikken for å få sin elskede, fordi han innser sitt eget hovmot. Og hovmodet var den største av alle synder.²⁸⁴ I oppgjørets time er det sannheten og det ydmyke mennesket som seirer. Han soner på en måte både sin og kvinnens ugjerning, og intrigen blir i samtidens øyne komplett. Søken etter Gud og frelse var tidens overordnede religiøse budskap og for kirken var askese den ytterste mandighet – det å ta full kontroll. Prestene formidlet Guds ord og foreskrev botshandlinger til de ulike synder, slik at man kunne gjøre godt igjen der man hadde tråkket feil og gjennom å gjøre bot kunne man unngå skjærsilden. Tro og frelse var ikke etablerte innvendige størrelser i høymiddelalderen og det var ikke forventet at folk skulle fortvalte troen alene. Om det er utilsiktet eller ikke vet vi ikke, men ridderen nekter å høre på kvinnen når hun ber ham om å drikke urtedrikken. Innse sin egen begrensning ville vært svært ydmykende for ridderen.

²⁸¹ Bynum, Caroline Walker: *Holy feast and Holy fast*, s. 34-37

²⁸² *Håkon Håkonssons saga*, s. 50

²⁸³ Schumacher, Jan, Amundsen, Arne Bugge (red): *Norges religionshistorie*, s.130

²⁸⁴ *Ibid*, s.118

Offentlig ydmykelse ble betraktet som en betydelig straff i middelalderen og botsritualer av denne typen var vanlige i mange land.²⁸⁵

Helgendyrkelse og relikvier

Steintavlens ”Du skal ikke ha andre guder enn meg” var en vesentlig læresetning i høymiddelalderens kristendom, men det var likevel plass til flere medvirkende på den religiøse arena. Helgenene spilte en sentral rolle i tidens fromhetsliv og fungerte som bindeledd mellom Gud og menneskene og minnet folk om Guds handlinger. På 1200-tallet ble de fremstilt som forbilder i kunst og litteratur og var et ideal til etterfølgelse. Det var stort sett geistlige personer som oppnådde en slik status i høymiddelalderen, hvis man ikke var martyr som Olav den hellige.²⁸⁶ Først senere ble det vanlig at også andre mennesker kunne oppnå helgenstatus. ”Men då dei som bia på dei, ikkje såg det kome ned att, gjekk dei opp etter dei og fann dei baa to døde.” De to unge i *Songen om to elskande* er ikke helgener i ordets rette forstand, men kan oppfattes som det hvis man ser handlingen i et religiøst perspektiv. De ofrer seg for kjærligheten og velger døden fremfor livet, og ingen vil anklage dem for hensikten med handlingen. Men hvilket poeng de ønsker å understreke her, er uklart. Det er lidelsen og overskridelsen i seg selv som er viktig, og ikke saken de lider for. Leses historien på en slik måte, vil de bli en tidlig modell for den senere helgendyrkelsen, hvor vanlige mennesker kunne oppnå helgenstatus. Noe av belegget for en slik tolkning finner jeg i motivet for middelaldermenneskers behov til å forklare og forstå tilværelsen. Ved å tillegge døden andre aspekter blir fortellingen en måte å se at deres død er ikke bortkastet.

I Norge ble Olavsskrinet i Nidaros det fremste valfartsmålet gjennom middelalderen for tusenvis av pilgrimer som søkte helbredelse og frelse ved helgenkongens helligdom.²⁸⁷ Relikvier kunne også være senter for folks religiøse liv, og små relikvier

²⁸⁵ Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red): *Da boken kom til Norge*, s. 256

²⁸⁶ Olav den hellige var den fremste og viktigste helgen i Norge, og vi har en detaljert legende om han i verket *Passio et miracula beati Olavi* (Den salige Olavs lidelse og mirakler)

²⁸⁷ Steinsland, Gro: *Den hellige kongen*, s. 165

som kors, stener og andre ting var vanlig at folk bar med seg eller hadde hjemme.²⁸⁸

Ridderen i *Laustik* lager en relikvie til den døde fuglen av edelstener og gull.

Edelstener var kostbare ting i samtiden og symboliserer derfor den romantiske kjærlighetens verdi; ”Han let straks gjere eit kjer av gull og læse det med gullslegi lok og let setje dyre glimesteinar ikring med fager bragd og stor hagleik. Så læste han laustik ned i dette kjeret.” Ridderen blir et talerør for en religiøs handling, og slik tror jeg høvisk litteratur fikk større troverdighet for publikum og aksept fra kirken. Guds ord hadde et sannhetsinnhold jeg mener middelaldermennesket ikke stilte spørsmål ved, og ved å implisere religiøse elementer i tekstene signaliserer det Pauli ord til både et verdslig og et geistlig publikum. Sett i en slik sammenheng vil det passe inn i middelalderens religiøse diskurs.

Død og begravelse

Hvor truende kan døden ha vært for mennesker som levde i en tid da livet kom og gikk raskere enn noe annet? Livet i middelalderen var kort og forgjengelig og i samtiden sett på av kirken som et nødvendig forstadium til evigheten. Et liv etter døden ble fremhevet som kristendommens største fortrinn.²⁸⁹ For i en tid hvor troen på himmel og helvete sto sentralt, var det oppløftende å ha mulighet til tro at man selv kunne legge litt til rette for sin evige tid i det hinsidige. Tanker om frelse og fortapelse, synd, syndestraff og soning, kropp og seksualitet og meningen med livet og døden satte sitt preg på menneskene. Avgjørende var kristendommens oppfatning av at alle mennesker hadde en udødelig sjel, som enten kunne frelles eller gå tapt og at livet her på jorden bare var et kortvarig forspill til døden, som var livets egentlige mål og mening. Frykten for evig fortapelse skapte sterk dødsangst hos mange, og vissheten om at hvis de ikke ble frelst umiddelbart etter døden, måtte de plages i skjærsilden i uviss tid, var tung å bære.

²⁸⁸ Brooke, C.N. L: ”The Church in Towns, 1000-1250”, (Red.), G.J Cuming; *The mission of the Church and the Propagation of the Faith (Studies in Church History 6)*, s. 83

²⁸⁹ Schumacher, Jan, Amundsen, Arne Bugge (red): *Norges religionshistorie*, s. 85

Selv om døden var vanlig og en større del av hverdagen enn i vår tid, er det ingen grunn til å undervurdere verken fortvilelsen eller sorgen når noen døde. Kongen i *Songen om to elskande* er eksempel på at uansett hvor ordinær døden var i middelalderen, var tapet over noen som stod en nær, stort, og sorgen tung å bære. Døden ble altså ikke en vane, heller tvert imot. De som vokste opp, ble kanskje ekstra verdsatt, fordi alle visste at livet ikke var en selvfølge. Men vi skal heller ikke tillegge middelaldermennesket følelser som tilhører det moderne mennesket. Det er ikke gitt at 1200-tallets mennesker var tynget av sorg i den forstand som vi forstår begrepet. Å hevde at de hadde nøyaktig de samme behov som oss, og dermed gjøre dem til tidlig moderne mennesker, blir en forenkling av historien.

Etter kirkens oppfatning var døden den største begivenheten i et menneskes liv og omgitt av et omfattende ritual. Den døende ble smurt inn med en velsignet olje, som symboliserte en siste utdeling av guddommelig nåde før sjelen la ut på reisen til skjærsilden. Deretter leste presten bønner, gjorde korstegn og ledet en våketjeneste. Etter at døden hadde inntruffet, samlet presten og folk seg rundt den døde og hadde likvake, hvor det ble drukket skåler og ringt med kirkens klokker. Utøvelse av kristendommen i middelalderen fant vesentlig sted gjennom delaktighet i kollektive riter, og uten den personlige ”inderlighet” som senere ble protestantisk varemerke.²⁹⁰ Den gamle troen var en slektstro, og Norge fikk aldri full delaktighet i den europeiske gotikken med dens individuelle gudsforhold.²⁹¹

Begravelser var et område der kirken gjennom sin kultiske praksis imøtekom behov som var dypt forankret i folk. Gjennom praksisen med at presten leste messer for de døde, styrket kirken tanken om et ættefelleskap ut over døden. ”I tre dagar heldt dei lika deira ovan jorda. Då vart det gjort ei steinkiste til dei, og båe vart lagde i henne, Og alle sa at dei skulle gravleggjast der på fjellet.” De kristne skulle gravlegges ved kirken, for slik ble det markert både et fellesskap av levende og døde, og at kirken stod i krysningen mellom disse to. I fortellingen *Songen om to elskande* blir de to unge gravlagt på fjellet. I en religiøs forståelse kan fjellet være å anse som et hellig sted. ”Av denne heninga med barna vart fjellet jamleg kalla: Fjellet åt dei to

²⁹⁰ Ibid, s. 106

²⁹¹ Eriksen, Trond Berg: *Egne veier*, s. 39

elskande.” En viktig del av overleveringer om helgener i middelalderen handlet om hvordan de formentlig hadde satt spor etter seg i landskapet. Steder der en helgen skulle ha vist seg og foretatt noe minneverdig, kunne bli til et hellig sted for ettertiden.

Magi – et vindu inn til middelalderens mentalitet.

På 1200-tallet ble kirkens makt svekket av skolastikk og kjetterske bevegelser, og det viktigste for de geistlige ble derfor å beskytte bønder og proletarer mot en samfunnsnedbrytende trosbekjennelse. Kjetteriet var periodevis svært utbredt og utgjorde en reell trussel mot kirkens ledende stilling. Pavemakten opphøyet av den grunn all kamp mot slik vantro til korstogstatus. Kirkens ideologiske utvikling kretset følgelig fra 1200-tallet og fremover hovedsakelig om kamp mot vantro, overtro og kjetteri, da tidens oppgave var sann kristendom, og magi ble avvist som noe *ikke-religiøst* og syndig fordi man derigjennom tvilte på Guds allmakt. Samtidig er det flytende overganger mellom det som er magi og det som er tro. Først med reformasjonen får vi et klart skille mellom magi og religion, slik vi kjenner det, men frem til det fantes det uttallige oppfatninger om det mytiske både innenfor og utenfor kirkens murer. Begrepet magi er altså ingen statisk størrelse, og varierer i innhold og betydning i ulike kontekster. Middelalderens magi har gjennom historien blitt sett på som både demonisk, ond, skremmende, irrasjonell og usivilisert.²⁹² I Norge hadde man ekspressive former for ritualer som seid, blot og hengeoffer, men hekser, sabbater og okkulte rituelle handlinger slik det figurerte i europeisk mytologi, finner vi ikke i norrøn litteratur.²⁹³ Det er *Trolldømr*, magi som gir en person evne til å påvirke mennesker eller naturen, enten til det bedre eller verre, som var utbredt i sagalitteraturen og i det norrøne samfunnet.

Selv om kristendommen sto i en særstilling, var magi noe de fleste hadde kjennskap til, og kirken måtte på det religiøse området dele oppmerksomheten med både magi og folkelige ritualer. To forhold kan være med på å forklare at magi og overtro

²⁹² Jolly, Karen, Raudvere, Catharina, Peters, Edward; *Witchcraft and Magic in Europe, The middle Ages*, s. x

²⁹³ *Ibid*, s. 86

eksisterte side om side med kristendom og hedenskap i høymiddelalderen. Den kollektive hukommelse gir bare langsomt slipp på sine forestillinger, og det var dype og rotfestede kulturelle betingelser for utøvelse av magi i det brede lag av folket. Ritualer hadde varierende funksjoner og betydning, men fremfor alt skulle de skape kontakt med ikke-menneskelige krefter som ånder, forfedre, guder, alver osv.²⁹⁴ Kirken var lite begeistret for konkurranse når det gjaldt religiøs praksis, og påkalling av djevelen var ikke akseptert, men en rekke ritualer var godtatt. Vi har sett hvordan kirken tilpasset dødsmissen til allmenn akseptert bruk, og også andre hedenske forestillinger levde videre eller ble tilpasset kristne ritualer som for eksempel å drikke jul, eller å vandre i prosesjon over åker og eng for å sikre en god avling. Religiøse endringer bruker lang tid på å trenge igjennom og fortrenge opprinnelige former for religiøs praksis og religiøse forestillinger. Høyere makter var et vidt begrep og det var stor forskjell mellom offisiell og folkelig religion. Hvor kristen folkereligionen var, er omdiskutert, noen forskere hevder at det er først med reformasjon og motreformasjon på 1600-tallet at det virkelige gjennombruddet for den offisielle kristendommen kom.²⁹⁵ Den kollektive tilhørigheten til kirken i høymiddelalderen var i like stor grad påtvunget og nødvendig som dyp og inderlig. For de fleste var det tilstrekkelig å forsøke å etterleve kirkens påbud og forbud og å motta sakramenter.

At det i høymiddelalderen var utbredt med overtro og magi, kan vi se av samtidens dokumenter. I Magnus Lagabøtes nye kristenrett for Gulating i 1270 advares det mot galdrer og spådommer, mot å tro at det er "landvetter" i lunder, fosser og hauger, og mot forsøk på å vekke opp dødnings. I Gulatingsloven var det også fra tidligere fastsatt at det var dødsstraff for trollkvinne. I høymiddelalderen var nok det mindre problematisk enn det ble senere. Hekseforfølgelsen på 1500- og 1600-tallet var jo ekstreme. I sagaene kan vi lese om omreisende volver som kan kunsten å *seide*. Seid var en form for operativ magi og den hadde både positive og negative hensikter, men seiden var i vesentlig grad knyttet til kvinner. I *Songen om to elskende* får kvinnen hjelp av frendkona; "Ho styrkte han med lækjerådene, og ga han slik ein drikk at han aldri vart mødd og mod når han smaka på den drikken. Då fekk han straks fullkommen styrke og heil makt og all evle." Bruken av urtemedisin som legemidler

²⁹⁴ Solli, Brit, Amundsen, Arne Bugge (red): *Norges religionshistorie*, s. 27

²⁹⁵ Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, s. 110

var utbredt i Norge, og det var munkar og i stor grad verdslige kvinner som hadde en slik kunnskap. For kvinner var det forventet at de visste noe om husmedisin.²⁹⁶ Det er et faktum at det var nødvendig med kjennskap til sykdom og medisin i en tid hvor legekunsten var i sin spede barndom og det ikke var tilgang til en slik ekspertise. Kjerringråd og praktisk sans må ha vært etterspurt, og som vi kan se det i sagaen om Håkon Håkonsson, da kongsmoren skulle bære jernbyrd, var det vanlig at det var noen som kunne kunster og som man kunne spørre om råd. Den objektive siden av magi derimot, kan avleses ved å se på hvordan aktørene handlet og hvordan omgivelsene reagerte;

Da sa Dagfinn; ”Vis skal ikke bruke noen legeurt og ikke annet legemiddel til dette enn det som Jesus Kristus vil gi av sin miskunn og ved forbønn fra den hellige Jomfru Maria, og fra den hellige kong Olav, den hellige Sunniva og mange andre helgener. Gå din vei med dine kunster, og vær sikker på at det skal gå deg ille om du taler om dette igjen²⁹⁷

Kirken aksepterte likeve i stor grad ritualer og midler som kunne påvirke naturen og helbrede sykdommer. Når det gjaldt trolldom generelt, nøyde så vel den verdslige som kirkelige makten seg frem til 1300-tallet med å straffe *maleficium* – onde gjerninger og forgjøring – i dets mange, men vanligvis høyst begripelige og konkrete former. Skillet mellom kristendom og magi var flytende, og sanksjonene var sterkere og tydeligere i teorien enn i praksis.

Da ridderen i *Songen om to elskande* bestemmer seg for å ta utfordringen med å bære kvinnen opp på fjellet, ser hun at det ikke vil være mulig uten hjelp og sender ham til frendekona si; ”Ho har vori der over femti vintrar, og ho er fullgod i allslags lækjarkunst, og ho har lenge vørdsla den kunnskapen, ho skjønar seg på alle gras og røter.” Frendekona lager en urtedrikk som gjør at ridderen vil få krefter nok til å klare utfordringen. Løsningen blir å finne i noe som overskrider det som i virkelighetens verden var umulig. Ved bruk av magi kunne kvinnen *uten* å svikte sine føydale bånd og samfunnets orden få en løsning som var til hennes fordel, men som samtidig var av en slik karakter at kongen ikke mistet ansikt. I ett i et slikt perspektiv blir

²⁹⁶ Power, Eileen: *Kvinner i middelalderen*, s. 77

²⁹⁷ *Soga om Håkon Håkonsson*, s. 50

trylledrikken et symbol på den skjebnen de ikke kunne unngå. For det nyttet ikke å kjempe mot skjebnen – det som er bestemt for et mennesket av Gud, kan ingen gjøre noe med. Da ridderen merker at kreftene svinner, vil han likevel ikke bruke trylledrikken, men møte sin skjebne – det er en dyd. Et slikt idéinnhold må forstås ut fra konteksten der den brukes eller utøves. Vi legger ikke det samme i dydsbegrepet i dag som i høymiddelalderen. Det er fremdeles ikke det guddommelige vi ønsker å tekkes når vi i dag går måteholdets vei, og dermed er dydens verdiinnhold ulikt når vi sammenlikner oss med menneskene i middelalderen. Det betyr likevel ikke at dydene er ryddet bort fra bevisstheten til nåtidens mennesker. Måteholdet er en dyd for oss som for de autoritetstro middelaldermenneskene, men finner et annet uttrykk i vår tid. Hensikten med dydene er derimot ikke det samme, og mange mener årsaken ligger i at fornuften, fremskrittstroen og individet i dag har overflødiggjort Gud.

Avslutning

”Det er den draumen me ber på”

Hvad man kan forvente og forlange af et litterært verk er, at det avspejler en tænkemåde, ikke at det beskriver en realitet, og endnu mindre at det beskriver den nøjaktigt.

Régine Pernoud

I dette arbeidet har jeg argumentert for at den aristokratiske eliten ved hoffet til kong Håkon Håkonsson både må ha hatt begreper om og forståelse for høvisk dannelseskultur da den kom til Norge, og at gotikkens inderlighet og høvisk lærdomskultur har innvirket på menneskenes erfaring med verden. Jeg har videre vist at selv om menneskene helt sikkert har hatt kontakt med følelser og tanker vi kan gjenkjenne i vår tid, er det fremdeles stor forskjell på høymiddelalderens opplevelse av følelser og atferd, og vår moderne oppfatning av de samme begrepene. Vår forståelse av den høviske litteraturen dannes på grunnlag av en rasjonell tilnærming til virkeligheten, men gotikkens sentimentalitet og indregjøring, romantisk kjærlighet og høvisk dannelse i høymiddelalderen er helt forskjellig fra våre følelser og atferd. Den aristokratiske elitens motivasjon og hensikt med høvisk litteratur var del av et større politisk prosjekt, og var kun aktuell hvis dannelseskulturen forstås som et idékompleks som var meningsbærende for en gruppe mennesker.

Det er nærliggende å tro at den høviske litteraturen ble like godt mottatt og populær i Norge som i resten av Europa. Det er stor grad av underholdning i fortellingene og selv om de er påvirket av både kristendom og mystikk, er de i bunn og grunn verdslig. Norsk egenart er ikke bare det urnorske – om noe slikt noen gang har eksistert, men også hvordan man tilpasser det fremmede til sin egen virkelighet. Jeg har i arbeidet lagt frem påstander om at den høviske litteraturen var bærer av tidens tanke-systemer, og relevante idéhistoriske punkter i den forbindelse var den nye politikens forankring i tenkningen om en ny kongsideologi. Høvisk litteratur var et viktig bidrag til legitimering av kong Håkon Håkonssons styre, og mitt syn er at kunnskapen i høvisk dannelse ble tillagt en egenverdi, fordi det var et middel til å oppnå målet.

Hvis hirdmennene gjennom dannelsen kunne tilfredsstillere kulturens krav, samtidig som de for egen del oppnådde en personlig gevinst, tok de nok noen grep for å tilpasse seg. Hoffetikette var ikke bare noe man måtte beherske for ikke å bli til latter; den var et middel til å opprettholde det sosiale hierarki som etter tidens mening hørte med til den rette verdensorden.²⁹⁸ Romantisk kjærlighet var også en av de bærende idéer i høvisk litteratur, men etter mitt syn ingen ny tanke. Det var tiden som skapte rom for en utfordring av de bestående kollektive konvensjoner, og de endret seg da rammebetingelsene ble annerledes. Jeg mener det er tendensen i historien og den tradisjonelle fremstilling som har skapt et bilde av den høviske litteraturens romantiske fortid, og som har fått hevd og blitt en del av dens identitet. Og det er i et slikt perspektiv litteraturens politiske hensikt har blitt forsømt.

Ifølge den franske filosofen Jean-Francois Lyotard forutsetter intellektuelle moter et ønske om å tenke annerledes enn de andre.²⁹⁹ I 1226 fikk Håkon Håkonsson oversatt det første høviske verk man kjenner til i Norge.³⁰⁰ Kongen, hirdmenn og andre ved hoffet fikk dermed tilgang til en ny og tidsmessig litteratur, tilpasset deres spesielle behov. De kunne med det slutte seg til en europeisk dannelseskultur som i kraft av at den var annerledes ville heve dem ytterligere over de andre i samfunnet. Dersom Håkon Håkonsson ønsket et aristokrati med dannelsen og god avstand til allmuen, var høvisk litteratur et av de beste midler han kunne bruke til et slikt formål. Sett i et slikt perspektiv var det langt mer enn en intellektuell mote kongen innførte.

Alt har en ende

²⁹⁸ Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red): *Da boken kom til Norge*, s. 223

²⁹⁹ ARR, Idéhistorisk tidsskrift nr. 4, 1999, Eivind Røssaak, *Postmoderne tenkere og norske intellektuelle*, s.119

³⁰⁰ I 1226 ble romanen ”*Tristram og Isolde*” oversatt til norrønt på initiativ fra Håkon Håkonsson.

Historien gir og tar med begge hender. Den høviske litteraturen ble dyrket i en hektisk blomstringstid og forsvant med et heller dårlig rykte da riddertiden definitivt var over og man kunne se konturene av et mer moderne Europa. I norrøn språkdrakt døde den ut med et vaklende kongedømme og Svartedauen i 1349. Grunnlaget for den høviske litteraturen var ikke lenger tilstede i det norske samfunnet og litteraturen ga heller ikke grobunn for original produksjon av lignende diktning, det var islendingene som førte ridderromanene videre.

Noen kaller 1200-tallet i Norge en storhetstid, andre mener det bare er et utslag av nasjonalt skryt. Likevel er det ingen tvil om at perioden var forskjellig og mer nyskapende enn både tiden før og tiden etter. På tross av Norges perifere beliggenhet i Europa framstod det norske kongedømmet i høymiddelalderen som et eksempel på et vest-europeisk kristent middelalderkongedømme.³⁰¹ Min forståelse er at selv om Håkon Håkonsson til en viss grad klarte å få innpass i det fornemme europeiske selskap, var det likevel stor avstand mellom et aristokratisk Europa med dets tradisjoner og fordommer og utposten Norge. Sett med europeiske øyne må Håkon Håkonsson ha vært alt for alminnelig og elementær til at han kunne aksepteres som en fullgod likemann i det aristokratiske Europa. Et slik syn samsvarer med de fleste historikeres.

Det var ingen svermeriske riddere eller opphøyde damer i Norge i siste halvdel av det 13. århundre, og hirden bestod sansynligvis ikke av mer enn 300 mann, og antall baroner av høyere rang var sjelden mer enn 15. Men det var en *norsk* riddertid, med innslag av både pomp og prakt, dannelse og etikette. Ved sitt hoff i Norge var kong Håkon Håkonsson etter min mening mer enn god nok for sin tid. Hvis mengden og kvaliteten på oversettelser og gjendiktninger er en indikator på et lands kulturelle vitalitet, er det norske 1200-tallet generelt, og Håkon Håkonssons tid spesielt, en slående livskraftig periode i den norske kulturhistorien. Det er heller ikke tilfeldig litteratur kongen får oversatt, men en bevisst satsing på en god blanding av romantisk kjærlighet og politikk.

³⁰¹ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo: *Norsk historie I 750-1550*, s. 261

Avstanden fra et aristokratisk Europa til Norge var lang, men kong Håkon Håkonsson tok selv hånd om tingene og formet tidens gang etter sin sterke vilje og politiske kløkt. Selv om Norge nok aldri fullt ut deltok i det politiske maktspeillet og aldri fikk den anerkjennelsen kongen ønsket var summen av alt han gjorde, at Norge ble en statsmakt etter tidens målestokk,³⁰² og et samfunn etter mønster fra resten av Vest-Europa.

”Og straks det var lide over midnatt, kalla den allmechtige Gud kong Håkon frå livet i denne heimen.”³⁰³ På sitt dødsleie leste Håkon Håkonsson bøker på latin, religiøs litteratur og kongesagaer, mens den høviske litteraturen glimret med sitt fravær da kongen trakk sitt siste åndedrag. For tidligere forskere var det en bekreftelse av at den høviske litteraturen ikke hadde stor betydning for kongen. Men det kan også være at han anså sitt prosjekt med utdannelsen av sine hirdmenn som avsluttet og at det for hans vedkommende ikke var behov for mer lesing av høviske tekster, eller at Sturla Tordsson av andre årsaker utelot høvisk litteratur fra kongens siste repertoar.

Mine analyser og beskrivelser i dette arbeidet har vært en studie i høvisk dannelseskultur slik den kommer til uttrykk i norrøn versjon i midten av det 13. århundre. Jeg mener høvisk litteratur er en nøkkel til å forstå tidens åndsliv, og et spor etter en kultur som blomstret i en kort, men viktig periode i Norge. Betydningen den høviske litteraturen hadde for oppbygging av et kongedømme i høymiddelalderen, er slik jeg ser det langt større enn man tidligere har antatt. For det var høvisk dannelseskultur som skapte en av mulighetene for et klart og ordnet forhold mellom konge og folk, og oppfating av makt og maktfordeling i et ideologisk kongedømme bygget på tesen om at de underordnede skal lyde de overordnede. Ved siden av *Kongespeilet* kjenner vi ikke til andre skrifter som utelukkende innholdt en slik tankeforestilling og som kunne brukes til et slikt formål. Dette vil imidlertid kun stå som en hypotese, og en utfyllende drøfting vil kreve mer omfangsrige rammer enn det som er avsatt her. Spørsmålet om i hvilken grad den høviske litteraturen var politisk nødvendig ved hoffet til Håkon Håkonsson, fortjener full oppmerksomhet. Jeg mener at høvisk dannelseskultur i høymiddelalderen kan vise seg å være en av de viktigste

³⁰² Helle, Knut: *Norge blir en stat*, s. 117

³⁰³ *Soga om Håkon Håkonsson*, s. 362-363

årsakene til at Norge gikk ut av senmiddelalderen som et helt annet land enn da det gikk inn i høymiddelalderen.

Jeg har i tillegg argumentert for at kvinner hadde en betydelig rolle i kong Håkon Håkonssons prosjekt med å bygge et riksaristokrati etter føydale normer og regler. Trass i at kvinner hadde begrensede muligheter og var underlagt restriksjoner som var gjeldende på den tiden, har de likevel lagt føringer for forestillinger om individets rolle og handling ved hoffet, og bidratt til at høviske idealer fikk gjennomslagskraft i første rekke i hoffmiljøet. En slik posisjon ville være umulig hvis bildet av kvinnen i høymiddelalderen som undertrykt og ubetydelig i det offentlige rom ikke var mer nyansert enn mange har ment.

Sentrale kulturelementer fra kong Håkon Håkonssons plan om et dannet riksaristokrati, har fått et varig gjennomslag i den norske kulturen, videreført gjennom generell dannelse og folkediktning, og idéene bak riddersesnet fikk dermed langt større innflytelse på senere tids kvinner og menn enn i middelalderen og gir gjenklang også i vår moderne verden. Uansett hva vi måtte mene om høvisk litteratur, kan vi ikke unngå å beundre den måten man i miljøet omkring kong Håkon Håkonsson søkte å forene de utenlandske impulsene med nasjonale tradisjoner i høymiddelalderen i Norge, og hvordan de forvaltet drømmen om å bli et kongedømme og et aristokrati med europeisk tilknytning.

Referanser

Amundsen, Arne Bugge (red), Pollan Brita, Schumacher Jan, Solli Brit, Stensvold Anne: *Norges religionshistorie*, Universitetsforlaget, Oslo, 2005

Annaler for nordisk oldkyndighet og historie: Det kongelige nordiske oldskriftselskap, Berlingske bogtrykkeri, Kjøbenhavn, 1861

Arnòrsdottir, Agnes S: *Two models of Marriage? Canon Law and icelandic Marriage Practice int the Late Middle Ages*” in (Ed) Korpolia, Mia: *Nordic Perspectives on Medieval Canon Law*, Matthias Calonius Society II 1999

Artz, Frederick B: *The mind of the middle ages*, The University og Chicago Press, 1980

Bagge, Sverre: *Da boken kom til Norge, Norsk Idéhistorie, bind 1*, Trond Berg Eriksen, Øystein Sørensen (red), Aschehoug & Co, Oslo, 2001

Bagge, Sverre, Brøgger, Anton Wilhelm (innl. overs.): *Kongespeilet*, Bokklubbens kulturbibliotek, De norske bokklubbene, Oslo, 2000

Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, Aschehoug & Co, Oslo, 1998

Bagge, Sverre: ”Nationalism in Norway in the Middle Ages,” i *Scandinavian Journal of History*, Scandinavian University Press, nr. 20 (1), ss.1-18, 1995

Bagge, Sverre: ”*State Building in Medivial Norway*”, Forum for utviklingsstudier, NUPI, nr, (2), ss 129-145, 1989

Bandlien, Bjørn: *Kjærlighet og ekteskap i norrøn middelalder*, Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1998

Beyer, Edvard (red): ”Fra runene til norske selskap,” i *Norges litteraturhistorie*, J.W. Cappelens forlag AS, Oslo, 1995

Beyer, Harald, Beyer, Edvard (red): *Norsk litteraturhistorie*, Tano Aschehoug, Oslo, 1996

Blom, Ida (red): *Cappelens kvinnehistorie*, bd 1, J.W Cappelens Forlag a/s, Oslo, 1992

Brooke, C.N.L: ”The Church in the Towns” 1000-1250 i G. J. Cuming (red): *The Mission og the Church and the Proagation ot the Faith (Studies in Church histori y 6)*, Cambridge University Press, 1970, ss. 59-83

Burguière, André: ”The formation of the Couple”, i *Journal of Family history*, Vol.12 nr. 1-3, 1987, ss. 39-53

Bynum, Caroline Walker: *Holy feast and Holy fast*, University of California Press,1987

Capellanus, Andreas: *The art of courtly love*, Parry, John Jay, (transl) , Frederick ungar publishing co, New York, Columbia University Press, 1982 (1941)

Cook, Robert, Tveitane, Mattias: *Strengleikar, Norrøne tekster nr. 3*, Norsk historisk Kjeldekrift-institutt, for Kjeldekriftfondet, Oslo, 1979

Dahl, Ottar: *Norsk historieforskning i 19. og 20. århundre*, 4 utgave, Oslo, 1990

Duby, Georges: "The knight, the Lady and the Priest," i *The making of Modern Marriage in Medieval France*, Chicago, 1983

Elster, Kristian (red): *Illustrert norsk litteraturhistorie*, Første bind, Gyldendal Norsk forlag, Oslo, 1935

Erslev, Kristian: *Middelalderens historie*, Gyldendalske boghandel, Nordisk forlag, København, 1883 (1933)

Eriksen, Trond Berg: *Reisen gjennom helvete*, Universitetsforlaget, AS, Oslo, 1993

Eriksen, Trond Berg: *Undringens labyrinter*, Universitetsforlaget, AS, Oslo, 1984

Eriksen, Trond Berg: *Hva er idéhistorie*, Universitetsforlaget AS, Oslo, 2003

Eriksen, Trond Berg: *Egne veier*, Universitetsforlaget AS, Oslo, 1997

Eriksen, Stefka Georgieva: "Marriage in the sagas of chivalry", i Gro Steinsland (red); *Transformasjoner i vikingtid og norrøn middelalder*, Unipub, 2006

Ewart, Alfred: *Les Lais*, Blackwell, Oxford, 1968

Fidjestøl, Bjarne: "Erotisk lesnad ved Håkon Håkonssons hoff," i *Middelalderkvinner – liv og virke*, Onsdagskvelder i Bryggens museum IV, Øye Ingvild (red), Bryggens Museum, 1989

Fidjestøl, Kirkegaard, Aarnes, Aarseth, Longum, Stegane: *Litteratur i 1000 år*, Landslaget for norskundervisning (LNU)/Cappelen Akademiske Forlag as, 1996

Gebhart, Èmilie: *Mystics and Herenetics in Italy, at the end of the middle ages*, George Allen & Unwin ltd, Ruskin Hous, 1992 (1968)

Greer, Thomas H. og Lewis, Gavin: *A Brief History of the Wwestern World*, Harcourt Brace Jovanovich, USA, 1992 (1968)

Gunness, Erik: *Kongens ære*, Gyldendal Norsk forlag A/S, Oslo, 1971

Hansen, Thor Ebbestad: *Norsk tro og tanke*, Ettbindsutgaven, Tano Aschehoug, Oslo, 1999

Heer, Friedrich: *Ausgang Europas*, Europa Verlag/Wien- Zurich, 1949

- Helle, Knut:** "Anglo-Norwegian Relations in the Reign of Håkon Håkonsson" i *Medieval Scandinavia*, Odense University Press, nr (1) ss.101-104, 1968
- Helle, Knut:** *Norge blir en stat, Håndbok i Norges historie, Bnd. 3*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø, 1974,
- Helle, Knut:** "Norway in the High Middle Ages. Recent views on the Structure of Society", i *Scandinavian Journal of History*, Scandinavian University press, nr.6 (3), 1981
- Helle, Knut:** *Bergen bys historie bind I, Kongssete og kjøpstad fra opphavet til 1536*, Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø, 1982
- Helle, Knut:** *Aschehous Norgeshistorie, Bind 3*, Aschehoug & Co, Oslo 1996, 2005
- Henriksen, Vera:** *Sagaens kvinner*, Aschehoug & Co. Oslo, 1977
- Holtmark, Anne** (overs): *Håkon Håkonssons saga*, Forlaget H. Aschehoug & Co, Oslo 1964
- Holmsen, Andreas:** *Nye studier i gammel historie*, Universitetsforlaget, Oslo, 1976
- Hødnebo Finn** (red), **Halvorsen, Eivind Fjeld:** *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*, bnd 22, Gyldendal, Oslo, 1956-1978
- Jaeger, Werner:** *Paideia: the Ideals of Greek Culture* second edition, Oxford University, 1965
- Jolly, Karen, Raudvere, Catharina, Peters, Edward:** *Witchcraft and Magic in Europe, The middle Ages*, The Athlone Press, London, 2002
- Jonsson, Finnur:** *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*, 2.del, København, 1907 (1898)
- Jordheim, Helge:** "Idèhistoriens muligheter og begrensninger", i *De store ideologienes tid. Norsk Idèhistorie*, bind V, Hans Fredrik Dahl ARR – *Idèhistorisk tidsskrift* nr 3, 2001
- Kalinke, Marianne:** "Norse Romance," i Clower og Lindow, *Old Norse Icelandic Literature. A critical guide*, 1985
- Kinck, Hans E:** "Storhetstid" i *Samlede essays bind I*, Oslo, 1982 (1922)
- Kormaks Saga**, Lehmann, Eigil (oms), Norsk bokreidingslag, Bergen, 1984
- Kristjansson, Jonas:** *Eddas and Sagas*, Hid íslandska bókmenntefélag, Reykjavik, 1997

Landrø, Marit I, Wangensteen, Boye (red): *Bokmålsordboka*, Universitetsforlaget AS, Oslo, 1989

Lindquist, Thomas: "Kyrkan som samhällsomvandlare och samhällsorganisator," i *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen*, Sigurdsson Jon Vidar, & Sørensen, Preben Meulengracht (red), Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 2000

Lund Erik, Phil Mogens, Sløk Johannes: *De europeiske idéers historie*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S., Copenhagen, 1993 (1962)

Lunden, Kåre: *Det norske kongedømmet i høgmellomalderen (c 1150-1319)*, i Jon Elster (Red), *Magt, normer og sanktioner*, Studier i historisk metode XIII, Universitetsforlaget 1978

Marie de France: *Fortellinger*, Thorleif Dahls kulturbibliotek, Det norske Akademi for Sprog og Litteratur, Aschehoug & Co, Oslo, 1982

Meissner, Rudolf: *Die Strengleikar*, Max Niemeyer, Göttingen, 1902

Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen I. Gunnar, Sandmo, Erling: *Norsk historie I 750-1550*, Tano Aschehoug, Oslo, 1999

Norbert, Elisas: *The court society*, Oxford, England, 1983 (1969)

Norrøne tekster nr 2: "Håkonar saga Håkonarsonar, etter Sth. 8 fol, AM325 VIII, 4 og AM304,3, Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo, 1979

Norrøne tekster nr 3: *Strengleikar, An old Norse Translation og Twenty-one Old French Lais*, Norsk Historisk Kjeldeskrift-institutt, Oslo, 1979

Olausson, Lennart (red): *Idéhistoriens egenart*, Brurtus Östlings Bokförlag Symposion Stockholm/Stehag, 1996

Olsen, Thorkild Damsgaard: "Den høviske litteraturen," i Bekker-Nielsen, Olsen, Damsgaard Thorkild, Widding, Ole: *Norrøn fortellerkunst*, København, AK Forlag, ss. 92-117, 1965

Paris, Matthew: *The illustrated chronicles of Matthew Paris, observations of thirteenth-century life*, Richard Vaughan (trans), Cambridge, Corpus Christi College, 1993

Pernoud, Régine: *Kvinden på katedralenes tid*, Forum København, 1989

Power, Eileen: *Kvinden i middelalderen*, Cambridge University Press and Wormianum, England, 1977

Paasche, Fredrik: *Norges og Islands litteratur*, Forlaget av H. Aschehoug & Co, Oslo, Anne Holtsmark (red)1956, (1908)

Paasche, Kristian: *Kristendom og kvad*, Forlaget Aschehoug & Co., Oslo, 1914

Rindal, Magnus, Egeberg, Erik, Formo, Tone: *Brobyggerne*, Festskrift ved Norsk Oversetterforenings 50-års jubileum, Aschehoug, Oslo, 1998

Ringger, Kurt: *Die Lais. Zur Struktur der dichterischen Einbildungskraft der Marie de France*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1973

Rougemont, Denis de: *Love in the western world*, Princeton University press, Princeton, New Jersey, 1983

Røssaak, Eivind: "Postmoderne tenkere og norske intellektuelle," i ARR, *Idéhistorisk tidsskrift nr. 4*, 1999

Scmitt, Jean-Claude: "Ch.22: Religion, Folklore and Society in the Medieval West", i (Eds.) Little, Lester K. & Rosenwein, Barbara: *Deabating the Middle Ages. Issues and Readings*, Blackwell Publishers, England, 1998

Semmingsen, Ingrid (red): *Kaupang og katedral, Norges kulturhistorie*, Aschehoug, Oslo, 1979

Sigurdsson, Jøn Vidar & Sørensen, Preben Meulengracht: *Den nordiske renessansen i høymiddelalderen*, Historisk institutt, Universitetet i Oslo, 2000

Soga om laksdølane i *Norrøne bokverk*, Fidjestøl, Bjarne (oms): Det norske samlaget, Oslo, 1968

Steinsland, Gro: *Den hellige kongen*, Pax Forlag A/S, Oslo, 2000
Lloyd, Genevieve; *Mannlig og kvinnelig i vestens filosofi*, J.W. Cappelens forlag a/s, norsk utg, 1995,

Sørensen, Øystein: *Jakten på det norske*, Ad Notam Gyldendal AS, Oslo, 1998

Tordsson, Sturla: "Soga om Håkon Håkonsson" i *Norrøne bokverk 2 utg.*, Nr 22
Audne, Kristian, Helle Knut: (overs/red), Oslo, 1963

Vedel, Valdemar: *Ridderromantikk i tysk og fransk middelalder*, Gyldendalske boghandel Nordisk forlag, Kjøbenhavn og Kristiania, 1906

Warner, Maria: *Alone of all her sex*, Picador, London, 1976

Øye, Ingvild (red): *Middelalderkvinner – liv og virke*, Onsdagskvelder i Bryggen Museum IV, Bryggen Museum, Bergen, 1989